

MINISTERUL EDUCAȚIEI
ȘI CERCETĂRII
AL REPUBLICII MOLDOVA

АЛЛА НІКІТЧЕНКО
ДІАНА ІГНАТЕНКО
ОЛЬГА КУРЛЯНЦЕВА
СВІТЛАНА ПОДЛЕСНАЯ

7

Українська мова і література

Підручник для 7 класу

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII AL REPUBLICII MOLDOVA

АЛЛА НІКІТЧЕНКО ДІАНА ІГНАТЕНКО
ОЛЬГА КУРЛЯНЦЕВА СВІТЛАНА ПОДЛЕСНАЯ

Українська мова і література

Підручник для 7 класу

Știința, 2024

Acest manual este proprietate publică, editat din bugetul de stat, sursa: Ministerul Educației și Cercetării, și transmis cu titlu gratuit.
Manualul școlar a fost elaborat în conformitate cu prevederile Curriculumului la disciplină, aprobat prin Ordinul ministrului educației și cercetării nr. 906, din 17 iulie 2019.
Manualul a fost aprobat prin Ordinul ministrului educației și cercetării nr. 683, din 15.05.2024, ca urmare a evaluării calității metodicо-științifice.

(Denumirea instituției de învățământ)

EVIDENȚA UTILIZĂRII MANUALULUI:

Anul de folosire	Numele și prenumele elevului	Anul de studii	Aspectul manualului	
			La primire	La returnare

Dirigintele clasei verifică dacă numele, prenumele elevului sunt scrise corect.
Elevii nu vor face niciun fel de însemnări în manual.
Aspectul manualului (la primire și la returnare) se va aprecia de diriginte cu unul dintre calificativele: nou, bun, satisfăcător, nesatisfăcător.

ÎNȚREPRINDEREA
EDITORIAL-POLIGRAFICĂ
ȘTIINȚA
str. Academiei, nr. 3; MD-2028, Chișinău, Republica Moldova
tel.: (+373 22) 73-96-16 (anticamera); (+373 22) 73-99-94 (marketing)
(+373 22) 73-99-83 (depozit); fax: (+373 22) 73-96-27
e-mail: prini_stiinta@yahoo.com
www.editurastiinta.md

Responsabile de ediție: Larisa Dohotaru, Natalia Ciobanu
Redactor: Angela Ceban
Redactor tehnic: Nina Duduciuc
Machetare computerizată: Romeo Șveț
Copertă: Romeo Șveț

Surse foto: pexels.com, wikipedia.wordpress.com, freepik.com, pixabay.com
La ilustrarea manualului au fost folosite elemente ale picturii decorative Petrykivka (Петриківський розпис).

Î.E.P. Știința se obligă să achite deținătorilor de copyright, care încă nu au fost contactați, costurile de reproducere a imaginilor folosite în prezenta ediție.

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Întreprinderii Editorial-Poligrafice Știința.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Українська мова і література: Підручник для 7 класу / Алла Нікітченко, Діана Ігнатенко, Ольга Курлянцева, Світлана Подлесная; Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova. – [Chișinău]: Știința, 2024 (Bavat-Print). – 216 p.: il. Editat din bugetul de stat.
ISBN 978-9975-85-449-8.

Imprimare la **BAVAT-PRINT SRL**
str. Columna, 170, MD-2004, Chișinău, Republica Moldova

Зміст

ДОРОГІ СЕМИКЛАСНИКИ І СЕМИКЛАСНИЦІ!	6
---	---

I НЕМА БЕЗ КОРЕНЯ РОСЛИНИ, А ЛЮДЕЙ БЕЗ БАТЬКІВЩИНИ

Повторення вивченого у 6 класі

Текст, його структурні особливості. Типи тексту. Стилi мовлення	7
Лексика	10
Легенда. Молдова	12
Фразеологія	13
Легенда. Про походження назви Дністер	16
Морфологія й орфографія	17
Фольклорні і літературні жанри	18
Художні засоби творення образів в епічних і ліричних творах	20
Особливості тексту-розповіді, тексту-опису і тексту-роздуму в художньому стилі	22
Дієслово як частина мови: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	25
Неозначена форма дієслова: літературне вживання	28
Родинно-побутовий фольклор	30
Колискова пісня	30
Ой ходить сон коло вікон	31
Ой ти, коте, коточок	32
Вид дієслова.	33
Пісні про кохання	35
Чом ти не прийшов	36
Цвіте терен	37
Коло млина, коло броду	37
Ой не світи, місяченьку	37
Час дієслова. Минулий час дієслова	38
Теперішній час дієслова	41
Майбутній час дієслова	43
Народна балада	45
Ой чиє то жито	46
Ой не ходи, Грицю	46
I та II дієвідміни дієслів: дієвідмінювання і правопис особових закінчень ...	47
Відповідність мовленнєвої поведінки і ситуації спілкування	52
Способи дієслів	56
Побутова казка	61

Названий батько	62
Безособові дієслова	66
Частка <i>не</i> з дієсловами	68
<i>Перевір свої знання!</i>	71

II У КОЛІ ШКІЛЬНОЇ РОДИНИ

Складний план тексту	72
Дієприкметник як особлива форма дієслова.	75
Творення і правопис українських дієприкметників (суфікси <i>-л-, -н-, -т-</i>) ..	78
Засоби характеристики персонажів епічного твору	81
<i>Остан Вишня</i> . Перший диктант	81
Частка <i>не</i> з дієприкметниками	85
Дієприкметниковий зворот	87
Переказ розповідного тексту художнього стилю з елементами опису зовнішності людини (за складним планом).	89
Безособові форми на <i>-но, -то</i>	93
Твір-опис зовнішності людини за картиною в художньому стилі	94
Дієприслівник як особлива форма дієслова	96
Творення і правопис дієприслівників	98
<i>Євген Гуцало</i> . Сільські вчителі (уривок з повісті «Шкільний хліб»).	100
Частка <i>не</i> з дієприслівниками	103
<i>Андрій Малишко</i> . Вчителька	105
Дієприслівниковий зворот.	106
Тропи як засоби творення образу ліричного героя	109
<i>Володимир Сосюра</i> . Учитель	109
<i>Оксана Іваненко</i> . Галочка (уривок)	111
<i>Перевір свої знання!</i>	113

III ВІРНИЙ ПРИЯТЕЛЬ – ТО НАЙБІЛЬШИЙ СКАРБ

Поняття про офіційно-діловий стиль. Основні особливості.	
Лексика офіційно-ділового стилю	114
Прислівник як самостійна частина мови.	
Лексичне значення прислівників.	117
Тема, проблема, ідея художнього твору	120
<i>Володимир Винниченко</i> . Федько-халамидник (уривок)	120
Офіційно-діловий стиль. Оголошення	123
Прислівник і прикметник	126
Ступені порівняння прислівників.	127
<i>Михайло Стельмах</i> . Перші жнива (уривок з повісті «Щедрий вечір»)	130
Офіційно-діловий стиль. Запрошення	132
Правопис прислівників: <i>н</i> і <i>nn</i> у прислівниках	134

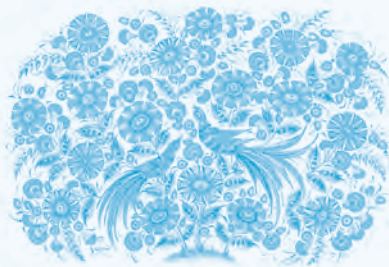
Правопис прислівників: <i>не</i> та <i>ні</i> з прислівниками	136
<i>Михайло Стельмах</i> . Гуси-лебеді летять (фрагмент)	138
Правопис прислівників: <i>и</i> та <i>і</i> в кінці прислівників	140
Правопис прислівників разом, через дефіс, окремо	142
<i>Максим Рильський</i> . Огорнула темрява кімнату	145
<i>Максим Рильський</i> . Розмова з другом.	146
<i>Перевір свої знання!</i>	147

IV ЛЮДИНА ТВОРИТЬ ДОЛЮ, А ДОЛЯ – ЛЮДИНУ

Художній, науковий, офіційно-діловий стилі: ситуація спілкування, особливості лексики.	148
Службові частини мови. Прийменник. Особливості вживання українських прийменників.	151
Правопис прийменників разом, окремо і через дефіс	155
Поняття про філософську лірику	156
<i>Тарас Шевченко</i> . Доля	157
<i>Тарас Шевченко</i> . І виріс я на чужині	158
Сполучник. Сполучники сурядності і підрядності, їх види і вживання	159
Написання сполучників разом і окремо.	161
<i>Павло Грабовський</i> . До матері	164
Частка як службова частина мови	165
Вживання та правопис часток	168
<i>Олександр Довженко</i> . Воля до життя	171
Оповідання	176
Вигук. Емоційні та спонукальні вигуки	176
Розділові знаки при вигуках	179
<i>Григор Тютюнник</i> . Климко (фрагменти)	181
Образ оповідача в епічному творі.	194
<i>Перевір свої знання!</i>	195

V ПІД НЕБОМ РІДНОЇ МОЛДОВИ

Література рідного краю	196
<i>Костянтин Попович</i> . Бентежний світанок (уривок).	196
<i>Зінаїда Гурська</i> . Кришталева чара.	199
<i>Зінаїда Гурська</i> . Туга	200
<i>Зінаїда Гурська</i> . Родині.	200
Твір розповідного характеру про улюблену справу в художньому стилі . .	201
<i>Галина Рогова</i> . Молдова	201
Узагальнення і систематизація вивченого за рік.	205
<i>Довідкове бюро</i>	207

Дорогі семикласники і семикласниці!

У цьому класі ви продовжите мандрувати незвіданими стежками, що ведуть до країни знань, яка називається – УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА. І поруч з вами завжди буде надійний помічник і порадник – підручник. Це інтегрований підручник, який вам пропонує цілісне уявлення про дивовижний світ духовної скарбниці українського народу.

У ваших руках підручник «Українська мова і література» для 7 класу. В ньому зібрано правила і вправи, захопливі й повчальні твори, багато нового і цікавого з навколишнього світу нашої Батьківщини – Республіки Молдова, але вже зі значно складнішими завданнями, ніж у шостому класі. Для полегшення роботи з підручником до завдань подано певні позначки, які допомагатимуть вам зосередити свою увагу на найважливішому. Тому спочатку навчіться користуватися підручником: «розшифруйте» для себе символічні позначення, погортайте сторінки, уважно розгляньте ілюстрації.

Ваш підручник має п'ять розділів: «Нема без кореня рослини, а людей без Батьківщини», «У колі шкільної родини», «Вірний приятель – то найбільший скарб», «Людина творить долю, а доля – людину», «Під небом рідної Молдови». Зміст кожного розділу підпорядкований зазначеній темі.

Також у підручнику є три рубрики: «Розвивай мовлення!», «Поглиблюй грамотність!» та «Читай вдумливо!», які допоможуть кожному із вас досягти відмінних результатів у вивченні української мови і літератури, зрозуміти всю красу і глибину рідного слова.

Обов'язковими є завдання «Збагацуй власне мовлення!», «Поміркуй і дай відповідь!», «Життєва ситуація», «Ти – творча особистість!», «Твої літературні проекти» та інші.

Щиро сподіваємося, що підручник допоможе вам не тільки набути нових знань, а й стати цікавим, тактовним співрозмовником з усіма людьми, які вас оточують.

Знання – вантаж, хоч і нелегкий, але найцінніший, це скарб на все життя!

Бажаємо вам успіхів і цікавих відкриттів протягом навчального року!

Автори підручника

Умовні позначення

Будь уважним до слова!

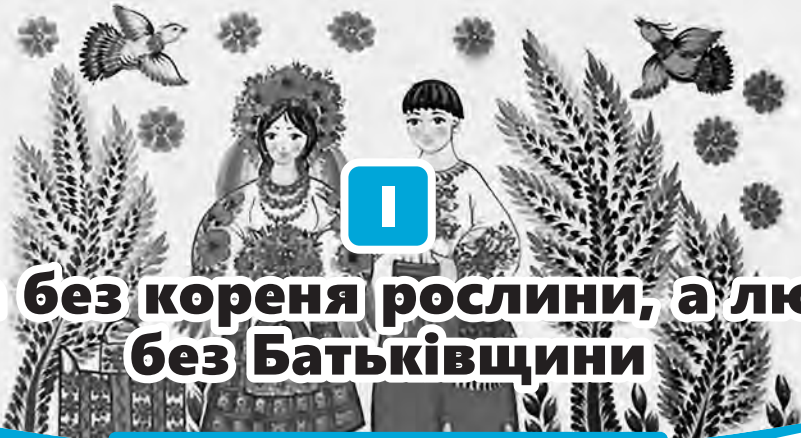
Працюємо в парах!

Працюємо в групах!

З теорії літератури

Нема без кореня рослини, а людей без Батьківщини

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Текст, його структурні особливості. Типи тексту. Стилi мовлення

ПОВТОРЕННЯ
ВИВЧЕНОГО У 6 КЛАСІ

- 1 Прочитай поезію В. Сухомлинського «Я був на далекій чужині».

Я був на далекій чужині

Я був на далекій чужині, –
Там небо таке ж голубе,
Та тільки нема Батьківщини,
Нема там, Вітчизно, тебе.

Бо в ріднім краю над землею
Чистіша і глибша блакить
І сонце Вітчизни моєї
Яскравіше в небі горить.

Я був на далекій чужині,
Дивився на зорі ясні –
Одні вони в небі осіннім,
Та в серці людським не одні.

Я очі прекрасні й відверті
В країнах чужих зустрічав,
Та вірним лишився до смерті
Далеким і рідним очам.

Бо в них неповторно – єдине
Єднання думок і чуттів,
Бо в них видно душу людини,
Красиву й правдиву в житті.

Я слухав пісні на чужині –
Хороші думки в тих словах,
Але то не крила орлині,
Що є в наших рідних піснях...

(В. Сухомлинський)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чи сподобалося ліричному герою на далекій чужині?
- 2 За допомогою яких художніх засобів автор висловлює шанобливе ставлення до своєї Вітчизни, до рідного краю?
- 3 Чим є рідний край для кожного з нас?
- 4 Яка ідея поезії?
- 5 Чому кожна людина любить свою рідну землю?

2 Розглянь схему «Текст». На її основі розкажи про ознаки текстів, їх структуру, типи.

1. Що таке текст?
2. Які ознаки тексту ти знаєш?
3. Що таке тема тексту?
4. Які основні елементи тексту є?
5. Які типи тексту є?

3 А. Прочитай виразно. Доведи, що подане висловлювання є текстом. Визнач його ознаки, тему та основну думку.

Батько і мати дали тобі жит..я і живуть для твого щастя. Не завдавай їм болю образи прикрощів страждань. Все, що тобі дають батько й мати, – це їхня праця піт утом. Вмій поважати працю батьків. *(Най)більше* щастя для матері й батька – твоє життя *прац..овитість* любов до науки повага до старших. Якщо люди вважають тебе (не)доброю людиною – це велике горе для твоєї матері й батька. По-справжньому любити їх – означає приносити в дім мир і спок..й. Твоя сім..я – це не тільки батько й мати. Це й ви, діти. Це твоя поведінка твої вчинки.

(За В. Сухомлинським)

Б. Спиши, вставляючи пропущені розділові знаки, літери та розкриваючи дужки.

В. Розбери за будовою виділені слова.

4 Прочитай тексти, з'ясуй тип кожного.

1. З..мля, де мати нар..дила, д..рога кожній люд..ні. Це край, де нар..дився, ступив перший крок, пр..мовив перше слово. Там почув мам..ну кол..скову пісню, був зігрітий ласк..ю та турбот..ю. Рідна з..мля вб..рає в себе край, дім, р..дину, лелечине гніздо на подвір'ї... І куди б не занесла доля, завжди залиш..ться найм..лішою батьківс..ка земля. Бо найрідніше не можна забути.

2. Кожної весни люди з нетерпінням чекають лелек. До нас у Молдову прилітають два види лелек: білі та чорні. Чорні поселяються в Кодрах. Їх мало, вони занесені до Червоної книги, тому рідко кому вдається побачити чорного лелеку. А білі лелеки живуть поблизу людських осель – на стовпах, на високих дахах. Прилетять, поладодять своє гніздо і починають виводити лелеченят. Один лелека сидить на яйцях, а другий його годує. Кажуть, що вони приносять людям щастя.

3. Лелека – великий птах з чорними кінцями крил, тонкими ногами, довгим червоним дзьобом. Розмах крил – до 1 м. Гніздиться на верхівках старих дерев, стовпах, дахах. На зиму відлітає у Північну Африку. Інші назви: бусол, бузько, чорногуз.

- Спиши текст 1, вставляючи пропущені літери.
- У тексті 2 знайди слова, які пишуться з великої літери, поясни її вживання.

1. Що таке стиль мовлення?
2. Які є стилі мовлення?
3. В яких сферах використовується кожен стиль?

5

Прочитай тексти про нашу Батьківщину, добираючи відповідну інтонацію. Визнач їх стиль. Аргументуй.

1. Республіка Молдова – суверенна і незалежна, єдина і нероздільна держава. Форма державного урядування – республіка. Республіка Молдова – демократична правова держава, в якій гідність людини, її права та свободи, вільний розвиток людської особистості, справедливість і політичний плюралізм є вищими цінностями й гарантуються.

*(Конституція Республіки Молдова.
Стаття 1.)*

2. Республіка Молдова – держава у Східній Європі. Територію Республіки Молдова займають ліси, пагорби й виноградні плантації. Столиця країни, місто Кишинів, славиться архітектурою різних часів. Також тут є Національний музей історії Молдови. У ньому представлено різні витвори мистецтва та етнографічні колекції, що наголошують культурні зв'язки країни з Румунією та іншими країнами.

(З журналу)

3. Молдова – напівстеповий, вкритий пагорбами край. Море хлібів, виноградників, лугів. Простір і високе небо. І дзвенить-дзвенить високо в небі пісня жайворонків. Птахів не видно, а пісня дзвенить.

Та є в Молдові птахи, яких люблять не за пісню. Вони зовсім і не співають. Але все рівно людям вони любі. Вони наче символ дому, тепла, рідної землі. Це лелеки.

Щовесни над селом Валя Кокорілор, що означає Долина Лелек, пролітають лелеки. Люди в полі, на виноградниках, у садах кидають роботу і дивляться в небо. Може, на цей раз птахи опустяться тут, як було колись. Ось здається, у вожака ледь здригнулись крила, здається... Та ні... Зграя знову пролетіла, зникла за пагорбами.

І знову тиша і далека пісня невидимого жайворонка.

(За І. Друце)

4. – Ти звідки родом?

– З Молдови?

– А яка вона, гарна?

– Для мене кращої немає. Приїжджайте до нас, самі побачите.

Стиль (рум. *stil*, рос. *стиль*) літературної мови є різновидом мови, що найкраще відповідає завданню спілкування між людьми у певних умовах.

У художньому стилі (рум. *stilul artistic*, рос. *художественный стиль*) написана вся художня література: оповідання, вірші, казки, повісті, романи тощо.

Публіцистичний стиль (рум. *stilul publicistic*, рос. *публицистический стиль*) текстів ми можемо бачити в статтях газет, журналів.

Тексти в науковому стилі (рум. *stilul științific*, рос. *научный стиль*) можна знайти в академічних підручниках, енциклопедичних словниках, наукових журналах.

Діловий стиль (рум. *stilul oficial (administrativ)*, рос. *официально-деловой стиль*) уживається в указах, резолюціях, текстах законів, заяв, постанов та інших офіційних документах.

Розмовний стиль (рум. *stilul colocvial (familiar)*, рос. *разговорный стиль*) використовуємо в повсякденному житті, у спілкуванні з рідними, друзями тощо.

Лексика

- 1 А. Прочитай текст. Схарактеризуй стиль мовлення. Визнач тип тексту. Добери заголовок.

Вважається, що назва нашої країни Молдова з'явилася у 13 столітті. Вона походить від назви річки, що протікала на північному сході сучасної Румунії.

В основі цієї назви – легенда про воєводу Драгоша Воде та його собаку Молду. Драгош, відправившись на полювання на зубрів, знайшов цей **прекрасний** край та заселив його своїми людьми. Саме тут потонув у річці його собака Молда. Воєвода на його честь назвав цю річку. Річка Молдова дала назву Молдовському князівству, яке у давнину простиралось від ріки Молдова до ріки Дністер.

Нині Республіка Молдова – це **невелика** країна в **південно-східній** Європі. Частина території нашої республіки простягається між двома річками: Дністром і Прутом. Румунія та Україна – наші сусіди.

- Б. Поясни написання виділених слів.

- В. Згрупуй за значенням слова, які пишуться з великої літери (назви істот, назви річок, назви держав тощо).

Життєва ситуація

Твій одноліток із України цікавиться питанням походження назви **Молдова**. Побудуй діалог з ним, використовуючи зміст тексту вправи.

Розрізняй слово **питання** як синонім до слова **проблема** та слово **запитання** – питальне речення, яке вимагає відповіді.

Питання

Порушувати питання
Вирішувати питання
Знак питання
Питання життя та смерті

Запитання

Ставити запитання
Відповідати на запитання
Риторичне запитання
Цікаве запитання

Карта Республіки Молдова

- 2 Складіть діалог, правильно вживаючи слова «питання» і «запитання».

- 3 А. Прочитай виразно поезію молдовського поета М. Романа. Який пейзаж ти уявляєш?

Моя мила Молдова!

Мозаїка природи і труда,
Молдово, любя ти моя.
Застиглих хвиль зеленії горби,
І хлібний **запах** свіжої копни,
І виноградне гроно, сонця **дар**,
І в прохолоді саду абрикосів жар,
Ставків, озер блискучі дзеркала,
Бунт гірських рік і Прута, і Дністра,
Молдово, любя ти моя!

(М. Роман, у перекладі)

- Б. Яке звертання вживає поет? Поясни розділові знаки при звертанні.
 В. Знайди слова, вжиті у переносному значенні. Який образ вони створюють?
 Г. Добери синоніми до виділених слів.

- 4 А. Прочитай і спиши текст. Встав, де потрібно, пропущені літери.

Вигідне географ..чне розміщен..я Молдови *сприяло* тому, що через її тер..торію у 14 століт..і проходили *важливі* транз..тні торговельн.. шляхи. Серед них най-відоміший був до Львова. Тут було розвинено власне ремісництво, знаходилис.. торгові представники різних держав.

Основними товарами зі Львова було сукно, штани, пояси, серпи, коси тощо. Через Молдову до Львова надходили й татарс..кі чи заморс..кі товари: шовк, прянощі, перець, імбир, чебрец.., також грец..кий квас і лимони.

(За О. Огуй)

- Б. Випиши з тексту найменування одягу, тканин, рослин, інструментів.
 В. Добери антоніми до виділених слів.

- 5 А. Прочитай текст. Сформулюй основну думку тексту.

Українці здавна живуть у Республіці Молдова. Більшість українців мешкає у селах Бричанського, Глодянського, Єдинецького, Окницького, Ришканського та інших районів. Українська мова тут лунає скрізь. До мови українців Республіки Молдова увійшло багато молдовських слів: *куматрія, нанашко, фін, ізвор, басма...*

Добросусідство з молдованами надало побуту місцевих українців особливого колориту. На свята дівчата вдягають вінки з живих і штучних квітів зі стрічками. Під час весілля у дворі нареченої танцюють молдовський танець, а гостей зустрічають українським короваєм. А пісні співають разом і українські, і молдовські.

(З посібника)

- Б. Випиши по 2 слова:
 а) власне українські,
 б) запозичені,
 в) загальноновживані,
 г) діалектні.
 В. Знайди самостійно карту Республіки Молдова з більшим масштабом і визнач розташування районів з компактним проживанням українського населення.

- 6 Прочитай слова. Знайди неологізми, поясни їх значення. До виділених слів добери синоніми.

Край, смартфон, протест, стабільний, крила, чужина, *вродливий*, неділя, блог, чоловік, фейк, телефон, курінь, менеджер, компас, *алфавіт*, директор.

- 7 Прочитай прислів'я та приказки. Поясни їх значення. Знайди застарілі слова. Виділи граматичну основу в останньому реченні.

1. Народ скаже, як зав'яже.
2. Рідна земля і в жмені мила.
3. Кожному птаху своє гніздо миле.
4. Який край, такий і звичай.
5. На своїй землі і кріпак стане паном.
6. За своїм краєм серце болить.

Ти – творча особистість!

Склади і запиши текст-розповідь у художньому стилі (5-10 речень) на тему «Історичні місця Республіки Молдова».

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Молдова

(Легенда)

Жив колись у Карпатських горах воєвода Драгош. Він поїхав з боярами полювати зубрів, яких багато водилося у ті часи. Побачив бика і став його переслідувати.

Але могутній красень-зубр все біг і біг, а мисливці ніяк не могли наздогнати. Вже й гори минули, спустилися у долину. Бик кинувся у річку, а улюблена воєводина собака Молда – за ним. Сильна течія підхопила їх, і Молда зникла під водою. Засмучений Драгош сказав, що в пам'ять Молди, яка не раз рятувала йому життя, він назве річку Молдовою.

Мисливці поїхали далі, милуючись квітучими долинами, ріками та озерами. Вони набрили на пасіку русина Яцька. Той розказав, що вниз до Дунаю і вгору по Дністру лежать родючі землі, а людей тут небагато і нема над ними ніякого князя.

Задумав Драгош тут поселитися. З дозволу батька, князя марамурського, та угорського короля забрав він своїх бояр з сім'ями та слугами і поселився на річці Молдова. Стали їх називати молдованами. До цих пір там є селище Боурень.

Правив воєвода мудро і справедливо. Під захист Драгоша стали переселятися люди. І русини з півночі, і руснаки з берегів Дністра, і бойки, і лемки, і гуцули, і ляхи, й інші племена. Заселили ріки, долини, посіяли хліб, розвели худобу та пасіки. Жили всі дружно, земля усіх годувала.

Утворилося князівство, яке стали називати Молдовою. А на гербі князів Молдови з'явилася голова зубра. Це пам'ять про того бика, що привів наших предків на цю чудову землю.

(За Г. Уреке та Д. Кантеміром)

Річка Дністер

Збагачуй власне мовлення!

Марамурський князь – тут: правитель Марамуреша, землі, що у XIV ст. входила до Угорського королівства; нині Марамуреш знаходиться в Румунії

Русіни, руснаки, бійки, лемки, гуцули – давні племена, предки українців

Ляхи – предки поляків

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Що таке легенда?
- 2 Як наша країна отримала свою назву?
- 3 Хто, за легендою, утворив князівство Молдова?
- 4 Порівняй текст легенди з текстом вправи 1 на с. 10. Чим вони відрізняються? Що нового ти дізнався / дізналась із легенди?
- 5 Опиши герб Республіки Молдова. Які символи зображені на гербі? Який із символів походить з легенди?

Ти – творча особистість!

- 1 Знайди в мережі Інтернет легенду про походження України.
- 2 Спробуй утворити власну легенду про Україну і Молдову.

Твої літературні проєкти

Знайди і розкажи (за бажанням) схожу легенду румунською мовою.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!**Фразеологія**

- 1 Прочитай текст.

Я відриваю голову од землі, а біля мене аж перехитується од сміху Люба.

– І чого б ото я одразу всі *зуби продавав*? – кажу трохи невдоволено.

– Бо зраділа, що тебе побачила. Я знаю таку липу, що пахне аж на півлісу. Мабуть, її цвіт найбільш цілющий. Правда ж, гарно буде, коли він допоможе якійсь добрій людині – візьме й *підведе її на ноги*?

Навпроти нас, за галявиною, веселка порозвішувала усі свої стрічки, і в їхнім одсвіті діброва стала такою гарною, якою вона може тільки наснитися.

– Михайлику, а куди веселка дівається взимку?

Олександр Кусенко. Райдуга

– Напевне, забирається у якусь оселю на небі і там зимує собі, як твій борсук у землі.

– Ой, тримайте мене, бо впаду, – захиталася Люба від сміху. – Ти довго думав, поки *таке зморозив*?

А вулицею іде дядько Микола й питає: «Чи я сплю на пні, чи дрімаю?». Я йому *показую зуби* й кажу: «Не сплю і не дрімаю». Я й дивлюся вперед, як сонечко відко-чується од землі, й питаюся, чого дядько Микола не купує лошат.

– Ніяк не можу *в* самісіньку *точку* підібрати масть.

А я знаю, що не масть головне, а що *в* дядьковій *кишені* ще не висвистівся *вітер*, і регочу, а дядько знає, чого мені смішно, й собі посміхається. А над нами гуде дзвін, і вище нього летять лелеки, а біля нас шелестять ясени і маківки, а під но-гами сонце смикає за поводи тіні, – і все це зветься вересень...

(За М. Стельмахом)

Збагачуй власне мовлення!

Масть – забарвлення коня, колір його шерсті

Ясен – різновид клену, листя якого восени стає ясно-жовтим

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Поясни значення виділених фразеологізмів.
- 2 Заміни використані у мовленні персонажів фразеологізми загальноживаними словами. Як змінився текст?
- 3 Добери з тексту синонімічні вирази до дієслова *сміятися*.
- 4 Склади речення з 2 фразеологізмами з тексту.

- 2 Запиши фразеологізми. Узгодь їх значення за довідкою. Утвори 2-3 речення з фразеологіз-мами.

Точити теревені; бити байдики; мокрим рядом накрити; у сірка очей позича-ти; побити горшки; гнути кирпич; задніх пасти; передати куті меду; залити сала за шкуру.

Довідка:

базікати, безпредметно говорити; нічого не робити; накинута на когось із докором; соромитись ганебного вчинку; посваритися; задаватися; бути останнім, відставати в чомусь; перебрати у чомусь зайвого; завдати комусь лиха.

- 3 Поміркуй, які слова пропущено у фразеологізмах. Допиши їх.

Крутитися як муха в ...; покласти зуби на ...; мало каші ...; голці ніде ...; виводити на чисту ...; яблуку ніде ...; брати близько до ...; грати першу ...; товкти воду в ...; не чуючи землі під ...; з'їсти пуд ...; бити лихом об ...; хоч греблю ...; народитися під щасливою ...; тримати носа за ...; не бачити далі свого...; казка про курочку ...; сім п'ятниць на

Зарубай на носі

Гриць катався на льоду,
не спитавшись мами,
та й потрапив у біду:
шурхнув з ковзанами.

Мамин гнів хлоп'я мале
пам'ятає й досі:
«Бить не битиму, але
зарубай на носі!»

Дивно це було сприймать
хлопцеві малому:
«Як? На носі зарубать?
Ще й собі самому?»

Може, нині смішно вам
в теплім дружнім колі
Гриць тепер сміється й сам, –
Гриць давно вже в школі.

В літгурток він став ходить
і знайшов розгадку:
ніс походить від *носить*
в даному випадку!

Бо носили в правіки
за собою всюди
палички і дощечки
неписьменні люди.

І як ми в записники
все заносим з вами,
так вони – на дощечки,
звані в них носами.

Отже вираз виник там,
а зберігся й досі
Це, читачу, й ти затам,
зарубай на носі!
(Д. Білоус)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чому Гриць не зрозумів маминого попередження?
- 2 Як знайшлася розгадка фразеологізму?
- 3 Поміркуй, як могли з'явитися фразеологізми *пекти раків*, *побити горшки*?

5

Уважно розгляньте малюнки. Які фразеологізми на них проілюстровано? Відгадавши, введіть їх у самостійно складене речення.

Ти – творча особистість!

Запиши 2-3 фразеологізми, які вживають у твоїй родині. Поясни їх значення. Склади з ними речення.

Твої літературні проекти

Склади текст-розповідь (5-10 речень) про рідне село / місто. Використай 2-3 фразеологізми.

Про походження назви Дністер

(Легенда)

Кажуть, десь далеко в Карпатах є такий дід, що керує підземними водами. Він їх тримає під землею і випускає лиш скільки треба, бо якби всі вирвалися на волю, то наробили б великої шкоди. А так ходять вони підземними льохами, дають поживу лісам, травам і навіть на високі гори просочуються.

Якось бігав там попід землею прудкий потічок, заглядаючи у кожний куточок, натрапив на вузьеньку щілину в землі, визирнув на білий світ і аж очі затулив – світло так його вразило, що мало не осліп. Але згодом, коли очі звикли до сонячного світла, замилувався потічок на зелену землю і синє небо, а потім побіг до діда і став проситися нагору, на білий світ.

Дід посварив пустуна, а коли побачив, що той не жартує, став відраджувати, аби не йшов туди, бо на світі зле – взимку студено, а влітку душно, що люди будуть над ним збиткуватися. Але потічок так просився, що дід зрозумів: його вже ніяка сила не спинить.

– Як так, то йди, – сказав йому, – але про нас не забувай. Хто звідси виходить – назад не вертається, вода догори не тече. І ти будеш бігти, бігти вниз, доки не добіжиш до моря. А як добіжиш, то воно тебе прийме до себе і вже не пустить.

Потічок уже зібрався вибігати, та дід притримав його і каже:

– Зачекай. Ось, візьми собі два камінці, сховай добре. Як добіжиш до моря, покажеш йому, аби воно знало, з якого ти роду і звідки.

Потічок вхопив камінці і побіг, аж зашуміло.

Дорогою почав людям служити. Вони ставили млини, і він їх крутив, бо ж оминути їх не міг. Жінки приходили шмаття полоскати, чоловіки ловили рибу.

Так він добіг аж до моря. Привітався з тими величезними хвилями, передав поклін від свого діда і став проситися, аби море прийняло його до себе.

Море зашуміло і каже:

– Гаразд, я тебе прийму, та скажи ж, як називаєшся.

– Не знаю.

– Ти не знаєш, але я маю знати, кого беру до себе.

– Дід дав мені два жовтенькі камінчики, щоб показати тобі.

– Покажи.

Потічок – лап-лап довкола себе, а камінців нема.

– Ви знаєте, я їх дорогою на дні стер.

– На дні стер, то на дні стер, – відказало море. – Якщо так, то відтепер будеш називатися Дністер.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чи сподобалась тобі легенда про Дністер? Чому?
- 2 Через які країни протікає річка Дністер?
- 3 Утвори спільнокореневі слова: а) прикметники від іменників *хлібороб, мисливець, свято*; б) іменники від прикметників *хоробрий, працьовитість, великий*.

Морфологія й орфографія

- 1 А. Прочитай текст. Визнач його тип мовлення.

Понят..я *Батьківщини* для кожного з нас нерозривно пов'язане з *образами* її благословенної природи. Тума..ий ранок і осі..ій день, греча..е *поле* і нескінченний степ, виноградник на пагорбі й сяйво соняшників, солов'ї..ий гай і вишневий садок, тінисті кодри і квітучі долини, дзеркальні ставки в очереті і цілющі джерела – усе це зливається в єди..ий образ рідного краю.

У природі все тісно пов'язане між собою. У гармонії з рідною *природою* людина відчуває *радість* і щастя.

(З журналу)

Б. Спиши текст, вставляючи пропущені літери *н* або *nn*.

В. Вкажи частину мови, до якої належать виділені слова. Визнач їх рід, число, відміну.

Г. Знайди серед прикметників один якісний, утвори від нього форми ступенів порівняння.

Ґ. Випиши займенники, віднови їх початкову форму, визнач розряд.

- 2 А. Прочитай текст. Визнач стиль мовлення. Сформулуй тему й основну думку тексту.

Батьківська хата ніколи не забувається, вона сниться і згадується у розлуці. Це світло твоїх предків, колиська нашого народу.

Хата для українця – не тільки житло. Це родинний лад, створений батьками. «Без господаря дім, без господині хата плаче», – здавна стверджує прислів'я. Це мірило доброчесності та працьовитості. В одній казці мати благословляє доньку на подружнє життя: «Вставай, доню, раненько, умивайся біленько. Вимитай і сіни, й хату, прибирай навколо хати. Щосуботи долівку вимасти, припічок підмаж, піч підмалуй. Тоді й чоловік любитиме, і свекруха поважатиме, і люди шануватимуть».

Сільська хата прикрашалася квітами на покуті, маминими рушниками на стінах, доньчиними витинанками на вікнах. А ще барвисті налавники, гарна скриня, запахне зілля на долівці... «Ой у нашій хаті, як у тім віночку», – співається в пісні.

У світ широкий виходить людина з рідної хати. Хата – золоте зернятко, з якого проростає любов до Батьківщини.

Б. Добери з тексту по 2 іменники першої, другої та третьої відмін. Провідміняй один із них в однині і множині.

В. Випиши прикметники за розрядами (якісні, відносні, присвійні). Склади речення з одним відносним прикметником.

Г. Провідміняй словосполучення *моя хата*.

Олег Лебеденко. Хатинка з мальвами

- 3 Випиши слова у три колонки: іменники, прикметники, числівники. Поясни орфограми у словах.

Шістдесят, сімдесятирічний, сотня, чотирьохсотий, мільярд, двоповерховий, п'ятірна, чверть, тринадцятий, триденний, шестибальний, п'ятсот тридцять, дві треті.

- 4 Встав у прислів'я відповідні займенники.

1) Рідне місце за семи землями до ... кличе. 2) Шануй сам себе, шануватимуть і люди ... 3) Кожному мила ... сторона. 4) Зі ... печі і дим солодкий. 5) Батьківщина – мати, умій за ... постояти. 6) край забуває, той душу втрачає. 7) ... минеться, одна правда зостанеться.

(З народної творчості)

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Фольклорні і літературні жанри

- 1 Прочитай висловлення.

«Не вивчаючи фольклор, ми ніколи не зрозуміємо сучасної української культури. Якщо не будемо розуміти суть українського народного мистецтва, яке зберігає історію та самобутність, ми не зможемо читати сучасні українські книжки і розуміти сучасну українську культуру. Мова, культура, фольклор та збереження своєї культури – пояснення існування незалежної держави».

(Микола Княжицький)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Поясни поняття «фольклор». Наведи синоніми до нього.
- 2 Сформулюй основну думку висловлення М. Княжицького.

ТЛ

Фольклор (рум. *folclor*, рос. *фольклор*) – це духовна культура народу, усна народна творчість, яка існує у формі казок, обрядових пісень, віршів, прислів'їв і приказок, загадок, байок, романсів тощо. Ознаками фольклору є анонімність, варіантність, усна форма.

Важливою ознакою фольклору кожного народу є обрядовість. У давнину вірили, що будь-які дії потрібно супроводжувати певним ритуалом чи обрядом, оскільки він має не лише символічний зміст, а й є корисним.

Зміна пір року, вирощування врожаю та відпочинок людей на певній території впливали на народну творчість. Усі дії, прив'язані до народного календаря, супроводжувалися піснями, обрядовими діями. Окрему групу становлять весільні, родинні, поховальні народні твори.

Олексій Кулаков. Весілля

Фольклорні твори не завжди відрізняють від літературних. Однак це різні види словесного мистецтва, які слід розрізняти. Фольклористи та літературознавці називають такі **відмінності фольклорних та літературних творів**:

- Фольклор виник і розвивався в усній формі, література – в писемній.
- Літературні твори завжди мають конкретного автора, у фольклорному творі він відсутній, бо автором виступає сам народ.
- Літературні твори завжди мають лише один варіант написання, а фольклорним притаманна варіативність.
- Фольклор має різні способи передачі: речитатив, співи, танок. Літературний твір можна лише прочитати у книзі і тільки те, що написав автор.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Що означає слово *фольклор*?
- 2 З якими фольклорними творами ти познайомився / познайомилася у 5-6 класах?
- 3 Чим фольклорний твір відрізняється від літературного?

ТА

Жанр (фр. *genre* – рід; вид; рум. *gen*; рос. *жанр*) – вид фольклорного чи літературного твору. Історичною основою сучасних жанрів літератури є фольклор. Одна зі спільних рис фольклору та літератури – поділ жанрів на три основні роди: **епос, лірику, драму**. Таким чином сформувалися три категорії жанрів: епічні, ліричні, драматичні.

- 2 Опрацюй таблицю «Фольклорні і літературні жанри».

Фольклорні жанри	Літературні жанри
міф загадка легенда прислів'я пісня приказка колядка щедрівка казка	загадка казка байка оповідання повість поезія (вірш) пісня

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Що таке жанр? На які жанри поділяється фольклор?
- 2 На які жанри поділяється література?
- 3 Які жанри можуть бути і фольклорними, і літературними?
- 4 Назви по 2 свої улюблені фольклорні та літературні твори. Вкажи, до яких жанрів вони відносяться.

3

Прочитайте цитати, вкажіть, які фольклорні чи літературні жанри вони представляють.

1. З родинного гнізда, немов пташа,
Ти полетиш, де світу далечизна,
Та в рідній мові буде вся душа
І вся твоя дорога, вся Вітчизна.
(Д. Павличко)
2. Не хилися, явороньку, Не журися, козаченьку,
Ти ще зелененький. Ти ще молоденький.
3. Жили собі дід та баба. У діда було донька, і у баби була донька. Баба свою доньку жаліє та милує, а пасербицю незлюбила.
4. Коли почав творитись наш світ, ще не було ні землі, ні неба, ні сонця. А було безмежне синє море. З нього піднявся острів Буян. На острові виросло Першодерево – Дерево Життя.

Твої літературні проєкти

- 1 Які відомі тобі фольклорні жанри поширені у твоєму рідному селі (місті)?
- 2 З якими звичаями чи святами вони пов'язані?

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Художні засоби творення образів в епічних і ліричних творах

- 1 Прочитай уривок з української народної пісні.

Рідний край

Із душі цілої, із всього серденька
Люблю тебе, рідний краю, земле ріднесенька.
І вас люблю, гори, ліси та гайочки,
І вас, бистротечні ріки й тихі поточки.
Бо в тих рік поточків чистенькій водиці
Тебе бачу, рідний краю, дорога землице.
Що мене годуєш, як свою дитину,
Тому люблю тебе, земле, люблю до загину.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Сформулюй основну думку тексту.
- 2 Прочитай звертання. Поясни їх роль у вираженні основної думки тексту.
- 3 Які художні засоби вживаються в пісні, щоб висловити любов до рідного краю?
- 4 Випиши з тексту епітети до слів *край, земля, ріка, вода*. Добери власні приклади.
- 5 Випиши з тексту порівняння. Утвори з ними речення.

Художні засоби творення образів називаються тропами. **Троп** (грец. *tropos* – поворот; рум. *figură de stil*, рос. *троп*) – слово або вираз, ужитий у переносному значенні. Тропи розкривають суть зображуваного предмета, явища, вони є засобом індивідуалізації персонажа, виявляють ставлення автора до зображуваного. Тропи надають мові образної виразності, емоційності.

ТА

Художні засоби творення образів (Тропи)

Епітет	Уособлення	Порівняння	Алегорія	Гіпербола	Метафора
--------	------------	------------	----------	-----------	----------

Епітет – це художнє означення предмета або події, що допомагає виразити сутність та надає емоційну характеристику. Також це поетичне та образне зображення. Епітети можуть бути як іменниками: *трепет щастя*, але найчастіше епітети – прикметники: *глибока тиша, золоте щастя, міцна рука, горда душа*.

Уособлення – це такий літературний прийом, коли неживому предмету приписують властивості живої істоти.

Наприклад: *струмок співає, бурульки заплакали*.

Порівняння – це словесний вираз зіставлення двох схожих у якійсь характеристиці предметів або явищ із метою визначення певних рис одного з них через порівняння з іншим. Порівняння буває декілька видів:

а) **простим** – в ньому один предмет чи явище зіставляється з однією чи більше однорідними ознаками (*парубок, мов явір*).

б) **поширеним**, коли предмет чи явище зіставляються з кількома ознаками одночасно (*одні є скучні і сіряві, як придорожні пили; другі, як свіжий пісок...*).

в) **приєднальним**, в якому образ подається вже після предмету: *Як човен веселий, відчаливши в море, По синім кришталі за вітром летить*.

г) **заперечувальним** – є протиставлення двох об'єктів (*Ой то не зоря – то дівчина моя!*).

Алегорія, або іносказання, інакомовлення – це перенесення властивостей та характеристик одного предмета чи явища на інший для кращого відображення образу. Таким чином утворюється переносне значення (*коник-трибунець, вовк та ягня*).

Метафора (або скрите порівняння) – це засіб літератури, коли відбувається навмисне вживання слів у їхньому непрямому значенні.

З одного боку метафора дуже схожа на порівняння, але її складніше помітити. Адже в метафорі немає слів «немов», «начебо», «як» та інших, що вказують на зіставлення об'єктів.

Гіпербола – це художнє надмірне перебільшення дійсних фактів (*Я тобі тисячу разів повторювала – дуже багато разів; Сто років не бачилися – дуже давно*).

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 З якою метою автори творів використовують тропи?
- 2 Які художні засоби поезії ти знаєш?
- 3 Які художні засоби використав/ використала би ти, якби був письменником/ була письменницею?

Особливості тексту-розповіді, тексту-опису і тексту-роздуму в художньому стилі

- 1 Прочитай виразно поезію Д. Павличка «Рідна мова».

Рідна мова

Спитай себе, дитино, хто ти є,
І в серці обізветься рідна мова;
І в голосі ясним ім'я твоє
Просяє, наче зірка світанкова.

З родинного гнізда, немов пташа,
Ти полетиш, де світу далечизна,
Та в рідній мові буде вся душа
І вся твоя дорога, вся Вітчизна.

У просторах, яким немає меж,
Не згубишся, як на вітрах полова.
Моря перелетиш і не впадеш,
Допоки буде в серці рідна мова.
(Д. Павличко)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Як ти розумієш рядки поезії
*Моря перелетиш і не впадеш,
Допоки буде в серці рідна мова?*
- 2 Як можна сформулювати ідею поезії?
- 3 До якого стилю належить ця поезія?
- 4 Добери та запиши асоціації до висловлювання *рідна мова*.
- 5 Знайди в поезії звертання, визнач його відмінок, поясни розділові знаки.

Тип тексту	Особливості	Запитання
Текст-розповідь (рум. <i>textul narativ</i> , рос. <i>повествование</i>)	Відображення події, що розгортається у часі. Подія має початок дії, розвиток дії, кінець дії.	Хто? Що робить? Де? Коли?
Текст-опис (рум. <i>textul descriptiv</i> , рос. <i>описание</i>)	Словесне зображення предмета, істоти, явищ природи. Опис передбачає змалювання деталей, подробниць. Серед художніх описів є пейзаж, портрет, інтер'єр, характеристика персонажа тощо.	Яким є предмет, істота, місцевість, явище природи?
Текст-роздум (міркування) (рум. <i>textul argumentativ</i> , рос. <i>размышление</i>)	Обдумування певного явища, його причин і наслідків. Текст-роздум має 3 частини: теза (чітко сформульована думка), докази (аргументи), висновок.	Чому? Які причини явища? Чому предмет чи особа такі?

У художньому творі розповідь може містити описи і міркування,
в яких зберігаються образність і емоційність.

Ти – творча особистість!

Знайди в мережі Інтернет і розучи пісню «Рідна мова» на слова Д. Павличка, композитора О. Білаша.

- 2 Прочитай і спиши текст, розкриваючи дужки і вставляючи, де потрібно, пропущені літери чи апостроф.

Яка ж вона м...лодійна та співуча, мова наша солов...їна!

(Не)мовля з перших днів свого жи..я чує рідну мову від матері, а потім повторює перші пестливі слова. Матер..на мова ллет..ся ц..лющим струмочком і зв..селяє душу. Слова нашої мови переткані в..шневим цвітом, барвінком, калиною. Вона в..їбрала в себе гомін л..сів і полів, рік і озер, гір і рівнин. Всі іноземц.. відзначають.. її ніжність.., витонченість.. і милозвучність...

Видатний письмен..ик Олесь Гончар казав: «Запаш..на, співуча, гнуч..ка, м..лозвучна, сповнена музики й квіткових пахоців – скіл..кома епітетами супроводит..ся визна..я українс..кої мови. І, зрештою, усі ці епітети слухні». (З журналу)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему та основну думку тексту.
- 2 Доведи, що цей текст є роздумом. Виділи тезу, докази і висновок.
- 3 Знайди в тексті епітети, якими автор описує красу рідної мови.
- 4 Доповни синонімічний ряд прикметників, що виражають красу й багатство української мови. *Мова – калинова, солов'їна,*

- 3 Прочитай і визнач тип кожного з текстів про калину. Аргументуй.

1. Було це давним-давно. Красуня Калина виходила заміж, і все село зібралося на весілля. Раптом налетіли татари. Чоловіки стали до бою, а жінкам та дітям веліли тікати до лісу.

Повела їх Калина. Вже й ліс недалеко, та позаду погоня. От-от схоплять, поженуть у неволю. Обернулася Калина до ворогів лицем і заспівала. Заслухалися татари, замилювалися на дівочу вроду, а тим часом жінки та діти добігли до лісу. Повернулася Калина і пішла у другий бік. Йшла і співала, оплакуючи загибель чоловіків, смерть коханого і проклинаючи ворогів. А зачаровані пісню татари їхали за нею. Завела їх дівчина у непрохідні нетрі, у гниле болото і обірвала пісню. Отямилися вороги, в люті зарубали дівчину. Але й самі згинули в тому болоті, а навесні проросли татарським зіллям. А там, де упали краплини дівочої крові та коралові намистинки її весільного намиста, вирости кущі калини.

Почали дівчата прикрашати себе білими калиновими квітами, а весільні короваї – червоними кетягами калини. Почали козаки брати гілочки калини у далекі походи на згадку про рідний край. І стала калина символом України.

2. Куш калини красується в усі пори року. Навесні рясно вкривається білими пишними кетягами. Цвіту стільки, що листя не видно – стоїть куш калини, наче дівчина-наречена. Влітку тішить очі кожним різьбленим листочком, кожною тугою зеленою ягідкою-намистинкою. А восени серед ще зеленого листя ягоди червоніють, як коралове намисто. Потім листя опадає, а ягоди лишаються. Перший сніг вкриває гілля, і стає куш калини біло-мережаним з червоними гронами.

3. Чому українці так шанують калину? Чому про неї складено стільки легенд, казок, пісень? Я думаю, причина не тільки в красі, а й у надзвичайній цілющій силі калини. Виявляється, цілющі властивості мають і ягоди, і листя, і гілля, і кора, і коріння. Українці здавна саджають калину під вікном, калиною лікуються, ягодами ласують, гронами прикрашають весільні короваї. Тому калина стала символом України.

Історична довідка:

Татари (монголо-татари) – велике середньовічне монгольське плем'я, що мешкало на північному сході сучасної Монголії. Вони вели кочовий спосіб життя і входили до складу могутньої монголо-татарської держави – Золотої орди, яка розпалася у XIV ст. Ведучи примітивне скотарське господарство, татари не змогли забезпечити нормального функціонування своєї економіки. Тому головним джерелом поповнення продовольчих ресурсів і товарів для торгівлі татар стали набіги на сусідні, більш розвинені, землі.

- 4 Прочитай текст, визнач його тему і основну думку.

Шепіт горіха

Стояв той горіх високий і веселий, спираючись гіллям на тин, і лагідно промовляв: «Не турбуйся, все гаразд, Іоне...».

Я слухав шепіт його листя – такий м'який і тихий, інколи пустотливий, інколи сумний, і згадував матусин *лагідний* голос.

Звідки взявся той горіх на нашому подвір'ї? Може, його посадив дідусь чи якийсь далекий *пращур*? А може, ніхто не саджав – побачивши наше подвір'я, він сам вирішив тут рости.

З осені до осені *лунав* добрий і лагідний його шепіт: «Не турбуйся, все гаразд, Іоне...». Восени, коли починало опадати його жовте листя, горіх ставав похмурим. Йому було жаль листя, жаль лишатися на всю зиму самотнім. Стояв він, борючись із холодом, дзвенів гіллям, щоб зігрітись, і *оберігав* нашу хату від лиха. Потім приходила весна. Приносила горіхові нове *вбрання*...

...Усі роки я ношу його в своєму серці. В тяжкі й добрі хвилини, коли починаю справу і коли закінчую, чую його лагідний шепіт: «Добре, Іоне. Все добре».

(За І. Друце)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 До якого типу належить цей текст? Визнач стиль прочитаного тексту. Свою відповідь аргументуй.
- 2 Добери свій заголовок до прочитаного тексту.
- 3 Добери синоніми до виділених слів.

Ти – творча особистість!

Склади твір-роздум (5-10 речень) на тему «Краса й багатство української мови». Використовуй слова і словосполучення з довідки.

Довідка:

квітуха мова, давність походження, велика мудрість, передавати з покоління в покоління, народна, барвиста, різнокольорова, бездоганна, неповторна.

Твої літературні проекти

Склади твір-опис (5-10 речень) у художньому стилі на тему «Осінь у Молдові».

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Дієслово як частина мови: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

- 1 Визнач частини мови виділених слів. Що вони означають, на які запитання відповідають, які морфологічні ознаки їм властиві? Зроби висновок, чим дієслово відрізняється від інших частин мови.

1. Лунає *спів*. 2. *Співучий* птах. 3. *Співає* соловейко.

- 2 Пригадайте, що вам відомо про дієслово. Запишіть граматичні ознаки, притаманні дієслову, доберіть приклади.

час	рід	який?	відмінок
розряд за значенням	ступінь порівняння	скільки?	
що робити? що зробити?	присудок		

- 3 А. Прочитай і перепиши текст. Добери з довідки пропущені дієслова й запиши їх на місці крапок.

Осінь

Осінь ... з поля, ... стернею в садки, ... яблука, груші й непомітно ... до дерев, що ... до тину. Явори ... раптово, за одну ніч. І маленька берізка ... тепер із золотими косами й була схожа на красуню з казки.

Літо, озирнувшись востаннє, розгублено ... :

– Я ж бо ..., то жарти.

І ... тихо за село. А осінь, радісна, святкова, ... ген до лісу.

... ошатні дуби. ... осики листя. Клени ... червоним і жовтим вогнем. А з густих, ще зелених заростей, сховавши колючки, ... шипшина. ... пурпурово!

..., замріявшись. Осінь. Скільки в ній смутку! І скільки краси.

(В. Оберемок)

Осінній ліс

Довідка:

перебігла, обтрусила, прийшла, попритулялися, пожовкли, стояла, кинуло, думало, гублять, побрело, гайнула, притихли, підкралася, запалали, виглядає, горить, ходжу.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Як змінився текст? Чому?
- 2 З'ясуй, які з дієслів у тексті вжито в переносному значенні.
- 3 На прикладі одного з дієслів розкажи про всі відомі тобі його ознаки.
- 4 Добери епітети до слова *осінь*.

Б. Перекажи текст. Використовуй виписані дієслова. Додай чи заміни назви дерев, щоб утворився молдовський пейзаж.

Дієслово (рум. *verb*, рос. *глагол*) – самостійна змінна частина мови, що називає дію або стан предмета як процес і відповідає на запитання *що робити? що зробити?* тощо. Початковою формою дієслова є **інфінітив**, або **неозначена форма дієслова**.

Дієслово має такі **граматичні категорії**: **вид, спосіб, час, особа, число, рід**. Вид є незмінною категорією дієслова. Дієслово змінюється за способами, часами; у теперішньому та майбутньому часі – за особами та числами, у минулому часі – за родами і числами.

У реченні дієслово найчастіше виконує роль **присудка**: *Чужих країв ніколи я (що робив?) не бачив*. (В. Симоненко)

- 4 А.** Поміркуй над таблицею, яка поглиблює твої знання про значення дієслів. Допиши дієслова у відповідну колонку.

Значення дієслова				
Конкретна фізична дія	Стан	Вияв ознаки	Процес мовлення й мислення	Стосунки між людьми, почуття й переживання
будувати креслити	спати стояти	біліти блищати	розповідати міркувати	шанувати поважати

Думати, рухатися, упіймати, відповісти, радіти, переписувати, малювати, боронити, любити, загрожувати, мислити, сидіти, сумувати, чорніти, співчувати, голубити, захищати, бігти, ткати, гадати, вишивати, висіти, нападати, жаліти, синіти.

Б. Випиши з легенди «Молдова» (с. 12) 10 дієслів. Постав їх у початкову форму. Яке значення мають ці дієслова? Допиши їх у відповідну колонку.

5 Перепиши прислів'я, визнач й підкресли у кожному з них граматичні основи. Якими членами речення є дієслова?

1. Материна молитва з дна моря підіймає. 2. Пташка тішиться весною, а дитина радіє матері. 3. Біля матері дитя не горює й не нудьгує. 4. У дитини болить пальчик, а в матері пече серце. 5. До батька чемно вітаються, а матері низько вклоняються.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Назви дієслова, вжиті в переносному значенні. Які дієслова означають почуття й переживання?
- 2 Визнач речення, ускладнені однорідними членами. Поясни у них розділові знаки.
- 3 Визнач складні речення, обґрунтуй вживання в них розділових знаків.
- 4 Поясни вживання у дієсловах м'якого знака.

6 Перепиши прислів'я. Встав, за потребою, на місці крапок м'який знак.

1. Діло розумом починаєт.ся, а руками робит.ся. 2. Коли за все візьмеш.ся, то нічого не зробиш. . 3. Кому місяць світит., тому й зорі всміхают.ся. 4. Всяка іржа очищаєт.ся, та сліди лишают.ся. 5. Раз обпечеш.ся, то другий раз побережеш.ся. 6. Краще бит.ся з орлом, ніж мирит.ся з вороном. 7. Помилиш.ся, запізниш.ся – щастя не спізнаєш. .

- Прокоментуй одне з прислів'їв.

Це цікаво!

За підрахунками мовознавців, за поширеністю в мовленні дієслово посідає друге місце після іменника. У висловлюваннях різних стилів кількість дієслів відмінна. Якщо в текстах офіційно-ділового стилю дієслів близько 6 %, наукового – 10 %, то в художньому стилі – до 15 %. Найбільше дієслів у розповіді, значно менше – в описі.

Найуживанішими вважають дієслова *могти, хотіти, дати, жити, говорити, робити*.

7 А. Прочитай виразно вірш. Які дієслова відтворюють динаміку подій? Які тропи створюють образ осені?

Подивуйся: вітер грає!
Вербі коси розплітає,
Верховодить у діброві,
Сни збирає кольорові.
(Л. Завіщана)

Б. Розглянь і опиши репродукцію картини П. Пархимовича. Добери усно 2-3 словосполучення з дієсловами, які описують пейзаж.

П. Пархимович. Вітерець

Ти – творча особистість!

Напиши твір-мініатюру (5-10 речень) на тему «Вітер-жартівник» або «Осінній вітерець». Використай дієслова в переносному значенні. За потреби скористайся лексичним матеріалом із довідки.

Довідка:

Вітер – *гуде, реве, завиває, пестить, дихає, торкається, грається*; сонце – *ніжить, виблискує, золотить, посміхається*; проміння – *торкається, палахкотить, гладить*; квіти – *милують, чарують, ваблять*; листя – *шепоче, гомонить, відлітає, палахкотить*.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Неозначена форма дієслова: літературне вживання

- 1 Прочитай вірш, випиши дієслова, що відповідають на запитання *що робити? що зробити?* Чи вказують вони на особу, рід, число, час дії або стану?

Традицій у народу є багато,
Бо довго ми живемо на землі.
І нам їх треба добре пам'ятати,
Запам'ятати, поки ми малі.
Й нести з глибин віків у день прийдешній,
Бо без минулого немає майбуття.
Щоб в правді й вірі, в доброті сердечній
Творити нам історію життя.

(Н. Красоткіна)

Дієслова, що відповідають на запитання *що робити? що зробити?*, називають **дієсловами неозначеної форми (інфінітив, початкова форма дієслова)** (рум. *infinitiv*, рос. *инфинитив*). Наприклад: *казати, перемогти, відчувати*.

Неозначена форма дієслова називає дію, стан або процес, але не вказує ні на час, ні на особу, ні на число, ні на рід. На кінці вона має суфікс **-ти** (у книжних стилях) або **-ть** (у розмовному стилі): *малювати, малювать*. У зворотних дієсловах після суфікса пишеться **-ся (-сь)**: *гратися, гратись*.

Неозначена форма дієслова не має закінчення, навіть нульового.

- 2 Випиши дієслова в неозначеній формі. Поясни, як ти відрізняєш їх від інших форм дієслів?

Розминається, дісталася, прислухатися, квапився, шанувати, заспокойся, міряли, посміхнутися, струшують, розвіяти, ошчасливити, ходімо, допоможе, міряться, хрустіти, берегли.

3 Утвори від запропонованих слів неозначену форму дієслова.

Синій, спів, жаль, говір, плач, сирота, журба, червоний, нахил, голос, вигляд, фарба, білий, письмо, танець, розмова, продавець, сон, базіка.

Дієслово в неозначеній формі може бути будь-яким членом речення, найчастіше – присудком. Наприклад:

- підмет: Боротись з серцем – теж відвага. (М. Стельмах)
- присудок: Пізнати мову народу – зрозуміти його душу. (М. Бурмака)
- додаток: Не любив я (що?) ловити птахів. (П. Перебийніс)
- означення: Бажання (яке?) творити добрі діла зосталось при мені на все життя. (О. Довженко)
- обставина: Виходить дівчина із хати (з якою метою?) води з криниці набирати. (А. Малишко)

4 Перепиши речення. Перед кожним дієсловом у неозначеній формі у дужках запиши запитання до нього. Визнач його синтаксичну роль. Якими членами речення бувають дієслова в неозначеній формі?

Зразок: Радість (яка?) бачити й розуміти – то найкращий дар природи.

(А. Ейнштейн)

1. Ми в світ прийшли успадкувати славу, діла і думи, й чесні мозолі...

(В. Симоненко)

2. Вчить мене Тарас вrostати в землю жилавим корінням. (Д. Луценко)

3. Велике щастя – посадити дерево. Подвійне щастя – виплекати сад. (Ю. Береза)

4. Мав кухню звичку по воду ходити, аж поки йому вуха не відбили. (Народна творчість)

5. Дурний любить вчити, а розумний любить вчитися. (Народна творчість)

6. Ішов кобзар до Києва та сів спочивати. (Т. Шевченко)

7. Життя прожити – не зливу перестояти. (Народна творчість)

8. Прийшов я сповідатися калині. (І. Драч)

9. Боюсь я словом тишу сполошити. (М. Луків)

- Поясни вживання розділових знаків в реченнях.

Якщо один або обидва із головних членів речення виражено неозначеною формою дієслова, між ними ставлять тире: Вік прожити – не ниву пройти гомінливу. (А. Малишко)

5 Спиши речення. Підкресли дієслова у неозначеній формі. Поясни вживання тире.

Без діла жити – небо коптити. Грому гриміти – хлібу родити. Навесні на годину спізнитись – за рік не догнати. У жнива змарнувати хвилину – втратити не одну зернину. Сиротою жити – гіркі сльози лити. З добрими жити – добро переймати, а з лихими знатись – лиха набиратись. Язиком плескати – не землю орати. Вовків боятись – у ліс не ходити. Поспішити – людей насмішити. Завдання молоді – вчитися. Працювати – не бідувати.

6 Випиши з легенди «Про походження назви Дністер» (с.16) речення з дієсловами у неозначеній формі. Підкресли підмет та присудок. Якими членами речення є неозначена форма дієслова?

Родинно-побутовий фольклор

ТЛ

Родинно-побутовий фольклор (рум. *folclorul de familie*, рос. *семейно-бытовой фольклор*) – це народні твори, пов'язані з родинним життям. До родинно-побутового фольклору належать: родинні пісні, побутові казки, прислів'я та приказки на родинну тематику тощо. У них відображено моральні норми народу.

Родинно-побутові пісні (рум. *cântece de familie*, рос. *семейно-бытовые песни*) – це ліричні поетично-музичні твори, в яких відбито почуття, переживання, думки людини, пов'язані з її особистим життям, подіями в сім'ї, родинними стосунками.

Все життя українця проходило з піснями. Родинні пісні оспівували людський вік від народження і до самої смерті. В них відбито почуття, переживання, думки людини, пов'язані з її особистим життям, подіями в сім'ї, родинними стосунками. Родинні пісні були сумні і веселі, серйозні і жартівливі.

Пісня (рум. *cântec*, рос. *песня*) – це невеликий усний віршований твір, що співається. За тематикою родинно-побутові пісні поділяються на такі групи:

- 1) пісні про кохання;
- 2) пісні про сімейне життя (родинні стосунки);
- 3) пісні про трагічні сімейні обставини, пов'язані з втратою членів сім'ї;
- 4) гумористично-сатиричні пісні.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Що таке родинно-побутовий фольклор?
- 2 Які твори відносять до родинно-побутового фольклору?
- 3 Чому родинно-побутові твори називають скарбницею народної моралі?
- 4 Які етапи життя людини супроводжуються родинними піснями?
- 5 На які групи за тематикою поділяють родинні пісні?

Ти – творча особистість!

Запиши назви народних пісень, які співає твоя родина. Визнач, які з них належать до родинно-побутових.

Колискова пісня

ТЛ

Колискова пісня (рум. *cântecul de leagăn*, рос. *колыбельная песня*) – це пісня, яку співають дітям під час їх заколисування.

Колискова пісня – це та духовна перлина, з якої починається наше духовне життя. Колискові мелодії – це найперше джерело, з якого ми черпаємо почуття краси, родинної любові. Через колискову пісню дитина вперше пізнає світ, відчуває єднання з природою, з рідною мовою. Це твори, в центрі яких не тільки саме дитина і магічна дія слова на її ріст, здоров'я, щастя, а й світ, в якому дитина живе – її дім, родина. Колисанкою мама, бабуся, тітка чи старша сестра присипляла немовля і виливала свою любов.

За змістом колискові – це дуже прості пісеньки. Але вони мелодійні, спокійно-ритмічні, наповнені пестливими словами (*садочок, рученьки, голівонька, котик сіренький, хата тепленька*). Багато разів повторюються приспіву «а-а-а», «баю-баю», «люлі-люлі», «гойда-гойда-гой».

У колисанках завжди є образ матері та її любі дитини. Зустрічаються котик-воркотик, сон-дрімота. Колискові пісні сповнені мріями матері про щасливу долю дитини, добрими побажаннями. Фольклористи припускають, що у глибоку давнину ці пісні були родинними оберегами, жіночою магією, що захищала нового члена роду.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які пісні називають колисковими?
- 2 Чиї образи завжди змальовані у колисанках?
- 3 Чого бажає мати своїй дитині у колисанках?

Ти – творча особистість!

- 1 Пригадай, які колискові пісні ти знаєш? Хто тобі їх співав?
- 2 Запитай у рідних, які колискові пісні співали у твоїй родині. Визнач, вони народні чи літературні?
- 3 Знайди в мережі Інтернет і послухай колискові пісні.

Ой ходить сон коло вікон

Ой ходить сон коло вікон,
А дрімота коло плота,
А дрімота коло плота.
Питається сон дрімоти:
Де будемо ночувати?
Де будемо ночувати?
Де хатинка теплесенька,
Де дитинка малесенька,
Де дитинка малесенька.
Там будемо ночувати,
Дитиноньку присипляти,
Дитиноньку присипляти.
Ой спи, дитя, колишу тя,
А як заснеш, відійду тя,

А як заснеш, відійду тя.
Та піду я на поділля
Та принесу я три зілля,
Та принесу я три зілля.
Перше зілля, щоби спало,
Щоби спало, задрімало,
Щоби спало, задрімало.
Друге зілля, щоби встало,
Щоби встало, щастя мало,
Недоленьки не видало.
Третє зілля, щоби росло,
Щоби росло не боліло.
Ні серденько, ні всьо тіло.

Ой ти, коте, коточок

Ой ти, коте, коточок!
Не ходи рано в садочок,
Не полохай дівочок,
Нехай зів'ють віночок
Із рутоньки, із м'ятоньки,
З хрещатого барвіночку,
З запашного василечку.
Ой спи, дитя, до обіду,
Покіль мати з міста прийде
Да принесе три квіточки:
Ой первую зросливу,

А другу сонливу,
А третю щасливу,
Ой щоб спало, щастя знало,
Ой щоб росло, не боліло.
На серденько не кволіло,
Сонки-дрімки в колисоньку.
Добрий розум в головоньку,
А рісточки у кісточки.
Здоров'ячко у сердечко,
А в роточок говорушки,
А в ніженьки ходусеньки,
А в рученьки ладусеньки.

Збагацуй власне мовлення!

Покіль – поки

Зросліва – яка допоможе швидко зрости

Боліти, кволіти – хворіти

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Для чого виконуються колискові пісні?
- 2 Розкажи, який настрій викликали у тебе колискові? Які елементи тексту пісні створюють такий настрій?
- 3 Знайди у колискових «Ой ходить сон коло вікон», «Ой ти коте, коточок» слова із зменшувано-пестливими суфіксами. Чому таких слів багато в колискових піснях?
- 4 Назви художні засоби, використані в колискових піснях. Випиши в зошит пестливі слова та епітети. Яка їх роль у колискових піснях?
- 5 Підрахуй, слова якої частини мови у колисковій пісні «Ой ходить сон коло вікон» використовуються активніше: іменники чи дієслова?
- 6 Знайди речення, в яких дієслова вжито у початковій формі. Усно утвори початкову форму інших дієслів цієї колискової пісні.
- 7 Які ласкаві слова у колисковій пісні «Ой ти коте, коточок» утворено від дієслів: *спати-дрімати, рости, говорити, ходити*? Від яких слів утворено інші пестливих форми? Чому їх така велика кількість?

Ти – творча особистість!

Поясни, як ти розумієш прислів'я: «Найдорожча пісня – з якою мати колисала».

Твої літературні проєкти

Напиши твір-роздум (5-10 речень) на тему «Мамина колискова». Використай в тексті висловлювання Василя Скуратівського «Якби не мамина пісня, яким убогим було б наше життя».

Вид дієслова

- 1 Прочитай дієслова. До кожного з дієслів постав запитання. Дієслова якої колонки відповідають на запитання *що робити?*, а якої – *що зробити?*

радити	порадити
мовити	домовитися
переказувати	переказати
переконувати	переконати

Розрізнення видів дієслова дуже важливе для правильного літературного мовлення, для утворення багатьох дієслівних форм.

Дієслова бувають двох видів – **доконаного** (рум. *perfectul simplu, perfectul compus, mai mult sa perfectul*, рос. *совершенный вид*) або **недоконаного** (рум. *modul imperfect*, рос. *несовершенный вид*).

Дієслова доконаного виду	Дієслова недоконаного виду
Відповідають на запитання <i>що зробити?</i> <i>що зробиться?</i>	Відповідають на запитання <i>що робити?</i> <i>що робиться?</i>
Означають дію, завершену в минулому, або дію з вказівкою на її завершеність у майбутньому часі (<i>списати, спишеться</i>). Доконаний вид вказує, що дія почалася (<i>заспівати</i>), завершилася (<i>доспівати</i>), почалася і завершилася (<i>проспівати</i>).	Означають незавершену дію без вказівки на її результат у минулому, теперішньому чи в майбутньому часі (<i>писати, пишеться</i>). Недоконаний вид вказує, що дія відбувається, але не вказує на її початок чи кінець (<i>співати, читати</i>), або що дія повторюється (довго <i>стрибати</i>).
Доконаний вид не має форми теперішнього часу, утворює тільки форми минулого і майбутнього часу (<i>учора дописав, дописала, завтра допишу</i>).	Недоконаний вид має форми минулого, теперішнього і майбутнього часу (<i>писав, писала, пишу, буду писати, писатиму</i>).

- 2 Прочитай тексти. Назви дієслова, визнач їх вид. Поясни думку.

I. Приснилося, що я вернувся додому.

Іду, дивлюсь: мій край, моя земля,

Сміються в сонці золотому

Річки, і села, і поля.

(О. Олесь)

II. Оглядаю сволок – під ним не одне літо вигойдувалась колиска. Згадую і свою причетність.

– Тобою, – наче здогадується ненька про мої думки, – й завершився колисковий рід.

– Цікаво, збереглося хоч щось...

Мати усміхається.

– Аякже, вона он там, на горищі висить. Споконвіку ніколи не викидали, бергли...

– А з якого дерева робили колиски?

– Із клена, калини або ясена, щоб діти були дужими та співочими. А для чого це треба знати, адже зараз майже ніхто не користується ними? – І додає: Ти по світах уже бував, з багатьма людьми зустрічався, то скажи мені: чи вміють теперішні молодичі співати колискових?

(За В. Скуратівським)

Вид є постійною категорією, тобто притаманною для всіх форм дієслів.

Багатство нашого мовлення, передача відтінків значення забезпечується тим, що дієслова доконаного й недоконаного виду складають видові пари. Наприклад: *робити* – *зробити*, *лишати* – *лишити*, *писати* – *написати*.

Здебільшого таку пару утворюють спільнокореневі слова, що розрізняються префіксами або суфіксами. Часто спільнокореневі дієслова різних видів різняться ще й наголосом: *насіпати* – *наси́пати*.

Лише деякі дієслова не мають видових пар. Наприклад: *ходити*, *мислити* (недоконаний вид); *натерпітися*, *насидітися* (доконаний вид).

Окремі видові пари дієслів мають різні основи. Наприклад: *говорити* – *сказати*, *брати* – *взяти*.

Способи утворення видових пар форм дієслів доконаного та недоконаного виду

Способи	Приклади
Додавання та відкидання префіксів	<i>писати</i> – <i>написати</i>
Додавання та відкидання суфіксів	<i>виписати</i> – <i>виписувати</i>
Зміна наголосу	<i>склика́ти</i> – <i>склі́кати</i>
Чергування звуків	<i>називати</i> – <i>назвати</i>
Різні основи	<i>брати</i> – <i>взяти</i>

- 3 Прочитай. Визнач вид кожного дієслова. Перевірй себе запитаннями. Якими суфіксами та префіксами відрізняються дієслова в кожній із пар? Виділи ці значущі частини слова.

Зразок: читати – прочитати.

Кликати – покликати, летіти – прилетіти, казати – сказати, сунути – зсунути, дякувати – подякувати, підсмажити – підсмажувати, записати – записувати, витерти – витирати.

- 4 Утвори від дієслів недоконаного виду дієслова доконаного виду із значенням завершеної дії префіксальним способом. Виділи префікси.

Казати, лити, дивитися, їхати, вітати, креслити, бігти, сіяти, малювати, пливти, важити, просити, класти, стояти.

- 5 Утвори від дієслів доконаного виду дієслова недоконаного виду суфіксальним способом. Виділи суфікси. Поясни різницю у лексичному значенні дієслів.

Розважити, відмінити, завершити, пригадати, створити, залишитися, скоротити, вишити, виправити, продовжити, оформити, задивитися, згадати.

- 6 А. Одному з вас слід виписати фразеологізми з дієсловами доконаного виду, а іншому – з дієсловами недоконаного виду. Зіставте свої записи.

Давати жару, кинутися в атаку, кинути якір, брати на буксир, змотувати вудки, носа не показувати, повісити носа, народитися в сорочці, переливати з пустого в порожнє, каламутити воду.

Б. Усно поясніть значення фразеологізмів.

- 7 Випиши 10 дієслів з тексту колискової «Ой ходить сон коло вікон» (с. 31), утвори до них видові пари.

- 8 Прочитай текст. Випиши дієслова у дві колонки: у першу – дієслова доконаного виду, у другу – недоконаного виду.

От і почалися осінні мелодії. Розгулявся вітер і жене кораблі-хмаринки. Та то вже не хмаринки, а темна хмара вкрила небозвід. Хлинув краплистий дощ, а здається, що то небесна річка розхлюпує свою блакить. Стогнуть дерева під могутніми поривами вітру й оплакують свою молодість, яка відлітає разом з опалим листям. А дощ виспіває свою пісню. Та незабаром дощ скінчився й перестала звучати сумна мелодія. Тільки з дерев скочуються сумні сльозинки на вміту землю.

(За Р. Іванченко)

- 9 Запишіть за дві хвилини якомога більшу кількість дієслів на тему «Мій рідний край». Утворіть видові пари.

Пісні про кохання

ТЛ

Пісні про кохання в ліричній поезії займають центральне місце. У них поєднуються усі людські почуття – від ніжної прихильності і любові до ненависті, взаємини між закоханими переплітаються зі ставленням до них членів їхніх сімей (батьків, братів і сестер) та інших людей (сусідів, друзів, ворогів).

Основними ліричними персонажами виступають закохані. Значна кількість цих пісень побудована у формі **діалогу** (наприклад, хлопець викликає дівчину вийти на вулицю, а вона йому відповідає; часто передається безпосередня розмова закоханих). Тому дуже важливу роль відіграє мова ліричних героїв і персонажів – насичена **ніжно-пестливими словами** (*личенько, рученьки, зіронька, дівчинонька*).

Розмова може переходити в **монолог**, який набуває елегійного, сповідального характеру. Монолог – поширений прийом у піснях, де є лише один ліричний герой (мотив розлуки, нерозділеного кохання та ін.).

Інтимна задушевна атмосфера створюється і за допомогою пейзажів, які в піснях про кохання несуть особливо велике емоційне навантаження. Усе відбувається на тлі майже казкової природи – квітучого вишневого саду: «*Ой у вишневому садочку там соловейко щебетав*»; зоряної місячної ночі: «*Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морі човен пливе*»; вечірнього весняного гаю: «*Ой у гаю при Дунаю соловей щебече*».

Серед найпоширеніших мотивів пісень про кохання можна назвати такі: мотив вірності, мотив нерозділеного кохання. Близькою до цього є тема взаємного кохання двох людей, яким не судилося вступити в шлюб через незгоди між їхніми сім'ями чи майнову нерівність (він багатий, а вона бідна).

Фольклорист Віктор Панько на півночі Молдови записав особливі ліричні пісні, які не збереглися в Україні. Це короткі **пісні-парованки** з іменами дівчини та парубка. Коли на вечорницях помічали взаємну прихильність дівчини і хлопця, для них складали парованку. Цією піснею вони оголошувалися парою закоханих, і вже ніхто не мав права ставати між ними.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 До якої великої групи фольклору відносяться пісні про кохання?
- 2 Які почуття виражають пісні про кохання?
- 3 Хто стає в них ліричним героєм, іншими персонажами?

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Чом ти не прийшов

Чом ти не прийшов, як місяць зійшов?

Я тебе чекала.

Чи коня не мав, чи стежки не знав,

Мати не пускала?

Чи коня не мав, чи стежки не знав,

Мати не пускала?

І коня я мав, і стежку я знав,

І мати пускала

Найменша сестра, бодай не зросла,

Сідельце сховала.

Найменша сестра, бодай не зросла,

Сідельце сховала.

А старша сестра сідельце знайшла,

Коня осідлала,

– Поїдь, братику, до дівчиноньки,

Що тебе чекала.

Поїдь, братику, до дівчиноньки,

Що тебе чекала.

Тече річенька невеличенька,

Скочу-перескочу,

Віддайте мене, моя матінко,

За кого я схочу.

Віддайте мене, моя матінко,

За кого я схочу.

Чом ти не прийшов.

Чом ти не прийшов.

Чом ти не прийшов.

Це цікаво!

Моральний етикет українських селян вимагав від молоді скромності й стриманості. Почуття не годилося виставляти напоказ, хвалитися ними. Покохавши, нікому про це не розказували. Переживання виливалися у піснях. Тому й було їх безліч, на всі випадки, з усіма відтінками почуттів.

Цвіте терен

Цвіте терен, цвіте терен,
А цвіт опадає.
Хто в любові не знається,
Той горя не знає.
А я, молода дівчина,
Та й горя зазнала,
Вечероньки не доїла,
Нічки не доспала.
Ой візьму я кріселечко,
Сяду край віконця,
Іще очі не дримали,
А вже сходить сонце.

Хоч дримайте, не дримайте –
Не будете спати,
Десь поїхав мій миленький
Іншої шукати.
Нехай іде, нехай іде,
Нехай не вернеться,
Нехай йому молодому
Щастя усміхнеться.
А я молода дівчина,
Не буду я спати,
Буду його виглядати,
День і ніч чекати.

Коло млина, коло броду

Коло млина, коло броду,
Там дівчина брала воду,
А в руках несла відерце.
– Дай напиться, моє серце,
Пити воду я не стану,
Дай хоч раз на тебе гляну!
Всю красу твою дівочу,
Зберегти у серці хочу!
– Ой, козаче, не барися
І на мене не дивися,
Хоч негарна я дівчина,
Та у мене є хлопчина!
Він у полі землю крає,
Лиш одну мене кохає,
Тож несу йому я воду,
Збережу для нього вроду.

Ой, не світи, місяченьку

Ой не світи, місяченьку,
Не світи нікому,
Тільки світи миленькому,
Як іде додому!

Світи йому ранесенько,
Та й розганяй хмари,
А як він вже іншу має,
То зайди за хмари!

Світив місяць, світив ясний,
Та й зайшов за хмару,
А я, бідна, гірко плачу –
Зрадив мене милий.

Збагацуй власне мовлення!

Кріселéчко – маленьке крісло або стільчик

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Пригадай відомі тобі жанри і види народних пісень. До якого жанру належать пісні про кохання?
- 2 Перелічи персонажі, які найчастіше зустрічаються у піснях про кохання.
- 3 Який мотив переважає в піснях про кохання?
- 4 Чому, на твою думку, в українських народних піснях про кохання оспівується нещасливе кохання?
- 5 Вкажи в пісні «Чом ти не прийшов» дієслова, добери до них видові пари.
- 6 Знайди видові пари дієслів у пісні «Цвіте терен».
- 7 У пісні «Цвіте терен» назви синонімічні дієслова. Як вони передають переживання ліричної героїні?

Ти – творча особистість!

- 1 На каналі YouTube в Інтернеті знайди і послухай українські народні пісні.
- 2 Уклади плейлист з народними піснями для презентації.
- 3 Запиши тексти ліричних пісень вашого села/міста, намалюй або добери ілюстрації до них, поясни діалектні слова.
- 4 Підготуй презентацію чи відео української ліричної пісні, яку співають у твоїй родині.

Твої літературні проєкти

- 1 Продовж твердження:
Українські народні пісні про кохання розповідають про...
Відомі мені пісні про нещасливе кохання – це ...
- 2 Дай письмову відповідь на питання: «Чим приваблює українська народна пісня сучасну молодь?»

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Час дієслова. Минулий час дієслова

- 1 Прочитай речення.

1. Ті, що шукають премудрість, знайдуть. (*Нестор Літописець*) 2. Доля кується у боротьбі. Дужий не гнеться, гнуться слабі. (*М. Вороний*) 3. Якщо задумаєш узяти вершину, матимеш середину. (*Г. Сковорода*) 4. Якщо ви вдало вибрали справу і вклали в неї всю свою душу, то щастя саме відшукає вас. (*К. Ушинський*)

- Назви дієслова. Які з них означають дію, що відбулася до моменту розповіді про неї, які – в момент розповіді, а які – після моменту розповіді? Визнач їх вид.

В українській мові існує три форми часу дієслова: минулий, теперішній, майбутній. Час дієслова визначають за моментом повідомлення про дію.

- 2 Опрацюй таблицю. З'ясуй особливості часових форм дієслова.

Дієслова		
Минулий час (рум. <i>timpul trecut</i> , рос. <i>прошедшее время</i>) вказують на дію, що відбулася до моменту повідомлення про неї	Теперішній час (рум. <i>timpul prezent</i> , рос. <i>настоящее время</i>) вказують на дію, яка відбувається постійно або в момент повідомлення про неї	Майбутній час (рум. <i>timpul viitor</i> , рос. <i>будущее время</i>) вказують на дію, яка відбудеться після моменту мовлення про неї
Відповідають на запитання		
що робив? що зробив? що робилося? що зробили?	що роблю? що робиш? що робимо? що робите?	що зроблю? що буде робити? що зроблять? що будуть робити? що робитиме?
Змінюються за		
родами й числами: читав, читала, читали	особами й числами: читаю, читаєш, читаємо, читають	особами й числами: читатимеш, читатимуть
Мають вид		
доконаний й недоконаний: читали, прочитали	тільки недоконаний: читаю, читаєш, читаємо, читають	доконаний і недоконаний: прочитати, будуть читати

- 3 Випиши з ліричної пісні «Цвіте терен» (с. 37) дієслова у три колонки: у першу – теперішнього часу, у другу – минулого, у третю – майбутнього.

- 4 Віднови висловлення, додавши фразеологізми з довідки. Поясни їх значення. Визнач час дієслів.

1. Місто він своє знає як 2. Надворі завивала хуртовина, ніхто з хати не хотів і 3. Настільки цікаво розповідав дідусь небилиці, що я сприймав їх 4. Коли ми піднялися на гору, село було видно як 5. Нові будинки росли як 6. Приїзд давніх друзів був як 7. Дощу цієї весни було мало як 8. Навколо була пітьма хоч 9. Будинок нашої бабусі знаходиться від нас за

Довідка:

за чисту монету; два кроки; сніг на голову; свої п'ять пальців; кіт наплакав; на долоні; в око стрель; носа показувати; гриби після дощу.

Дієслова минулого часу змінюються за числами, а в однині – за родами: *пояснив, пояснила, пояснило, пояснили*.

Дієслова минулого часу утворюються додаванням суфікса до основи інфінітива

основа дієслова	однина			множина
	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	
зна-ти	-в-	-л-	-л-	-л-
малюва-ти	зна-в малюва-в	зна-л-а малюва-л-а	зна-л-о малюва-л-о	зна-л-и малюва-л-и

- 5 Прочитай прислів'я, поясни, які людські риси вони характеризують. Знайди дієслова минулого часу, визнач їх рід і число, виділи суфікси.

1. Проїшов крізь сито й решето. 2. Стовокла воду в ступі. 3. Заробив, як комар надзижчав. 4. Оце пошила: на kota мале, а на пса велике. 5. Люди працювали, а він повітрям торгував. 6. Зачепилася за пень, простояла цілий день. 7. Не мав що робити, то пішов воду гатити. 8. Тільки й діла зробила, що рукава засучила. 9. Захворів на хитрощі. 10. Як їв, то упрів, як працював, то задрімав. 11. Зачинили мудреці вовка між вівці.

- Розкрий значення одного з прислів'їв у формі оповідання (усно). Уживай дієслова минулого часу.

Якщо основа інфінітива закінчується на приголосний, форма минулого часу дієслів чоловічого роду утворюється без суфікса: *біг-ти* – *біг*, *нес-ти* – *ніс*, *допомог-ти* – *допоміг*.

- 6 Утвори від дієслів форми минулого часу. Уведи їх у словосполучення, виділи головне і залежне слова.

Плести, перемогти, лягти, запрягти, берегти, допомогти, пливти.

- До утворених дієслів минулого часу добери, за можливості, синоніми.

- 7 Прочитай і спиши текст. Дієслова, що в дужках, запиши у формі минулого часу. Визнач їх рід і число.

(Минати) дні, а дощів не (бути). Степ дедалі більше (втрачати) свої яскраві барви.

Нарешті (наступати) омріяне, довгождане... Все (початися) просто: з-за обрію тихо (виткнутися) ріжечок ледве помітної синьої хмари. Залитий сонцем степ одразу (принишкнути), (затаїти) подих. Хмара швидко (йти) і (розростатись) у темно-синій гірський хребет. Скоро вона (закрити) собою весь величезний простір неба.

Марія Єфименко. Та злива з дощем

Раптом через цей хребет (прокотитись) вогняна тріщина і (розколоти) його до чорної прірви. Десь далеко (почутися) гуркіт грому.

Важка сива хмара (нависнути) над степом і (спустити) на нього свої мокрі па-
руси, з тихим дзвоном: (упасти) перші краплини, а потім чарівною музикою (за-
шуміти) густий дощ. (За О. Гончаром)

8

Прочитай і запиши текст. Виділи дієслова минулого часу. Визнач їх вид і змінні ознаки (рід, число). Досліди, як змінюються дієслова в минулому часі.

Несподівана осінь розгорнула над містом сірий мокрий покров. Гострі вітри гнули гілля каштанів й зривали з них ще зелений лист. У вибоїнах асфальту сто-
яли невисохлі калюжі... Листопад. Осінь переходила в стадію старечої щуплості.
Вона стала тиха й холодна, нахмурена й спокійна напередодні сніжного загины.
(За В. Підмогильним)

Ти – творча особистість!

Розкажи про свій вчорашній день. Що ти робив/робила вчора?

- 1 Я вчора...(відвідувати, працювати, допомагати) ...
- 2 Зранку я (ходити, їхати, бути, бігати) ...
- 3 Після занять я (обідати, тренуватися) ...
- 4 Потім я (гуляти, читати, слухати) ...
- 5 Увечері я (готувати, читати, виконувати, дивитися) ...

Життєва ситуація

Уяви, що до тебе приїхав друг/приїхала подруга з іншого міста (села). Проведи уявну екскурсію до свого улюбленого місця. Коментарі запиши. Вживай дієслова минулого часу.

Правильно

Я позбавляю вас слова
Брати участь у заходах
Ми вжили всіх заходів
Крига скресла
Я вважаю, що...

Неправильно

Я лишаю вас слова
Приймати участь у міроприємствах
Ми прийняли всі міри
Лід тронувся
Я рахую, що ...

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Теперішній час дієслова

1

А. Прочитай. Прокоментуй перше речення.

1. Мова об'єднує, згуртовує людей у націю, засвідчує духовне буття народу. Без мови ми є не народом, а отарою без пастуха. Без народних пісень, прислів'їв, при-
казок ми прирікаємо себе на виродження. Народні твори несуть у собі невичерп-
ний оптимізм. (За О. Гончаром)

2. Мово рідна! Ти завжди вабиш, чаруєш, кличеш на теплі й могутні хвилі свої.
(С. Плачинда)

Б. Перепиши речення. Виділи особові закінчення дієслів.

В. Підкресли у словах вивчені орфограми.

Форми теперішнього часу утворюють тільки дієслова недоконаного виду: *мрію, відпочиваємо, вибілюю, думаєш*. У теперішньому часі дієслова змінюються за числами та за особами і мають такі особові закінчення:

Теперішній час		
Особа	Однина	Множина
1 (я, ми)	<i>пишу, бачу</i>	<i>пишемо, бачимо,</i>
2 (ти, ви)	<i>пишеш, бачиш</i>	<i>пишете, бачите</i>
3 (він, вона, воно, вони)	<i>пише, бачить</i>	<i>пишуть, бачать</i>

2 Прочитай речення. Дієслова в дужках запиши у формі теперішнього часу, узгоджуючи особу й число з підметами. Встав пропущені літери.

1. «(Р..віти) та (стогнати) Дніпр ш..рокий, с..рдитий вітер (зав..вати)», – (співати) Тарас не од..нокий, із ним увесь народ (співати).
(І. Хоменко)

2. А серце... серце в грудях (битися), у рідний край (л..тіти), як птах. І ось Тарасові (здаватися), що вже він (ходити) по ланах.
(О. Журлива)

- Визнач число та особу дієслів.
- Познач орфограми у словах. Обґрунтуй їх правопис.

3 А. Прочитай текст. Сформулюй його основну думку.

Цієї ночі стало холодно. На траві заблищали білі кристалики льоду. Прийшла до беріз осінь. Принесла їм золоті стрічки. Уплели берези стрічки в зелені коси. Зійшло сонце. Розтопило кристалики льоду. Подивилося сонце на берези й не впізнало їх – у зелених косах золоті стрічки. Засміялося сонечко, а берези засумували.
(За В. Сухомлинським)

Б. Заміни форми минулого часу дієслів на форми теперішнього часу, добираючи видову пару. Чи змінився зміст тексту?

В. Запиши дієслова теперішнього часу, познач особові закінчення.

Г. Добери синоніми до дієслова **прийти**. Якими відтінками значення вони відрізняються?

4 Знайди в ліричній пісні «Чом ти не прийшов» (с. 36) дієслова у формі минулого часу. Утвори їх інфінітивну форму, вкажи вид.

5 Випиши з пісні «Коло млина, коло броду» (с. 37) дієслова у формі теперішнього часу, вкажи їх число та особу.

Майбутній час дієслова

Майбутній час дієслова може виражатися в трьох формах: **проста форма (доконаного виду), складна і складена форми (недоконаного виду):** *запишу, писати.му, буду писати.*

Складна і складена форми майбутнього часу є синонімічними. Ці форми нерідко чергують, щоб уникнути одноманітності та повторів.

Наприклад: **Я буду просити** батька, щоб відпустив мене завтра на риболовлю. **Я просити.му** батька, щоб відпустив мене завтра на риболовлю.

1

Визнач, від яких дієслів можна утворити просту форму майбутнього часу, а від яких – лише складну та складену форми майбутнього часу. Утвори і запиши ці форми для 1-ої особи однини.

Мріяти, посадити, зігріти, дивитися, тремтіти, залити, говорити, забути, шукати, заробляти, заробити, допомогти, допомагати, зберегти, полюбити, ловити, читати, купатися, розповідати.

Особові форми простої форми майбутнього часу (доконаного виду) аналогічні особовим закінченням теперішнього часу недоконаного виду.

Проста форма майбутнього часу доконаного виду

Особа	Однина	Множина
1 (я, ми)	<i>Допиш-у, побач-чу</i>	<i>Допиш-емо, побач-имо,</i>
2 (ти, ви)	<i>Допиш-еш, побач-иш</i>	<i>Допиш-ете, побач-ите</i>
3 (він, вона, воно, вони)	<i>Допиш-е, побач-ить</i>	<i>Допиш-уть, побач-ать</i>

Складна форма майбутнього часу має особливі закінчення.

Складна форма майбутнього часу недоконаного виду

Особа	Однина	Множина
1 (я, ми)	<i>писати-му, бачити-му</i>	<i>писати-мемо, бачити-мемо,</i>
2 (ти, ви)	<i>писати-меш, бачити-меш</i>	<i>писати-мете, бачити-мете</i>
3 (він, вона, воно, вони)	<i>писати-ме, бачити-ме</i>	<i>писати-муть, бачити-муть</i>

У складеній формі майбутнього часу змінюється за особами тільки допоміжне слово «бути».

Складена форма майбутнього часу недоконаного виду

Особа	Однина	Множина
1 (я, ми)	<i>Буд-у писати, бачити,</i>	<i>Буд-емо писати, бачити</i>
2 (ти, ви)	<i>Буд-еш писати, бачити,</i>	<i>Буд-ете писати, бачити,</i>
3 (він, вона, воно, вони)	<i>Буд-е писати, бачити,</i>	<i>Буд-уть писати, бачити</i>

2

Прочитай речення. Укажи просту, складну й складену форми дієслів майбутнього часу та їх вид. Виділи особові закінчення. Звіряйся з таблицею.

1. Сад розбудять пташині пісні. (М. Луків) 2. Спинюся я і довго буду слухать. (Л. Костенко) 3. У задумі стоятиме сад. (Г. Чубач) 4. Устане ще день яснобарвний, умиється сонце росю. (А. Малишко) 5. Я нині знову буду говорити про почуття високі і святі. (О. Лупій) 6. Я душу знов вкладатиму у вірші. (О. Грош) 7. Заглянь в свою, поете, душу й побачиш душі інших ти. (В. Сосюра) 8. Правда й кривда в вічному двобої, так було, так буде у віках. (М. Луків) 9. Я в людей не проситиму сили. (Л. Костенко)

- Поясни, як форма майбутнього часу залежить від виду дієслова.

Інколи між допоміжним дієсловом *бути* та неозначеною формою дієслова, які утворюють складену форму майбутнього часу, в реченні можуть стояти інші слова:

Буду я навчатись мови золотої. (А. Малишко)

Буде в пісні жить моя душа. (П. Воронько)

3

Перепиши речення, визнач і підкресли у них граматичні основи. Поясни зв'язок виду дієслова з формою майбутнього часу.

1. Ти будеш до скону ходити стежками дитинства свого. (Б. Дегтярьов) 2. Як за-пізнишся до праці, то будеш саму воду сьорбати. 3. Налякали щуку, що в озері її топити будуть. 4. Будуть пташки щоранку прилітати, і соловей буде пісні співа-ти. (Народна творчість) 5. Будуть квіти душу молодити. (М. Гриценко) 6. Буду матері слово у серці носити. (С. Литвин)

- Поясни, як ти розумієш вислів **ходити стежками дитинства**. У відповіді вживай дієслова майбутнього часу.

4

До кожного з дієслів добери дієслово-антонім у тій самій формі майбутнього часу, особи й числа. Дієслова запиши парами. Визнач просту, складну та складену форми майбутнього часу.

Мовчатиму, забудеш, розпочнете, будеш руйнувати, приклею, пришиватиму, збільшиш, будемо наступати, знайдете, зникнеш, будете звинувачувати, забува-тимуть, закінчиш, губитимеш.

- Поясни, від чого залежить правопис особових закінчень дієслів.

5

Перепиши речення. Визнач дієслова, з'ясуй їх вид, форму майбутнього часу, особу й число.

1. За тобою завше будуть мандрувати очі материнські і білява хата. (В. Симоненко) 2. Я рідним полем завжди буду йти. (Д. Павличко) 3. Ти нічого не боїтимешся, з то-бою всі дружитимуть, усі тебе любитимуть, якщо ти виявлятимеш сміливість. (О. Іваненко) 4. Будуть люди казати хороші слова. (Г. Чубач) 5. Хоч ти на півпальця збрешеш, а лиха наробиш на весь вік. (Г. Квітка-Основ'яненко) 6. А руки завжди ма-тимуть роботу. (А. Малишко)

- Познач в словах орфограму «Літери е (є), и (і) в особових закінченнях дієслів».

- 6 А. Спиши речення. Заміни неозначену форму дієслова особовим дієсловом у формі теперішнього, минулого чи майбутнього часу. Обґрунтуй вибір часової форми.

1. Лиш на ранок *вгамувалися* грізні хвили, (влягтися) на спочин вітер. (Б. Комар)
2. (Пискнути) десь спросоння синичка, і знову довкола *запанувала* тиша. (Б. Комар)
3. Зайду в траву і (лягти) горілиць... (Д. Луценко)
4. При березі тихім вода пробігала, у діток про літо купальне (питати). (П. Мовчан)

Б. Виконай письмово синтаксичний розбір останнього речення.

В. Добери синоніми до виділених слів.

- 7 Від поданих дієслів утвори просту форму майбутнього часу першої особи однини. Назви приголосні звуки, що чергуються за такого творення.

Зразок: Спекти – спечу.

Написати, змогти, наказати, вичесати, попросити, присвітити, *вимостити*, викресати, *походити*, поводити.

- Передай звукописом форми майбутнього часу, утворені від виділених дієслів.

Ти – творча особистість!

Пофантазуй: яким / якою ти будеш через 20 років?

Твої літературні проєкти

Склади казку «Чому ніколи не зустрінуться минулий, теперішній і майбутній часи дієслова?».

Народна балада

ТА

До родинної лірики про сімейне життя відноситься народна балада.

Народна балада (рум. *baladă*, рос. *баллада*) – усний невеликий віршований твір, в якому зображено героїчні або незвичайні фантастичні події переважно трагічного характеру, з гострими переживаннями дійових осіб.

Нерідко в баладі наявні елементи фантастики та героїка. У багатьох баладах відбувається перетворення людини на іншу істоту чи рослину.

У баладному творі дійсність постає переважно крізь призму драматичних і трагічних подій з особистого життя персонажів.

Баладі властиві такі ознаки:

- невелика кількість персонажів;
- незвичайність і загадковість подій;
- гострота, а часто й трагічність у розв'язанні конфлікту;
- ліризм.

Ой чиє то жито

Ой чиє ж то жито, чиї ж то покоси?
Чия то дівчина розпустила коси?

Проводжала мати сина у солдати,
Молоду невістку – в поле жито жати.

– Іди, іди, доню, іди жито жати,
А не вижнеш жита – не вертай до хати.

Вона жала-жала, жала-вижинала,
А як сонце зайшло, тополею стала.

Тополею стала при битій дорозі,
А на листі зійшли тополині сльози.

Прийшов син з солдатів, мати зустрічає,
А він про дружину матері питає.

– Не питайся, сину, така твоя доля,
А бери сокиру та зрубай тополю.

Як ударив перше, вона похилилась,
А як вдруге, втретє, вона попросилась:

– Не рубай тополю, я твоя дружина,
Серед мого листя спить твоя дитина.

Ой чиє ж то жито, чиї ж то покоси?
Чия то дівчина розпустила коси?

Це цікаво!

У давнину казали «Коса – дівоча краса», бо заплітати коси могли тільки дівчата. В день весілля косу розплітали, скручували у вузол, який ховали під очіпком. Поверх очіпка пов'язували хустку. З тих пір вже ніхто не бачив жінку з непокритою головою.

Вирази **розплести косу**, **розпустити коси** стали фразеологізмами. Здогадуєшся, що вони означали?

Ой не ходи, Грицю

Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
Бо на вечорницях дівки-чарівниці!
Котра дівчина чорні брови має,
То тая дівчина усі чари знає.

У неділю рано зіллячко копала,
А у понеділок пополоסקала.
Прийшов вівторок – зіллячко зварила,
А в середу рано Гриця отруїла.

Як прийшов четвер – та вже Гриць помер.
Прийшла п'ятниця – поховали Гриця.
А в суботу рано мати дочку била:
«Ой нащо ж ти, доню, Гриця отруїла?»

«Ой мамо, мамо, Гриць жалю не має,
Нащо ж Гриць, мамо, разом двох кохає!
Нехай же не буде ні тій, ні мені,
Нехай достанеться Гриць сирій землі!»

«Оце ж тобі, Грицю, я так ізробила,
Що через тебе мене мати била!
Оце ж тобі, Грицю, за теє заплава –
Із чотирьох дощок дубовая хата!»

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Який твір називається баладою?
- 2 Назви ознаки балади. Доведи, що ці твори мають ознаки народної балади.
- 3 Які події відображено у баладах, які з них сприймаються як неймовірні?
- 4 Випиши з тексту балади «Ой, не ходи, Грицю» дієслова, утвори початкову форму, вкажи дієвідміну.

Ти – творча особистість!

- 1 Добери музичний супровід або ілюстрації до однієї з прочитаних балад.
- 2 Чи знаєш ти українські або молдовські пісні, які мають ознаки балади?

Твої літературні проєкти

- 1 Чи є актуальними для людини ХХІ століття порушені у баладах моральні проблеми?
- 2 Якими, на твою думку, могли би бути сюжети сучасної балади?

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

І та II дієвідміни дієслів: дієвідмінювання і правопис особових закінчень

Дієслова у формах теперішнього та майбутнього часу змінюються за особами і числами. Дієслова у формі минулого часу – за родами і числами.

- 1 Прочитай текст. Випиши дієслова, визнач особу та число. Виділи закінчення.

Мальовнича наша природа, край неповторної краси! Вічними супутниками цієї краси здавна були квіти. Вони збагачують землю. Ними прикрашають зали, садять біля хат. Вони створюють піднесений настрій, надихають на творчість, їх дарують на різні свята.

- До виписаних дієслів добери дієслова в однині, виділи закінчення.

Зміна дієслів за особами, числами і часами називається **дієвідмінюванням** (рум. *conjugarea verbelor*, рос. *спряжение глаголов*).

В українській мові визначають два типи дієвідмінювання відповідно до особових закінчень дієслів. За особовими закінченнями, всі дієслова належать до I (першої) чи II (другої) дієвідміни.

Дієслова **I дієвідміни** мають закінчення -у (-ю), -еш (-єш), -е (-є), -емо (-ємо), -ете (-єте), -уть (-ють).

Дієслова **II дієвідміни** мають закінчення -у (-ю), -иш (-їш), -ить (-їть), -имо (-їмо), -ите (-їте), -ать (-ять).

I дієвідміна						
особа	однина			множина		
1-ша	пиш-у	кол-ю	чу-ю	пиш-емо	кол-емо	чу-емо
2-га	пиш-еш	кол-еш	чу-єш	пиш-ете	кол-ете	чу-єте
3-тя	пиш-е	кол-е	чу-є	пиш-уть	кол-ють	чу-ють
II дієвідміна						
особа	однина			множина		
1-ша	робл-ю	бач-у	го-ю	роб-имо	бач-имо	го-їмо
2-га	роб-иш	бач-иш	го-їш	роб-ите	бач-ите	го-їте
3-тя	роб-ить	бач-ить	го-їть	робл-ять	бач-ать	го-ять

Найчастіше належність до дієвідміни перевіряють за 3-ю особою множини: пишуть – тому пишемо (I дієвідміна), бачать – тому бачимо (II дієвідміна); але можна перевірити і за іншими особами.

У закінченнях дієслів I дієвідміни (крім 1-ї особи однини та 3-ї особи множини) пишеться **Е** або **Є**; а у відповідних особових закінченнях II дієвідміни – **И** або **І**. Перевірити правопис особових закінчень дієслів можна за словником.

- 2 Запиши дієслова, згрупувавши їх за особами та числами. За потреби, скористайся особовими займенниками. Вкажи час і дієвідміну дієслова.

Забуду, розсіються, цвіте, несеш, забираємо, засвоюють, вмиваєтесь, катаємося, жартують, квітне, щебече, заперечуєте, винаходить, їде, радіють, малюємо, співаєш, маю, радію, ростуть, дивишся, збираєте.

Наголошуй правильно

Несті́й – несемо́, несете́, несла́, несли́, нести́му

Везті́й – веземо́, везете́, везла́, везли́, везти́му

Весті́й – ведемо́, веде́те, велá, вели́, вести́му

3 А. Прочитай текст. Випиши дієслова. Визнач їх особу й дієвідміну.

Стоїш серед городу, задумався. І вже не просто серед городньої землі, а у вирі таємниць, що оточують тебе своїми стеблами, листями, чутливими вусиками, гудинням, цвітом, розмаїтими запахами. І коли підносиш ногу, щоб вийти з городу, то пильно дивишся вниз, щоб не наступити на живі рослини.

Бо вони справді такі живі, ти в цьому щойно переконався – до якогось чудного страху, до холодку в грудях.

Поволеньки ступаєш по стежці, а тобі здається, що вони за тобою дивляться, підглядають – і соняшники, і гарбузи. Боїшся необережно зачепити їх, боїшся тих поглядів, бо не розумієш. О нарешті, уже вискочив на подвір'я!

А потім ще довго стоїш і дивишся на барвисту повінь городню...

(За Є. Гуцалом)

Б. Прочитай текст, замінюючи форму 2-ої особи на 1-шу особу однини. За потреби, заміни особовий займенник. Як змінився текст?

За неозначеною формою дієслова дієвідміна визначається так:

До I дієвідміни належить переважна більшість дієслів: *читати, червоніти, полоти, линути, могти, рости*.

До II дієвідміни належать дієслова з випадним суфіксом *-и(ти)*: *любити – люблю, робити – роблю, бачити – бачу*.

Дієслова *бути, мати* належать до I дієвідміни.

Дієслова *боятися, дрижати, спати, лежати, бігти, стояти, мовчати, кричати, звучати, терпіти, гоїти* та інші відносяться до II дієвідміни.

- 4 За неозначеною формою дієслів визнач їх дієвідміну й усно утвори особові форми.

Читати, бути, відпочивати, бачити, мати, розуміти, робити, допомагати.

- 5 Прочитай дієслова. Визнач їх дієвідміну за суфіксом. Запиши слова у дві колонки: у першу – дієслова I дієвідміни, у другу – II дієвідміни.

Тривати, поставити, зачарувати, пов'язати, просити, застебнути, молотити, зачинити, молити, танцювати, радити, радіти, купити, вірити, бажати, застерігати, хвалитися.

- 6 Спиши. Замість крапок устав у дієслова I дієвідміни літеру **е (є)**, у дієслова II дієвідміни – літеру **и**.

Бор..ся, горд..мося, бува..мо, чека..ш, ка..шся, див..мося, підв..де, розплута..те, пахн..те, підхоп..мо, наближа..те, стеж..мо, повір..ш, диву..мося, помир..шся, озира..ся.

- 7 Перепиши, вставляючи пропущені літери. Поясни написання особових закінчень дієслів.

1. Коли говор..ш з усіма, то значить ні до кого. (*Г. Чубач*) 2. Може, щастя дитинства в тому, що не зна..ш межі добра і зла, що не суд..ш? Просто живеш, вдивля..шся в світ і сприйма..ш його таким, яким він є. (*Я. Сорока*) 3. Майбутнім ми мар..мо, а сучасним горду..мо. 4. Ми прагн..мо до того, чого немає, а нехту..мо тим, що ма..мо. 5. Ти роб..ш найкраще, коли твердо ступа..ш шляхом доброго глузду. (*З творів Г. Сковороди*) 6. Працею пишаймося, руками горд..мося. 7. Доки живеш, доти вмі..ш і роб..ш. (*Народна творчість*) 8. Життєва нива кол..ться стернею. (*О. Довгоп'ят*)

У дієсловах обох дієвідмін можуть відбуватися чергування приголосних звуків:

- [г] – [ж]: мо[г]ти – мо[ж]у, ля[г]ти – ля[ж]у;
- [к] – [ч]: те[к]ти – те[ч]у́, пла[к]ати – пла́[ч]у;
- [х] – [ш]: коли[х]ати – коли[ш]у́;
- [д] – [дж]: хо[д]ити – хо[дж]у́, си[д]іти – си[дж]у́;
- [т] – [ч]: пла[т]ити – пла[ч]у́, ко[т]ити – ко[ч]у́;
- [з] – [ж]: моро[з]ити – моро́[ж]у, ма[з]ати – ма́[ж]у;
- [с] – [ш]: пи[с]ати – пи[ш]у́, но[с]ити – но[ш]у́;
- [ст] – [шч]: сви[с]тіти – сви[ш]чу́, пе[с]тити – пе́[шч]у;
- [ск] – [шч]: пу[ск]ати – пу[шч]у́, поло[ск]ати – поло[шч]у́;
- [зд] – [ждж]: і[зд]ити – ї́з[ждж]у.

- 8 Прочитай дієслова, визнач їх дієвідміну. Утвори їх особові форми однини. Виділи чергування приголосних звуків.

Мазати, казати, могли, лазити, їздити, возити, носити, стерегти, просити, пекти.

- 9 З кожної групи дієслів вилучи «зайве». Поясни свій вибір.

Поверн..шся, муч..шся, нос..шся; береж..ш, крич..ш, гойда..ш; свідч..ш, гуд..ш, дару..ш; див..ться, нос..ться, міня..ться; настрою..мо, співчува..мо, кот..мо; ненавид..мо, утіша..мо, мовч..мо; збереж..те, примнож..те, принес..те.

10 Прочитай текст. Визнач тему й основну думку. Спиши текст, розкриваючи дужки.

(Шурхотати) тирса край дороги, (скаржитися) *Чумацькому Шляхові*, що тісно їй (стати) в степу, бо весь він зоряний і засіяний. І волошки (промивати) росю *сонні* очі, теж (скаржитися) зорям, що (вироджуватися) їх аристократичний *синьоокий* рід. І чому їх люди так (ненавидіти), чому (винищувати) скрізь, де тільки (побачити)? Хіба ж не вони є окрасою степу?.. О жорстокий вік! Тільки користі (дошукуватися) ти в усьому. Навіть до зір (простягати) руки, навіть там (сподіватися) (знаходити) для себе користь. (Берегтися), зорі, сучасних людей.

(М. Руденко)

- Вкажи час, вид, дієвідміну й особу двох дієслів.
- Поясни правопис виділених слів.

Поля рідної землі

мун. Кишинів

11 Прочитай текст. Сформулюй його головну думку одним реченням.

Батьківщина – це рідний куточок землі, твій дім, твоя колиска. Де на тебе завжди чекають найрідніші люди. В образі батька втілюється людська відповідальність за твою появу на світ, за кожен твій крок, вчинок від народження до смерті. Тільки мамине серце відчуває успіхи і поразки, болі і радості своєї дитини навіть на відстані. Тож будь доброю дитиною своїх батьків!

(За В. Сухомлинським)

- Поясни вживання розділових знаків у 3 реченні.
- Випиши всі дієслова, визнач в них час і дієвідміну.

Ти – творча особистість!

Склади текст-розповідь (5-10 речень) за темою «Мій рідний куточок землі». Вживай дієслова у різних особових формах.

Правильно	Неправильно
терміново зателефонувати	терміново подзвонити
дав правильну відповідь	дав вірну відповідь
перегортати сторінки	перевертати сторінки
ставити запитання	давати запитання
піднести квіти	вручити квіти

Відповідність мовленнєвої поведінки і ситуації спілкування

1. Що позначають поняття «мова» та «мовлення»?
2. Які ти знаєш стилі мовлення?
3. В яких сферах діяльності вони використовуються?

1 Прочитай уважно текст. Поясни правопис виділених слів.

Слово – то давній витвір людини. Відтоді, як вона стала говорити і спілкуватися з подібними до себе, на землі відбулося одне з **найвидатніших** чудес. Слово народилося в праці, як і пісня. Ясність, простота мови – великий дар.

Завдяки слову ми розуміємо одне одного, за допомогою мови творяться великі дива на землі. Без слова не було б ні письменності, ні літератури, ані пісні. Відберіть у людини мову, і вона здичавіє. І кожна мова по-своєму прекрасна. Вона, мов неповторний самоцвіт, вирає всіма барвами веселки, має своє **звучання**, свою ваговитість, власну наповненість і красу.

Кожне слово – це ніби діамантова намистинка на величезному разку нашої **пребагатої** мови.

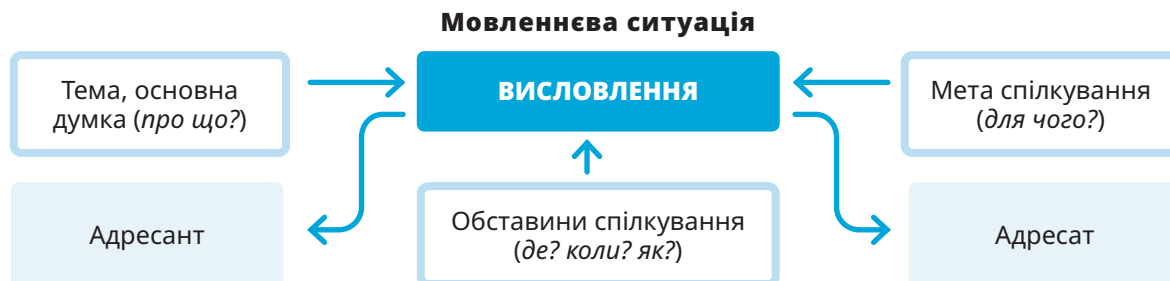
(І. Цюпа)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему прочитаного тексту і добери заголовок.
- 2 До якого типу мовлення відноситься цей текст? До якого стилю?
- 3 Які порівняння використав автор, передаючи своє захоплення словом?
- 4 Як ти розумієш висловлювання І. Цюпи «Ясність, простота мови – великий дар»?

2 Опрацюй схему.

- Хто такий адресант і адресат?
- Що слід продумати при спілкуванні з будь-яким адресатом?
- Що треба враховувати при спілкуванні у різних мовленнєвих ситуаціях?

Умови, за яких відбувається спілкування, називають **ситуацією спілкування**, або **мовленнєвою ситуацією** (рум. *situație de vorbire, de comunicare*, рос. *речева ситуація*, или *ситуация общения*).

Умовами успішного спілкування є відкритість та налаштованість на діалог, дотримання етикету, доброзичливий тон, контроль емоцій, стримані жести, вміння слухати співрозмовника, знання теми розмови тощо. Для ефективного спілкування необхідно знати, хто твій адресат. Адже з другом, приятелем і незнайомою людиною, ровесником і старшим спілкуються по-різному.

3 Прочитай текст. Віднови пропущені слова персонажів.

Послав батько семирічного сина Мишка до сусіди, діда Федора:

– Піди, сину, попроси в діда лопату на півдня. Бо наша зламалась.

Прийшов Мишко до діда, просить:

– Дайте, діду, лопату, просив батько.

А дід своє діло робить, Мишка немовби й не чує, не бачить. Мов і немає нікого перед очима. Мишко ще раз повторив:

– Дайте, діду, лопату, батько просив.

Дід мовчить. Вернувся Мишко додому й питається батька:

– Тату, що це сталося з дідом Федором?

Батько подивився уважно у вічі синові:

– А ти сказав дідові: «...!»? Чи запитав, як його ...?

– Ні, – каже Мишко.

– Вертайся до дідуса, ..., запитай: «Як ваше ..., дідусю?» Попроси ... за свою нечемність. Як дід пробачить, тоді попроси лопату.

Мишко знову пішов до діда Федора. Сказав усе, як батько велів. Трохи не заплакав: дідусь видався йому таким суворим. А дідусь усміхнувся, погладив Мишка по голові, дав лопату й сказав:

– Піди до яблуні біля колодязя й зірви собі яблуко. Вибирай найкраще.

(За В. Сухомлинським)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач, які мовленнєві ситуації відображено, хто в них стає адресантом і адресатом.
- 2 Чому спочатку у Мишка не склалось спілкування з сусідом? Як ти думаєш, що відчував дід Федір?
- 3 Як хлопчик виправив ситуацію? Хто йому допоміг?
- 4 Як відреагував дідусь у новій мовленнєвій ситуації?
- 5 Зроби висновок: які умови забезпечують успішне спілкування?
- 6 Які якості співрозмовника ти хотів би /хотіла б виробити чи вдосконалити?

4 Продовж речення словами ввічливості:

Коли відчуваю допомогу, я кажу ...

Коли я ненавмисне вчиняю прикро, кажу...

Коли мені важко, необхідна допомога, я кажу...

5

Запиши прислів'я та приказки, вставляючи за потребою пропущені літери та розділові знаки. Які норми культури мовлення узагальнюють ці висловлювання?

Слово не горобець.. вилетит.. – не впіймаєш... Умій вчас..но сказати і вчасно замовкнути. Що маєш.. казати – наперед обм..ркуй. Шабля ранит.. голову а слово – душу. Не хочеш.. почути поганих слів – не кажи їх сам. Щ..ре слово добре діло душу й сер..це обігріло. Б..гато говорено але мало сказано. У чуж..й бесіді будь-хто розуму купит...

6

Назвіть ситуації спілкування, які виникають у школі, в родині, на вулиці. Складіть діалог, де розкривалась би одна з них.

Життєва ситуація

Поясни, як ти будеш спілкуватися, якщо до тебе звернувся/звернулася:

- однокласник/однокласниця з проханням допомогти надолужити пропущене на уроках через хворобу;
- класний керівник/класна керівниця з пропозицією взяти участь в організації шкільної виставки учнівських малюнків (ілюстрацій до літературних творів, плакатів певної тематики, стінгазет до Дня учителя);
- керівник/керівниця шкільного театру з пропозицією написати гумористичну п'єсу-казку з сучасного шкільного життя.

Ти – творча особистість!

Підготуй невеличке повідомлення відповідно до однієї ситуації спілкування: обміркуй тему, основну думку, форму, стиль твого висловлювання.

Уяви, що ти прийшов/прийшла:

- на класні збори, де вирішується питання організації автобусної екскурсії історичними місцями нашої країни (Старий Орхей, монастир Сахарна, Сороцька фортеця тощо);
- до лікарні, де проходить курс лікування твої бабуся чи дідусь;
- до однокласника/однокласниці, щоб пограти в комп'ютерну гру.

Це цікаво!

Наприкінці ХХ ст. завдяки розвитку комп'ютерних технологій з'явився новий вид спілкування – спілкування з віртуальним співрозмовником у віртуальному просторі за допомогою електронних засобів. Віртуальне спілкування в Інтернеті набуває поширення і поступово стає одним з основних видів комунікації.

Інтернет-стиль – нове мовне явище. Він поєднує окремі риси різних стилів, віддаючи перевагу емоційному розмовному стилю, який вимагає стислості, точності формулювання думки, стирає різницю між усним і писемним мовленням.

Таке спілкування дозволяє вмиг подолати відстані у тисячі кілометрів, знайти багато друзів, обмінятися думками, почуттями, здобути інформацію тощо. Віртуальне спілкування збагатило мову численними неологізмами: *фішинг, клікфорд, кібербулінг, тролінг, спам* тощо.

Недоліком такого спілкування стає загроза психологічної залежності: людина, яка багато часу проводить у віртуальному світі, втрачає уміння спілкуватися з реальними людьми.

7

Дайте відповіді на запитання.

- Чи користуєтеся ви віртуальним спілкуванням?
- Чи не заважає це спілкуватися з реальними друзями?
- Які соцмережі у світі ви знаєте? В Республіці Молдова?
- У чому зручність спілкування в Інтернеті?
- У чому полягають позитивні сторони і недоліки віртуальної комунікації?
- Поясніть значення слів *фішинг*, *клікфорд*, *кібербулінг*, *спам*, *тролінг*. З якої мови вони прийшли?

Ти – творча особистість!

Підготуй міні-повідомлення чи презентацію за однією з тем:
«Лексика віртуального спілкування»;
«Інтернет у житті сучасної людини»;
«Про Інтернет з гумором»;
«Що таке Інтернет-залежність? Які її симптоми?».

Збагачуй власне мовлення!

Симптом (медичний термін) – характерна ознака захворювання, зовнішній вияв захворювання. Широко вживається у переносному значенні.

Твої літературні проекти

Склади текст-роздум (5-10 речень), розкриваючи зміст прислів'я «Щире слово, добре діло душу й тіло обігріло».

Способи дієслів

- 1 Прочитай речення. Випиши дієслова. Визнач, у якому реченні дієслово означає дію, що відбувається. У якому реченні йдеться про дію, що відбуватиметься за певних умов чи обставин? У якому реченні висловлено наказ або спонукування до дії?

1. Кожна пташка в'є гніздо на батьківщині. (*Народна творчість*)
2. Коли б я був соловейком, до тебе б тоді прилітав. (*Леся Українка*)
3. Люби свій край. Всю душу солов'їну йому віддай. (*В. Сосюра*)

- Розкрий значення фразеологізму *вити гніздо*.
- Як ти розумієш значення вислову *солов'їна душа*?
- Що символізують в усній народній творчості *соловей* та *пташине гніздо*?

Відношення названої дієсловом дії або стану до дійсності виражає **спосіб дієслова**. Дієслова мають *дійсний, умовний і наказовий* способи.

ДІЙСНИЙ СПОСІБ (рум. *modul indicativ*, рос. *изъявительное наклонение*)

Яку дію виражає?	На які запитання відповідає?	Як змінюється?	Приклади
Дійсна, реальна дія, що відбулася, відбувається чи буде відбуватися	Що робити? Що зробити? інші	За часами, числами та особами або за числами та родами	<i>Повідомити, вчився, радіє, відпочине</i>

- 2 Прочитай текст. Випиши дієслова дійсного способу і визнач, у формі якого часу вони вжиті.

Дієслово відзначається великою силою. Здатне тримати на своїх раменах багато іменників. Та й не тільки їх. Через те його можна порівняти з Гераклом – героєм давньогрецької міфології, у якого була неймовірна фізична сила.

Граматична сила дієслова найбільше виявляється у його зв'язках з іменниками. Воно регулює кількість іменникових членів речення. Наприклад: «Андрій привезе внучку бабусі машиною з міста у село». Дієслово «привезе» керує аж шістьма іменниками!

(За *І. Вихованцем*)

Збагачай власне мовлення!

Рамéна – плечі (застаріле)

3

А. Прочитай цитати з пісень, розкриваючи дужки. Вкажи, в якій формі (час, число, особа чи рід) слід вжити дієслова дійсного способу. Поясни написання.

Ой ти дівчино – червона калино,
Як мені на тебе дивитися мило.
Як (іти), дівчино, ізрання по воду,
Не (надивитися) на твою вроду.
Не так по воду, як (іти) з водою, –
Й сам не (знати), що (бути) зі мною.
(«Ой ти дівчино – червона калино»)

Два півники, два півники
Горох молотили.
Дві курочки, дві курочки
До млина (носити).
Цап меле, цап меле,
Коза (засипати),
А маленьке козенятко
На скрипочку (грати).
(«Два півники»)

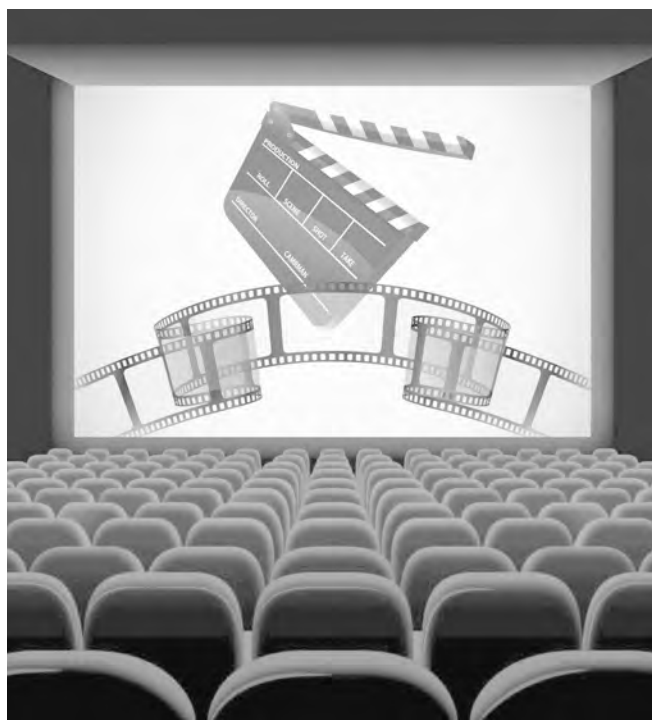
Б. Вкажи групу родинних пісень. Аргументуй.

4

Прочитай речення. Запиши дієслова, розкриваючи дужки, у тій формі, якої потребує контекст. Визнач спосіб і, де це можливо, час.

1. У роботі над фільмом я (приділяти) дуже багато уваги українському фольклору. 2. Кінематографію (називати) мистецтвом надзвичайної емоційної сили. 3. Почуття любові до народу, до рідної землі я й (хотіти) втілити у фільмі. 4. Тепер кіно все (могти), зокрема, може приносити людству стільки радості, скільки (давати) разом усі види мистецтва. 5. Кіно дуже тісно зв'язане з дійсністю, і в цьому його могутність як мистецтва, яке (любити) народ, як мистецтва масового, найважливішого з мистецтв.

(За О. Довженком)

- Прокоментуй, як ти розумієш зміст останнього речення. Дієслова якого способу переважають у твоїй відповіді?

5

Усно утвори від дієслів можливі форми дійсного способу у минулому, теперішньому і майбутньому часі. Склади з кожним з них по одному реченню про свою Батьківщину.

Любити, шанувати, знати, цікавитися.

УМОВНИЙ СПОСІБ
(рум. *modul condițional*, рос. *условное наклонение*)

Яку дію виражає?	На які запитання відповідає?	Як змінюється?	Приклади
Можлива за певної умови, бажана дія	Що зробив би? Що зробила б? Що зробило б?	За родами (в однині) та числами	<i>Знав би, знала б, знало б, знали б</i>

Дієслова умовного способу творяться додаванням до форм минулого часу частки **би (б)**.

1. Частка **би** вживається після слів, що закінчуються на приголосний звук: *читав би, ходив би*. Після дієслів, що закінчуються на голосний, вживається частка **б**: *ходила б, читала б*.

2. Частка **би (б)** може стояти після дієслова, перед ним, може бути віддалена від дієслова іншими словами: *Я б навіть сонцю одягнула вінок із житніх колосків!* (Л. Рубан).

- 1 Прочитай прислів'я. На яку рису людської вдачі вказує кожне з них? Визнач спосіб вжитих у прислів'ях дієслів. Поясни вживання часток **би** і **б**.

1. Віддавав би сорочку з себе. 2. І з рідного тата сорочку стягнув би. 3. До скону б говорила, але не уступила б. 4. За гривню козу гнала б до Львова.

- 2 Прочитай. Визнач дієслова дійсного й умовного способів. Чи можна визначити спосіб у виділених дієсловах? Чому?

Орел, що на горах високих жив,
Раз Сонцеві сказав ясному:
– Якби я Сонцем був, я б не світив
В долинах тих нікому.
І нижче цих високих гір
Я не давав би променю *спускатись*,
Щоб у грязі низькій не *закалялись*!
(Б. Грінченко)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Як ти гадаєш, що відповіло б Орлові Сонце?
- 2 Що символізує в усній народній творчості Сонце?
- 3 Що уособлює Орел?

Якби пишеться разом, коли можна замінити на **якщо б**:

Якби ми дуже захотіли, то могли б утворити шкільний танцювальний ансамбль.

Якщо б ми дуже захотіли, то могли б утворити шкільний танцювальний ансамбль.

Як би пишеться окремо, коли **би** можна перенести, а **як** замінити словом **дуже**:

Як би ми пишалися, коли б ансамбль нашої школи прославився на всю Молдову.

Як ми пишалися би, коли б ансамбль нашої школи прославився на всю Молдову.

Ми дуже пишалися би, коли б ансамбль нашої школи прославився на всю Молдову.

3

Придумай закінчення кожного речення і запиши. Назви дієслова умовного способу й схарактеризуй дію, яку вони виражають. Поясни вживання *якби* і *як би*.

1. Як би я зраділа / зрадив, коли б
2. Якби в мене була чарівна паличка,
3. Ця історія мала б кращий фінал, якби
4. Ми підтримали б вас охоче, якби
5. Вони нізащо не порушили б дане нам слово, як би
6. Було би більше часу, як би
7. Якби не дощ,
8. Якби я не поспішав, то

Життєва ситуація

Поміркуй, як правильно відмовити, щоб не порушити свої принципи й не образити людину? У яких ситуаціях треба обов'язково відмовити, а в яких відмовляти не слід?

Ти – творча особистість!

Склади і запиши висловлювання на одну з тем (6-8 речень) «Де б я хотів жити, коли стану дорослим», «Якби я став мером міста». Використай дієслова умовного способу.

НАКАЗОВИЙ СПОСІБ

(рум. *modul imperativ*, рос. *повелительное наклонение*)

Яку дію виражає?	На які запитання відповідає?	Як змінюється?	Приклади
Передає наказ, прохання, побажання, пораду	Що роби? Що робить? Що робимо?	За числами й особами	<i>Учися, відпочинь, повідомте, спостерігаймо</i>

Вживання форм наказового способу залежить від адресата.

Форма 2 особи однини вживається для спілкування з одним адресатом, вона може мати закінчення **-и** або **о** (нульове): *пиши, скажи, читай, знай*.

Форма 2 особи множини вживається для спілкування з декількома адресатами, вона може мати закінчення **-іть**, **-те**: *пишіть, скажіть, читайте, знайте*.

Форма 1 особи множини вживається для запрошення адресата / адресатів до спільної дії з адресантом / адресантами, вона може мати закінчення **-ім(о)**, **-мо**: *пишімо, скажімо, читаймо, знаймо*. Така форма притаманна саме українській мові.

1

Утвори 3 форми наказового способу від поданих дієслів.

Зразок: виганяти – виганяй, виганяйте, виганяймо.

Виганяти, поставити, брати, взяти, ознайомити, визволити, повірити, прагнути, колихати, знайти, знаходити, виміряти, підкреслити, повірити, вивчити.

2

Прочитай прислів'я та приказки. Визнач спосіб ужитих дієслів і з'ясуй адресата у наказовому способі.

1. Більше вір своїм очам, ніж чужим речам. 2. Їж борщ з грибами, держи язик за зубами. 3. Бережімо Вітчизну, як око, і вона вас завжди берегтиме. 4. Не журись, козаче, бий лихом об землю. 5. У чужий край не залітайте, рідний край не забувайте.

- Як ти думаєш, чому в прислів'ях та приказках часто вживаються дієслова наказового способу?

3

Спиши вірш. Заміни дієслова в дужках відповідними формами наказового способу.

Сказав мудрець:
(Жити), добро (звершати)!
Та нагород за це не (вимагати).
Лише в добро і в правду віра
Людину відрізня від мавпи і від звіра.
(Оживати) істина стара –
Людина починається з добра.
(О. Воскресенко)

4

Прочитайте. Усно визначте речення, в яких вживаються дієслова умовного та дійсного способів. Випишіть речення з дієсловами наказового способу.

1. У найтемнішу ніч пам'ятай про сонце. 2. Вік учись і вік трудись. 3. І сила перед розумом никне. 4. Їв би борщ, так учора дома пообідав. 5. Шилом борщу не наїсися. 6. І собака б ткав, якби хтось нитки в'язав. 7. Якби пес робив, то в чоботях би ходив. 8. Як не вмієш пекти хліба, то будеш пекти раки. 9. Живи своїм розумом, але звірайся з чужим. 10. Хто не бачив гіркого, не побачить солодкого. 11. Одна нога взута, друга роззута, а якби третя була, не знаю, як би й пішла. 12. Пошила б баба кожуха, та вовна перешкоджає.

М'який знак у дієсловах наказового способу в кінці слова та складу вживаємо тільки після букв на позначення м'яких приголосних [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н] («Де ти з'їси ці лини»).

Наприклад: *полізь, виходьте, погляньмо*. Але: *ріж, постав, повірте*.

5

Постав дієслова у форму 2-й особі однини наказового способу і запиши у дві колонки: 1) з ь у кінці; 2) без ь у кінці. У разі потреби зверся з правилом.

Збільшити, перевірити, входити, стати, озвучити, підставити, вдарити, попередити, передбачити, ужалити, відмітити, насипати, плавити, звузити, відрізати, зважити, переглянути.

6

Спиши слова, розкриваючи дужки. Підкресли і поясни орфограму «Буква ь у дієсловах наказового способу».

Вибач.., порада..те, поклич.., заход..те, подивис.., відріж.., насип..те, виход..те, подивіт..ся, почист..мо, залиш.., зваж..те, замах.., повір.., помнож.. .

Форми наказового способу утворюються описово – поєднанням дієслів теперішнього або майбутнього часу із частками *хай, нехай*: *хай побачу, нехай знають*.

Форми наказового способу можуть утворюватися від дієслів на *-ся*: *берися, беріться, берімося, хай береться, нехай беруться*.

Дієслова *розповісти, доповісти* мають такі форми наказового способу: *розповідай, розповідайте, розповідаймо, хай розповідає, нехай розповідають, доповідай, доповідайте, доповідаймо*.

7

Випиши з тексту балади «Ой не ходи, Грицю» (с. 46) дієслова у формі наказового способу. Визнач, як вони утворені.

8

Доберіть до наведених дієслів у неозначеній формі по одній формі дієслів дійсного, умовного й наказового способів.

Учитися, розуміти, стати, радіти, шкодити, поводитися, стежити, залишати, допомагати, турбуватися.

Побутова казка

ТА

До родинно-побутового фольклору відносять і побутові казки.

Побутова казка (рум. *basmul nuvelistic*, рос. *бытовая сказка*) – це казка, в якій персонажами стають звичайні люди.

Побутові казки – багатий, оригінальний фольклорний матеріал. Їх ідейний зміст позначений гострою соціальною спрямованістю, викриттям людських вад. Конфлікт цих творів виникає у сфері сімейних або соціальних відносин між добротворцями і злотворцями, які в давніших казках виступають в образах Долі і Недолі, Щастя і Біди, Горя, Злиднів тощо. У багатьох побутових оповідях змальовуються стосунки в роді, сім'ї: між лукавою жінкою та чоловіком, дурним і розумним братами, дурнем і сільськими людьми; в соціальних сферах – між бідняками і панами.

У побутових казках відображено повсякденне життя (побут) народу і немає або мало чарівних елементів. Вони виникли пізніше від казок про тварин та чарівних (героїчних) казок.

Конфлікт – суперечність, зіткнення, що лежить в основі боротьби між персонажами і зумовлює розвиток подій у художньому творі.

Боротьба добра зі злом – головний конфлікт народної казки.

Саме в процесі розгортання й розв'язання конфліктів виявляють свої риси персонажі в літературі.

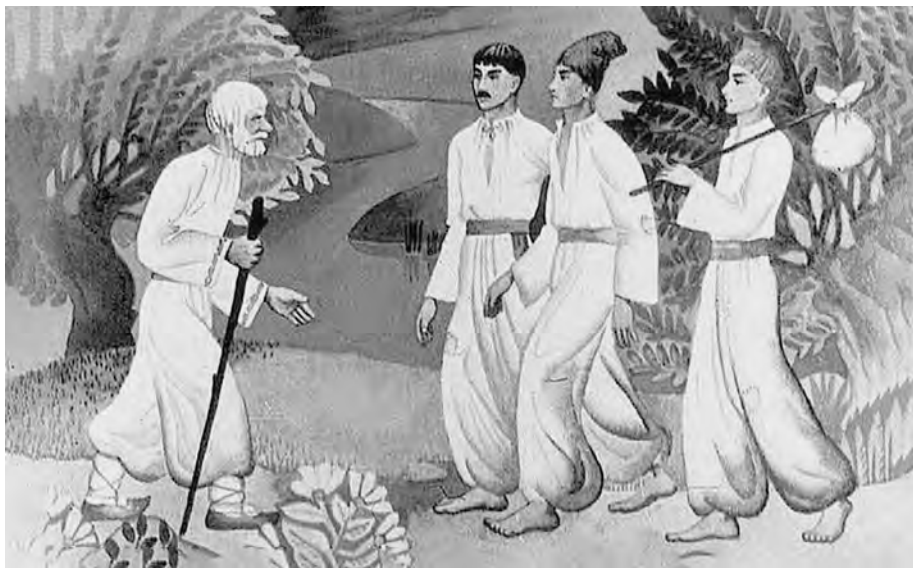
Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які види казок ти вже знаєш? Наведи приклади.
- 2 Пригадай, які казки вважаються найдавнішими?
- 3 За якими ознаками можна визначити побутову казку?
- 4 Що об'єднує родинно-побутові пісні з побутовими казками? Що різнить?
- 5 Пригадай, які три основні етапи виділяються в розгортанні конфлікту?

Названий батько

(Українська народна казка)

Зосталося три брати сиротами – ні батька, ні неньки. І дома нема нічого – ні хазяйства, ні хати. Ото й пішли вони всі втрьох найматися. Аж іде дід старий-старий, борода біла.

Г. Кисляков. Ілюстрація до казки «Названий батько»

– Куди це ви, дітки, йдете?

А вони кажуть:

– Найматися.

– Хіба в вас свого хазяйства нема?

– Нема – кажуть. – Якби до доброго чоловіка в найми попасти, то ми б йому по правді робили, по щирості слухалися і за рідного батька його мали б.

Тоді дід і каже:

– Добре! Коли так, то будьте ви мені сини, а я вам батько. Слухайтеся мене, то я з вас людей пороблю, навчу, як жити, з правдою не розминаючись.

Згодилися вони та й пішли з тим дідом. Ідуть темними лісами, широкими полями. Ідуть та й ідуть, коли бачать, аж стоїть така хатка чепурна, біленька у вишневому садку, квітками обсаджена. Вибігає з хатки дівчина, така гарна, як та квіточка. Глянув на неї старший брат та й каже:

– Коли б мені цю дівчину посватати, та ще щоб були в мене воли та корови!

А дід-батько й каже:

– Добре, ходім сватати! Буде тобі дівчина, будуть у тебе воли й корови. Живи щасливо, та тільки за правду не забувай!

Ото вони й пішли сватати ту дівчину. Висватали її, відгуляли весілля. Вже старший брат хазяїном став і в тій хаті жити зостався.

Ідуть вони далі – вже втрьох. Коли знову стоїть хата гарна, а коло неї млин і ставочок, і дівчина гарна щось робить коло хати – така працювита. То підстарший брат тільки глянув та й каже:

– Коли б мені ту дівчину за себе взяти та ще щоб млин, і ставочок мені, то я б у млині сидів та й хліб мав би, поки мого й віку.

А дід-батько й каже:

– Добре, синку, так і буде!

Зараз вони пішли в ту хату, посватали дівчину, уже підстарший брат до тієї дівчини в прийоми пристає. Відгуляли весілля. Тоді й каже дід-батько:

– Ну, синку, тепер живи щасливо, та гляди, за правду не забувай!

Та й пішли собі вже вдвох: дід-батько та найменший син. Ідуть, коли бачать – хатка вбога стоїть, і дівчина виходить з хати, гарна дуже, як зірочка ясна, а вбога така, що лата на латі. То найменший брат і каже:

– Коли б мені з цією дівчиною одружитись, то робили б ми, і хліб у нас був би, не забували б ми і про вбогих людей: і самі їли, і людей наділяли б.

То дід-батько й каже:

– Добре, синку, – так і буде. Гляди ж тільки правди не забувай!

Оженив і цього сина та й пішов собі по світах.

А три брати живуть. Старший брат так забагатів, що вже будинки собі помуровав, червінці складає та тільки про те й думає, як би йому тих червінців найбільше постягати. А щоб убогому чоловікові допомогти, то того й не нагадує – дуже скупий був. Підстарший брат теж забагатів. Стали за нього наймати робити, а сам він тільки лежить, їсть, п'є та порядок дає. Найменший так собі живе: коли що дома є, то й з людьми поділиться.

Ото пішов дід-батько по світах. А тоді вертається – подивитися, як то його сини живуть та чи з правдою не розминаються. Приходить до найстаршого старцем убогим. Той ходить по двору. Він кланяється, каже:

– Якби ваша ласка подати мені милостині!

А той каже:

– Ге, не який старий! Схочеш, то заробиш, – я сам недавно на ноги зіп'явся.

А в нього добра, що страх: будинки муровані, стоги, стодоли, товару повні обори, комори добра повні, гроші... А милостині не дав!

Пішов той дід. Відійшов так, може, з версту, став, оглянувся назад на ту господу та на те добро – і все добро запалало.

Пішов він тоді до підстаршого брата. Приходить, а в того і млинок, і ставок, і хазяйство гарне. І сам він у млині сидить. От дід уклонився низенько та й каже:

– Дай, чоловіче добрий, хоч трохи борошна: я вбогий чоловік, не маю чого з'їсти.

– Шкода, – каже, – я ще й собі не намов. Багато вас тут таких валандається!

Пішов дід. Відійшов трохи, оглянувся – так і охопило той млин полум'ям.

Приходить дід до третього брата. А той живе вбого, хатка невелика, тільки чистенька. Прийшов та такий уже зробився обшарпаний, обідраний.

– Дайте, – каже, – хоч шматочок хліба!

То той чоловік:

Г. Кисляков. Ілюстрація до казки «Названий батько»

– Ідіть, – каже, – дідусю, в хату, – там вас нагодують і з собою дадуть.

Приходить він у хату. Жінка як глянула на нього, що він такий обідраний, пожаліла його, пішла в комору, внесла штани, сорочку внесла, дала йому. Надів він. Так як надівав, вона глянула, аж у нього на грудях рана велика, така страшна!.. Посадили вони його за стіл, нагодували, напоїли. А тоді чоловік і питається:

– Скажіть мені, дідусю, з чого це у вас рана на грудях?

– А це, – каже, – така в мене рана, що від неї мені скоро смерть буде. Тільки мені день і зостався жити.

– Оце лихо! – каже жінка. – І нема на неї ніяких ліків?

– Є, – каже дід, – та тільки ніхто тих ліків не дасть, хоч кожен може.

Тоді чоловік і каже:

– А чому ж не дати? Аби міг? Кажіть, які.

– Та такі, – каже дід, – як хазяїн сам візьме та підпалить свою хату, та все його добро згорить, треба взяти того попелу та й затоптати мені рану, то тоді загоїться. Та хіба ж є такий чоловік на світі, щоб те зробив?

Замислився найменший брат. Довго думав, а тоді до жінки:

– А ти як, жінко, думаєш?

– Та так, – каже жінка, – що ми хату вдруге наживемо, а добрий чоловік як умре, то вже йому другого життя не буде.

– Ну, коли так, – каже чоловік, – то винось дітей з хати!

Повиносили вони дітей, самі повиходили. Глянув чоловік на хату – жалко йому свого добра! А чоловіка ще жалкіше! Взяв та й підпалив. Так ураз хата полум'ям і взялася – де й ділася. А замість неї постала інша хата, така гарна та пишна.

А дід стоїть та тільки всміхається.

– Бачу, – каже, – сину, що з вас трьох тільки ти й не розминувся з Правдою. Живи ж щасливо!

Тут відразу пізнав чоловік свого названого батька. Кинувся до нього, аж його вже й нема.

Збагачуй власне мовлення!

Досвітки – вечорниці

Веретéно – ручне знаряддя для прядіння

Книш – вид білого хліба з загорнутими всередину краями та змазаного салом або олією

На́званий ба́тько – не рідний, а той, що назвався батьком

Ставóчок – маленька рукотворна водойма

Підста́рший брат – середній

Пристава́ти в при́йми – йти жити в хату жінки

Помурува́ти – побудувати із цегли чи з каменю

Стра́х добра́ – дуже багато

Черві́нці – золоті монети

Стодо́ли, обо́ри, комо́ри – господарські будівлі для зберігання урожаю, різного добра; для утримання худоби

Ве́штатися – ходити

Зато́піти – тут: засипати

В українській мові, зазвичай, слово *батько* в однині означає чоловічого предка та вихованця дитини, тоді як поняття *батьки* стосується як тата, так і матері загалом.

Названий батько (*прийомний батько*) – чоловік, який узяв на виховання, прийняв чужу дитину або дітей за своїх, тобто несе моральну, матеріальну і суспільну відповідальність та зобов'язання до досягнення їх зрілого віку.

Поміркуй і дай відповідь!

- I.
 - 1 Назви позитивні і негативні персонажі казки.
 - 2 Що найбільше запам'яталося, чому? Хто з героїв викликав захоплення, а хто – осуд, чому?
 - 3 Склади план казки.
 - 4 Знайди у казці фантастичні елементи.
 - 5 Між якими персонажами у казці «Названий батько» немає конфлікту?
 - 6 Між ким виникає конфлікт? Чому?
 - 7 Продовж і запиши асоціації, які викликають конфлікти:
Сварка; боротьба; суперечка; _____
 - 8 Яка головна думка казки «Названий батько»?
 - 9 Що засуджує казка і чого навчає?
 - 10 Знайди у казці речення з дієсловами у формі умовного і наказового способів.
- II.
 - Назви головних і другорядних героїв казки. Поясни свою думку.
 - Яке побажання висловили брати, побачивши дівчат, і як це характеризує кожного з них?
 - Що у казці реальне, а що – фантастичне?
 - Які події в казці повторюються, скільки разів і чому?
 - Чому, на твою думку, слово *Правда* в кінці казки написано з великої букви?
 - Як ти розумієш вислів *«жити, з правдою не розминаючись»*?

Твої літературні проєкти

- 1 Прочитай початок казки. Зверни увагу на діалоги. Дієслова якого способу вжито у них? Заміни діалоги непрямою мовою, використай дієслова дійсного способу.
- 2 Про кого з персонажів казки ці прислів'я?
Дай курці грядку, а їй і городу мало. Для милого друга і вола з плуга.
- 3 Напиши лист-пораду синам. Дієслова якого способу ти використаєш? Аргументуй, чому.

Запропонуйте власний варіант розвитку подій для двох братів після того, як вони втратили своє добро. Якою була б їхня доля? Обговоріть різні варіанти, оберіть найкращий.

Ти – творча особистість!

Склади власну побутову казку.

Безособові дієслова

1. Із чого складається граматична основа речення?
2. Чи бувають речення з одним головним членом?
3. Що означає підмет?
4. Яке значення передає присудок?

1

Прочитай речення, визнач підмет і присудок. У яких реченнях можна визначити особу, яка виконує дію? Чи є особа, що виконує дію у виділених словах?

Вітер віє, повіває,
По полю гуляє. (Т. Шевченко)
Мені світає небо у вікні. (М. Луків)

І віє духом яблунь і жасмину. (М. Луків)
Світає. Край неба палає. (Т. Шевченко)

- Які з виділених дієслів є присудками у реченнях? Які є єдиним головним членом у реченнях?

Дієслова, що називають дію, яка виконується сама собою, без участі особи, називають **безособовими** (рум. *verbele impersonale*, рос. *безличные глаголы*).

Безособові дієслова позначають:

- явища природи: *вечоріє, світає, мрячить, морозить*;
- стихійні явища: *замело, залило, вимерзло*;
- фізичний або психічний стан людини: *лихоманить, тіпає, трясе, нудить, не терпиться, не спиться*.

Безособові дієслова не змінюються ні за особами й числами, ні за родами. Вони вживаються тільки у 3 формах:

- 1) інфінітив: *світати, розвиднюватися, смеркати*;
- 2) 3-ї особи однини теперішнього і майбутнього часу: *світає, розвидниться, смеркає*;
- 3) середнього роду однини минулого часу: *світало, розвиднювалось, смеркало*.

Безособові дієслова є головними членами речення (присудками) в односкладних реченнях: *Учора трохи повернуло на відлигу* (А. Дрофань). *Ще комусь у цю пору не спиться* (І. Білий). *Так бракує землі милосердя людей* (Т. Севернюк).

Підметів при безособових дієсловах не буває.

2

Прочитай речення, визнач у кожному граматичну основу. Випиши тільки ті речення, що мають один головний член – присудок. Підкресли безособові дієслова. Поясни.

1. Сутеніло помалу. (Є. Плужник) 2. Уночі зривалася справжня буря. Надворі блискало, гриміло, тріщало й лило. (М. Павленко) 3. Віє туманами з поля. Пахне барвінком нічним. (А. Михайлевський) 4. З лісу повіяло прохолодою. (М. Стельмах) 5. Запаморочливо пахло в'янучим листям, хмелем і калиною. (П. Загребельний) 6. І чого мене понесло сюди? (С. Васильченко) 7. Від жаху похолонуло в душі. (Б. Олійник) 8. Дихається легко і привітно. (В. Крищенко)

- Випиши словосполучення, в яких безособове дієслово є головним словом.
- Витлумач лексичне значення кожного з безособових дієслів.

- 3 Перебудуй кожне з речень так, щоб дієслова в них набули безособового значення. Запиши речення, підкресли граматичні основи.

Зразок: У садку пахли свіжі яблука. У садку пахло свіжими яблуками.

1. У лісі пахне глиця.
2. Звечора всі вулиці засипало листя.
3. Тепло війнуло в розчинене вікно.
4. Туман покрив поле.
5. Рясний осінній дощ покropив землю.
6. Вода залила луки.
7. Друзі не хотіли розлучатися.
8. Пісок позамітав сліди.

- У ролі якого члена речення виступатимуть слова, що були підметами?

- 4 **Усно.** Знайди у кожній групі «зайве» дієслово. Поясни свій вибір.

Засіває, лихоманить, думає; хвилюється, похолодає, спиться; жилося, кортить, сміялося; світало, плакало, раділо; мріється, говориться, одягається; сталося, злякалося, вдалося.

- 5 З кожним дієсловом склади й запиши по два речення так, щоб це дієслово в одному реченні було особовим, а в другому – безособовим.

Зразок: 1. Маленьке телятко пахло молоком і свіжим сіном.

2. Зранку вже пахло морозцем.

Червоніє, гуде, трясє.

- 6 Від пропонованих слів утвори безособові дієслова. З трьома з них склади й запиши речення. За можливості, об'єднай їх у зв'язний текст.

Живє, діє, дихає, спить, чує, вечорити.

- 7 Поясни значення фразеологізмів. Із трьома з них склади речення.

1. Відібрало мову. 2. Позакладало вуха. 3. Похололо на душі. 4. Замакітрилося в голові. 5. Памороки забило. 6. Запахло смаленим. 7. Мов язиком злизало. 8. Мов окропом обдало. 9. Аж животи попідтягало.

Ти – творча особистість!

Розкажи, як названий батько старших синів покарав, а молодшого нагородив. Вживай безособові дієслова. Додай власні деталі чи описи.

Твої літературні проекти

Склади опис природи за картиною Ігоря Роп'яника (5-10 речень). Вживай безособові дієслова.

Ігор Роп'яник. Вечір над Дністром

Частка *не* з дієсловами

- 1 Пригадай правила написання *не* з іменниками й прикметниками.

1. Не краса красить, а розум. 2. Перемагайте труднощі розумом, а небезпеку – досвідом. 3. Учений іде, а неук слідом спотикається. 4. Питай не старого, а бувало-го. 5. Книга в щасті прикрашає, а в нещасті утішає. 6. Мудрої книги мова – не поло-ва.

Розглянь схему і обґрунтуй написання *не* з дієсловами.

Окремо завжди

Не з дієсловом

Разом

Без *не* не вживаються

У складі префікса *недо-*

- 2 Прочитай речення, поясни написання *не* з дієсловами, використовуючи правила (пишемо разом / окремо, тому що ...).

1. Заживає рана від опіку, та (не)вщухає біль, завданий словом. 2. (Не)кажи – (не)вмію, а кажи навчусь! 3. Два хитрих мудрого (не)переважать. 4. Сварити-ся (не)слід, бо від сварки (не)злічиш бід. 5. Сьогоднішньої роботи на завтра (не)відкладай. 6. Коли (не)тямиш, то й (не)берися. 7. Сам (не)зчувся, як здоров'я по-збувся. 8. (Не)помиляється той, хто нічого (не)робить. 9. Добро роби скільки мо-жеш, від того ніколи (не)занеможеш. 10. Поки (не)упріти, доти (не)уміти. 11. Хто (не)хтує рідним домом, той з (не)хтує і батьківщиною.

- 3 Спиши прислів'я, розкрий дужки. Поясни правопис дієслів.

1. Ніщо (не)підноситься вище правди. 2. Раз добром нагріте серце – вік (не)про-холодне. 3. Поки (не)потрапиш у воду, (не)навчишся плавати. 4. Скільки б ворона (не)каркала, солов'єм (не)стане. 5. Що сам (не)навидиш, того і другому (не)чини. 6. (Не)ходи, куди (не)просили; (не)бери, чого (не)поклав. 7. (Не)радуйся чужому лихові. 8. (Не)будь упертим, а будь одвертим. 9. Під лежачий камінь вода (не)тече. 10. Рідного гнізда (не)цурайся. 11. Холодна стіна (не)гріє, чужа чужина (не)пожа-ліє. 12. Перекотикамінь мохом (не)обростає.

- Витлумач значення двох прислів'їв (за вибором). Уживай дієслова з *не*.

Існує чотири дієслова, які пишуться з *не* разом чи окремо залежно від їх значення:

- *неславити* (ганьбити) – *не славити* (не прославляти);
- *нестямитися* (втратити самовладання) – *не стямитися* (не прийти до свідомості);
- *нездужати* (хворіти) – *не здужати* (не змогти);
- *непокоїтися* (хвилюватися) – *не покоїтися* (не бути похованим).

- 4 Поясни, чому в першому реченні **не** з дієсловом пишемо разом, а в другому – окремо?

Після купання в холодній морській воді Сергій **нездужав**.

Після роботи в саду дідусь уже **не здужав** і води принести.

Необхідно розрізняти дієслова із префіксом **недо-** і дієслова з префіксом **до-**, які означають доведення дії до кінця, перед якими вжито заперечну частку **не**.

Порівняймо

Разом (неповна дія)

Недобачати (погано бачити)

Недоїдати (голодувати)

Окремо (заперечення)

Не добачити (не помітити)

Не доїдати (залишати їжу)

- 5 Запиши у дві колонки дієслова: 1 – що пишуться з **не** окремо; 2 – що пишуться з **не** разом. Уведи 3-4 дієслова у самостійно складені речення.

(Не)(до)люблювати, (не)(до)виробити, (не)тямитися, (не)покоїтися, (не)порахувати, (не)(до)держувати, (не)розрахувати, (не)зчутися, (не)зберегти, (не)(до)слухати, (не)скучати, (не)волити, (не)знаходити, (не)пам'ятати, (не)волити, (не)(до)оцінити, (не)хтувати, (не)(до)писати, (не)навидіти, (не)ламати.

- 6 Спиши речення, розкрий дужки. Поясни правопис дієслів.

1. У чужому оці й порошок бачить, а в своєму і сучка (не)добачає.
2. (Не)дочув глухий, що (не)добачив сліпий, як утікав кривий.
3. (Не)досолить – (не)доїсть.
4. Добре тому багатому: його люди знають, а зо мною зустрічаються – мов (не)добачають.
5. На годину спізнишся, за рік (не)доженеш.
6. Краще (не)договорити, ніж переговорити. (*Народна творчість*)
7. Рідна мати моя, ти ночей (не)доспала. (*А. Малишко*)
8. Старому було вже за вісімдесят, він (не)добачав і (не)дочував. (*В. Земляк*)

Слід розрізняти заперечне слово **немає** (можна замінити формою *нема*) і дієслово **не має** (*не володіє*). Наприклад: *Справжній дружбі ціни немає* (нема). *Справжня дружба не має ціни*.

- 7 **Усно.** Поясни написання **не** з дієсловами. Устав пропущені літери.

1. Якби людина знала, чого (не)знає, то б і мала, чого (не)має.
2. (Не)має науки без муки.
3. Того мені бажа..ться, чого вдома (не)ма..ться. (*Народна творчість*)
4. Ж..ття (не)має ціни, а воля дорожча за ж..ття. (*Античний вислів*)
5. Плине час, і (не)має зворотних стежин. (*І. Чумак*)

8 Прочитай речення. Запиши, поясни написання дієслів, а також пропущених літер.

1. Безбатченку, ти (не)збагнеш, чим дише слово «Батьківщина». (Є. Маланюк)
 2. (Не)навиджу душі дволикі. (П. Тичина)
 3. Вітерець із бер..га (не)покоїв море. (О. Донченко)
 4. Кличу тебе серденятком – ти (не)дочува..ш. (П. Куліш)
 5. Вона багато дечого (не)добачала. (Марко Вовчок)
 6. Ті слова, що я знайду, більш ніхто знайти (не)зможе. (І. Коваленко)
 7. Приходить вечір нишком, кра..ькома, пташок і бджіл полахати (не)хоче. (І. Коваленко)
 8. У дзеркало ріки дивилось і (не)могло надивитись на себе небо. (Є. Гуцало)
 9. Ро..кажіть, вітряки, ро..кажіть, чом ви птицями так і (не)стали ? (Б. Гура)
- Підкресли у реченнях граматичні основи. Визнач прості та складні речення.

9 Додай дієслова. Усно поясни значення фразеологізмів. З двома з них склади й запиши речення.

... лицем в болото; комар носа ...; ... відбою; ні за холодну воду ...; слова обценьками ...; палець об палець ...; ... Бога в серці.

Довідка:

не підточить, немає, не впасти, не братися, не витягнеш, не вдарити, не має, не братися.

10 Перебудуй речення так, щоб у них ішлося про неповноту дії або про її заперечення. Перебудовані речення запиши.

1. Виставу додивилися до кінця.
2. Тарас повернувся додому вчасно.
3. Я вчора дописав листа.
4. Пекарі місили тісто.
5. Мати дошила сорочку.

11 Прочитай словосполучення. Поясни, де допущено помилки. Відредагуй і запиши.

Не спитати поради; не хтувати забороною; не дочути відповіді; не просити допомоги; не докучати сестрі; не добачати без окулярів; не здужати встати; кричати і не вгавати; він немає зошита; не сподіватися на підтримку; не волити робітників; бабуса лежить, не здужає; недодивитися до кінця; не сказати ні слова; не доїдати щодня; не славити на всю околицю; ненавидіти ледарів, хлопчик немає друзів.

12 З казки «Названий батько» (с. 62) випиши 6 прикладів написання **не** з дієсловами окремо. Вкажи, у формі якого способу вжито ці дієслова.

Твої літературні проєкти

Розкрий зміст народного прислів'я «Немає лісу без калини, а села без болота». Чого, на твою думку, в житті більше: добра чи зла, чистоти чи бруду? Поясни.

Перевір свої знання!

I Прочитай текст.

Українська хата

Зайдіть до української оселі!

Батьківська хата – це те, що завжди згадується, сниться, що ніколи не забувається і гріє теплом спогадів. Вона була світом наших предків, які тут народжувалися і все життя тяжко горювали, добуваючи кусень хліба. В ній жили і вмирали цілі покоління, сподіваючись на кращу долю. З селянської хати пішли у світ велетні думки: Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Іван Франко, Олександр Довженко...

Кожна українська господиня дбайливо доглядала своє житло.

Тому в хаті завжди було чисто, вибілено, розмальовано кольоровою глиною, оздоблено витинанками, уतिकано квітами, пахучими травами. Хата дає селянину надійний захист, оберігає від незгод, дарує світ, який бажає собі господар. Ці властивості дому відбиваються в ряді прислів'їв та повір'їв.

Люди вважали всякі злидні, терпіння й саму смерть справою демонічних сил. У народі проти них були вироблені засоби боротьби. Найсильнішим з-поміж них вважали вогонь і його відповідне забарвлення – червоний колір.

Магічне значення мали і настінні розписи. Вірили, що барвисті малюнки, орнаменти можуть захопити увагу лихої сили і відвернути її від людей.

При виборі місця для житла зверталася увага, щоб під хатою не потрапила колишня дорога.

(Із журналу)

Володимир Титуленко.
Материнська хата

II Виконай завдання.

1. Визнач і запиши тему прочитаного тексту.
2. Добери і запиши заголовок до прочитаного тексту.
3. Укажи, яка з наведених пісень не належить до колискових:
А. «Ой ну, люлі, дитя спать...» Б. «Ой не світи, місяченьку...»
В. «Ой ти, коте, коточок...» Г. «Ой ходить сон...»
4. Добери антоніми до дієслів *зайдіть, згадується, гріє, народжувалися, горювали, пішли, плаче, вставай*.
5. Випиши з 2 абзацу тексту 2 дієслова теперішнього і 4 дієслова майбутнього часу.
6. Запиши дієслова у формі 2 особи однини чи множини наказового способу: *дати, співати, кинути, спати*.
7. Встав пропущені літери у дієслова і визнач їх дієвідміну: *запита..ш, припиня..мо, вір..ш, гука..ш, зверта..мо, кин..ш, схопл..ть, пуст..ш, їс..ш, да..те*.
8. Запиши, знімаючи ризик: постійно не/доїдати, не/здужаю виконати, не/відповів, не/славити (ганьбити); не/обґрунтувати, не/хтувати, не/навиджу.
9. Напиши твір-роздум (8-10 речень) на тему «Мій дім – моя фортеця».

Складний план тексту

- 1 А. Прочитай текст, визнач його тему, стиль і тип мовлення.

Перша книжечка

Нудна й тяжка була наука в дяковій школі. Проте малий Шевченко і до цієї науки брався охоче. Він відчував, що десь далі є наука ясна, радісна, справжня. Цей чарівний світ, мов магнітом, тягнув Тараса до себе.

Цікавішою для учнів наука ставала, коли починали вчити письма. Для Шевченка це була справжня втіха. Папір був тоді дорогий, а кріпаки бідні. Грамотіям для письма залишалися стіни, ворота й двері.

Одного разу Тарас побачив у дяка грубий зшиток. Ще раніш хлопець бачив, як дяк щось у нього вписував. Тарас почав розглядати записані рукою дяка пісні й вірші. Довго сидів над ними, мов прикипів.

Уперше хлопцеві відкрилася таємниця, як творяться книжки. До жаги забажалося зробити таку книжечку самому. Захотілося вписувати в неї ті пісні й вірші, що йому припали до вподоби. Це був перший потяг до словесної творчості.

І ось Тарас у бур'янах. Сів на колодці, розгорнув свій зшиточок. Сторінки його були розмірежані візерунками. Тут були записані пісні й вірші.

Хлопець записав ще одну пісню. Тепер йому захотілося співати. Він стиха завів дзвінким та гнучким голосом. Кінчав пісню й знову починав. І не було тому співу краю.

(За С. Васильченком)

Збагачуй власне мовлення!

Дяк – служитель церкви, що допомагає священнику під час богослужіння

Кріпак – особисто залежний від поміщика й прикріплений до земельного наділу селянин

Зшиток – заст., те саме, що зошит

Поміркуй і дай відповідь!

- ❶ Чи хотів Тарас навчатись? Чому?
- ❷ Де він писав, якщо не було паперу?
- ❸ Що записував дяк у грубий зшиток?
- ❹ Яка таємниця відкрилась хлопчику?
- ❺ Що він вписав у свою книжечку? Як її прикрасив?
- ❻ Які види творчості він виявив у цей день?
- ❼ Поміркуй, чи близькі за походженням слова *зшиток* і *зошит*? Від якої частини мови вони утворилися?

Що таке мікротема?

Як скласти простий план тексту?

- Б.** Виділи мікротеми тексту «Перша книжечка», склади простий план розповідними реченнями. Перекажи текст за планом.

План тексту може бути простим і складним. У складному плані, на відміну від простого, деякі пункти мають ще й підпункти. Декілька мікротем можуть об'єднуватися в одному пункті плану, а потім конкретизуватися в підпунктах.

Складний план має три основні частини:

- I. Вступ.
- II. Основна частина.
 1. Підпункт 1.
 2. Підпункт 2.
 3. Підпункт 3.
- III. Закінчення.

- 2** Прочитай оповідання Інни Христенко «Учителька». Визнач, що відображає заголовок – тему чи ідею твору?

Учителька

(Скорочено)

Цей день видався Вірі Іванівні особливо тяжким. Боліла голова, нило серце, і хотілося лиш одного: лягти і мовчки лежати, заплющивши очі. А тим часом треба було ще йти на останній урок. Коли пролунав дзвоник, на превелику силу підвелася з-за столу, взяла журнал і подалася з учительської.

До класу зайшла вже звичайною розміреною ходою. Швидким, пильним поглядом окинула учнів. Усі на місцях, крім двох: Віктор Старченко в кутку вікна притис коліном до підлоги Веселовського, а той пручався й кричав:

– Пусти, он вчителька йде!

І доки він буде, оцею лобуряка, псувати їй нерви? З початку року не було дня, щоб він не викинув якогось коника. І до того ж абсолютно не хоче вчитись! Скільки вмовляла, переконувала... Тижня не минуло, як дав обіцянку виправитись. І от знову...

Сяк-так одбувши урок, Віра Іванівна, похмура й незадоволена, повернулась до вчительської, сунула в шафу щойно *зібрані в учнів зошити* й опустилась на канапу.

– Віро Іванівно, ходім додому! – гукнули вже з порога колеги.

– Дякую, нам сьогодні не по дорозі. Я ще зайду до батьків одного учня.

Думка відвідати Старченків прийшла раптово. Так, вона піде й розповість батькам усе. Хай якось впливають на свого сина! У неї немає більше сил терпіти його витівки.

Старченки жили на околиці міста, Розшукавши потрібний під'їзд, Віра Іванівна постояла хвилику, віддихалась і посунула східцями нагору. Другий, третій, четвертий поверх... Підійматись було все важче. Нарешті вибралася на п'ятий. Віра Іванівна відчула легке запаморочення й прихилилася до одвірка. Натиснула кнопку дзвінка.

На порозі став Віктор, нахмурений і непривітний. Угледівши вчительку, хлопець наїжачився ще більше.

– Мати вдома? – запитала Віра Іванівна, почувавши, що їй слабнуть ноги, і намагаючись триматись рівніше.

– Нема, – буркнув Віктор.

– А батько?

– Батько на роботі.

Ступнула була до сходів, але тут усе поплигло їй перед очима. Щоб не впасти, знову прихилилася до одвірка і вхопилась за ручку одхилених дверей.

– Віро Іванівно! Що з вами? – почула вона дзвінкий, переляканий голос. Хтось невміло й поквапно підхопив її під лікоть, завів до квартири й допоміг сісти на канапі. Підвівши обважнілі повіки, Віра Іванівна зовсім близько угледіла Вікторові очі – запитальні, тривожні, з блискучими, *розиширеними зіницями*. Таких очей ще не бачила Віра Іванівна у цього завжди насупленого, зухвалого хлопця.

– Води...

За хвилику в її руках опинився вогкий, холодний емальований кухоль. Хлопець зміркував щось і захапався:

– Я зараз... Я покличу маму... Вона тут, у сусідів.

Вірі Іванівні потроху ставало краще. Коли Віктор із матір'ю вбігли до кімнати, то побачили вчительку вже у звичайній невимушеній позі.

– Добридень, – першою озвалась Віра Іванівна *до захеканої господині*. – Пробачте, що налякала вас. І не турбуйтеся, будь ласка. Мені вже краще.

– Та ви б хоч прилягли, – заклопоталася Вікторова мати.

– Ні, ні, не треба, – спинила її Віра Іванівна. – Нічого не треба. Уже все пройшло. Я просто перевтомилась.

– Та як же й не перевтомитись, – підхопила господиня, сідаючи біля вчительки на канапі. – Вам би оце вже дома бути, коло сім'ї, а ви аж до нас примандрували... Мабуть, мій знов якусь штуку встругнув? – вона кивнула на сина, що був зостався коло дверей, але там уже й місце було холодне.

Віра Іванівна й собі позирнула на двері, потім на *похмурніле лице господині* і... не сказала нічого. Гіркі слова про її сина самі собою застрягли на кінчику язика.

– Біда мені з цим шибеником, – вела тим часом господиня далі, – і в кого він такий удався? Дома хлопець як хлопець – матір він розуміє. А от у школі. І Марія Семенівна на нього жалілась.

– А я не жалітися прийшла, – заперечила Віра Іванівна. – Просто хочу познайомитись з вами, поговорити.

– Правда? – одразу повеселішала Вікторова мати. – Ну, слава богу! А як же там його успіхи?

– Бачите, – обережно почала Віра Іванівна. – Йому треба серйозно попрацювати у цьому році. Він надто відстав від інших учнів.

Віра Іванівна заходилася пояснювати, як можна і треба подолати відставання. Вона чудово знала, що хлопець у кухні прислухається до розмови, і зверталася, власне, до нього, їй чомусь вірилось, що тепер він по-новому сприймає її слова.

Кивнувши на прощання господині з сином, що провели її до порога, Віра Іванівна спустилася сходами і вийшла на вулицю. І тут раптом усвідомила те, що вразило її в тому погляді Віктора. Вперше сьогодні хлопець побачив у ній не просто вчительку, що раз у раз робить зауваження, ставить двійки, а людину, живу людину, котра може занедужати, чи навіть вмерти...

Надворі було зоряно.. Віра Іванівна глибоко зітхнула і обережно рушила вперед *по підмерзлих калюжах*.

(За І. Христенко)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 До якого стилю належить текст? До якого типу мовлення? Аргументуй.
- 2 Як ти розумієш вислови: *псувати нерви, викинути колінце, сьак-так, посунула, захався, штуку встругнув, там уже й місце було холодне*? До якого стилю вони відносяться? Для чого вживаються у художньому творі?
- 3 Поділи текст на частини відповідно до мікротем. Добери заголовки. Визначаючи пункти і підпункти, утвори складний план тексту.
- 4 Випиши з тексту 10 дієслів минулого часу і визнач їх вид.
- 5 Перекажи текст за складним планом. Використовуй виписані дієслова.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Дієприкметник як особлива форма дієслова

- 1 Прочитай текст. Визнач стиль мовлення. Добери заголовок.

Повертаючись із школи додому, Софійка зустріла свого колишнього сусіда Сашка, який і досі мешкав у напівпідвальчику. Він сидів на тротуарі з вагами та в'язкою штурпаків, під якою був напис «*Тирміново продаюця дрова. Приймаюця оптові замовляня*». А поруч – відро з пучками рясту.

Якийсь здоровань став на ваги, але сплатив за послугу не п'ятнадцять копійок, а п'ять, кинув Сашкові: «Переб'єшся!» – і схопив букетик рясту...

Удома Софійка застала маму й тітоньку Сніжану, які готувалися до весілля. Мама попросила її знайти в старій прабабусиній шафі **коралі**. Дівчинка дізналася, що кожна жінка її роду одягала під **вінець** це намисто. Коралі діста-

лися ще прапрапрабабі, відтоді вони передавалися з покоління в покоління на щастя. Сніжана дозволила їх поносити **небозі** до весілля. Коли дівчинка нарешті зібралася поскладати назад газети й фотографії й замкнути шафу, то помітила, що шухляда... замкнена! І Софійка в цей момент збагнула, що ця шафа загадкова...
(За М. Павленко «Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських»)

Збагачуй власне мовлення!

Ряст – багаторічна трав'яниста лікарська рослина, що цвіте рано навесні білими, жовтими, червонуватими або фіолетовими квіточками, зібраними в китиці

Корáлі – намисто

Під віне́ць – на весілля, вступаючи до шлюбу

Небо́га – племінниця

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Поясни за текстом значення виділених слів.
- 2 Назви героїв тексту.
- 3 Виправ граматичні помилки у виділених курсивом реченнях і запиши правильно.
- 4 Знайди у тексті усі дієслова, вжиті у формі минулого часу, утвори початкову форму, вкажи дієвідміну.
- 5 Випиши з тексту словосполучення зі словами *замкнена* і *замкнути*? Постав до них запитання. Поміркуй, чим вони різняться?

Дієприкметник (рум. *participiu*, рос. *причастие*) – це особлива форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією: *замкнена шухляда – шухляда, яку замкнули*.

Дієприкметники поєднують ознаки дієслова і прикметника.

2 Розглянь таблицю. Прокоментуй її. Додай власні приклади.

Ознаки дієприкметника	
Від дієслова	Від прикметника
Час теперішній і минулий: <i>радіюча дитина, написаний твір</i>	Запитання який? яка? яке? які? <i>написаний, написана, написане, написані</i>
Вид dokonаний і недоконаний: <i>написана вправа, читана книга</i>	Рід, число, відмінок, узгодження з іменником: з <i>написаного листа, до написаної сторінки, написані твори</i>
Стан активний і пасивний: <i>посивілий дідусь, прочитана книга</i>	Називає ознаку, але не постійну, а ту, що виникла в результаті дії: <i>написане речення</i>
Залежні слова: <i>Скошена (коли?) вчора трава.</i>	У реченні виконує роль означення: <i>Грамотно <u>написану</u> вправу приємно читати.</i>

- 3 Згрупуй словосполучення у дві колонки: з прикметниками та дієприкметниками.

Свіже повітря, освіжаюче повітря, біла кімната, побілена кімната, жовтий колос, пожовклий колос, міцний хлопець, зміцнілий хлопець, розмальовані аркуши, мальовничий край, списаний зошит, стихаючий вітер, тихий вітер, сполоханий птах, полохливий заєць.

- 4 Добери до поданих слів дієприкметники з довідки. Вкажи дієслова, від яких утворилися дієприкметники. З утвореними словосполученнями усно склади речення.

Хліб, земля, голос, книга, дерево.

Довідка:

спечений, зорана, захриплий, перечитана, зламане.

- 5 А. Прочитай текст. Добери заголовок.

Марина Павленко, народжена 30 березня 1973 року в селі Старичі на Львівщині, – сучасна українська письменниця. Вона znana школярами України як авторка твору про неймовірні пригоди семикласниці Софійки та розплетану нею зловісну таємницю. Це повість «Русалонька із 7-В, або Прокляття роду Кулаківських», рекомендована до ознайомлення і в школах Республіки Молдова.

Марина Степанівна стверджує, що творити почала завдяки любові до рідного слова, прищепленій батьком – вчителем української мови та літератури. Її перші твори лишилися ненадрукованими. Зате поетичні збірки «Бузкові зошити», «Душа осики», «Час-папороть», казки «Домовичок повертається», «Домовичок з палітрою», «Півтора бажання. Казки Ялосоветиної скрині» принесли письменниці заслужену популярність.

Б. Знайди у тексті дієприкметники, визнач їх рід та відмінок, випиши у словосполученнях з іменниками. Визнач, від яких дієслів утворено дієприкметники.

В. Усно провідміняй словосполучення *заслужена популярність*.

- 6 Прочитай словосполучення. Випиши лише ті, що містять дієприкметники. Укажи, які ознаки цих дієприкметників спільні з дієсловом, а які – з прикметником.

Освіта, яку здобули; здобута освіта. Завдання, яке закінчили; закінчене завдання. Вірш, який написали; написаний вірш. Аркуші, які розмалювали; розмальовані аркуші. Казка, яку прочитали; прочитана казка. Збірка, яку надрукували; надрукована книжка. Друг, якого випробувала біда; випробуваний у біді друг. Таємниця, яку розплутали; розплутана таємниця.

Твої літературні проекти

Скористайся поданим вище текстом та виписаними словосполученнями з дієприкметниками і склади розповідь про письменницю Марину Павленко.

7 А. Прочитай уривок з казки. Як гадаєш, що це за художній твір?

Софійка, учениця 7-В класу, безнадійно *закохана* у свого однокласника Вадима Кулаківського. Через *нерозділене* кохання вона порівнює себе з Русалонькою з однойменної казки Г. К. Андерсена. Софійка дізналася, що Вадим живе з бабусею і що рід Кулаківських *проклятий*. Щоб завоювати його прихильність, дівчинка вирішує розслідувати прокляття роду й зняти його.

... Тітка Сніжана мала вийти заміж. Софійка знайшла фото тітки з нареченим, на якому побачила здалеку постать незнайомого маленького хлопчика. Тримавши в руках світлинку, вона випадково залізла у велику стару шафу. Зі скрипом, що нагадував слово «коралі», двері зачинилися, і Софійка опинилася саме в тому місці і в той час, коли *закохані* фотографувалися. Вона здогадалася, що шафа має чарівні властивості. Щоб повернутися в реальний час, дівчинка сказала слово «коралі» навпаки – «іларок» – і повернулася додому. Трохи згодом Софійка і Сніжана дізналися, що маленький хлопчик на фотографії – син Сніжаниного нареченого, який їй колись збрехав, що ніколи не був *одружений* і дітей не має.

... Щоб побачитися з Вадимом, Софійка зайшла до нього додому. Поки його не було, бабуся показала дівчинці фотографію чоловіка з роду Кулаківських, від якого й почалося прокляття роду. Випадково Софійка цю світлинку забрала додому.

... Софійка загубила родові коралове намисто. Його знайти допоміг їй Софійчин ровесник Сашко, учень сусідньої школи. Він завжди намагався бути їй у пригоді в усьому. Завдяки Сашкові дівчинка довідалася, що корали вкрав Вадим Кулаківський, але він пояснив свої дії прокляттям, що тяжіє над ним. Намагаючись з'ясувати причини вчинків Вадима, Софійка зі старою фотографією в руках потрапляє в уже *забуте* минуле до Гордія Кулаківського, Вадимового діда.

(За М. Павленко)

Б. Випиши з тексту виділені слова. Доведи, що ці слова є дієприкметниками.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

**Творення і правопис
українських дієприкметників
(суфікси -л-, -н-, -т-)**

1 А. Прочитай текст. До якого стилю і типу мовлення він належить?

Стілець з відламанною ніжкою

Це було в одній восьмирічній школі. За годину до початку занять до школи приходили чергові – у кожен клас по одному. Чергові витирали пил із парт, мили дошки, поливали квіти.

Прибираючи кімнату, черговий восьмого класу хотів переставити стілець для вчителя. Ледве він доторкнувся до стільця, як від нього відпала ніжка.

«От халепа на мою голову, – подумав хлопчик. – Віднесу стілець у сьомий клас, поміняю».

Тихенько відчинив двері сьомого класу, поламаний стілець поставив, а цілий узяв. Черговий семикласник поливав квіти й не помітив, що до класу хтось заходив.

Та ось черговий семикласник доторкнувся до стільця, ніжка відпала, і він подумав: «Віднесу цей стілець у шостий клас, поміняю...»

Тихенько відчинив двері шостого класу, поламаний стілець поставив, а цілий узяв. Черговий шестикласник не помітив нічого. Він у цей час мив дошку. Потім і він доторкнувся до стільця, і ніжка відпала.

Шестикласник відніс поламаний стілець у п'ятий клас, п'ятикласник – у четвертий, четвертокласник – у третій, третьокласник – у другий, а другокласник – у перший клас.

Черговий першокласник доторкнувся ненароком до стільця, і ніжка відпала.

Маленький хлопчик стоїть біля поламаного стільця й плаче. Заходить до класу вчитель. Бачить, що переляканий хлопчик стоїть і плаче.

– Чого ти, Юрчику, плачеш? – спитав схвилюваний учитель.

– Та... от стілець ненароком зламав...

«Які в нас чесні, правдиві діти», – подумав учитель.

(За В. Сухомлинським)

Б. Знайди у тексті дієприкметники. Випиши їх. Подумай, від яких слів вони утворені.

В. Утвори дієприкметники від дієслів:

написати, розписати, зшити, зробити, вписати, розгорнути, проспівати.

В українській мові дієприкметники бувають активного і пасивного стану.

Активні дієприкметники (рум. *participiu activ*, рос. *активное причастие*) виражають ознаки того предмета, який виконав дію: *посивілий дідусь* (дідусь, який посивів). Вони утворюються від основи інфінітива за допомогою суфікса -л-. Українській мові властиві активні дієприкметники минулого часу. Активні дієприкметники теперішнього часу рідко вживають, більше використовують описову форму: не *працююча жінка*, а *жінка, яка працює*.

Пасивні дієприкметники (рум. *participiu pasiv*, рос. *пассивное причастие*) виражають ознаки того предмета, який змінився внаслідок направленої на нього дії: *поламаний стілець* (стілець, який поламали), *побілена хата* (хата, яку побілили), *пошитий одяг* (одяг, який пошили). Вони утворюються від основи інфінітива за допомогою суфіксів -н-, -ен-, -т-.

Дієприкметники не утворюються від дієслів на -ся.

Творення дієприкметників

Активний стан	Пасивний стан
Теперішній час: основа дієслова тепер. часу + -уч(-юч), -ач(-яч): <i>печуть – пекучий біль,</i> <i>тремтять – тремтяча рука.</i> Минулий час: основа інфінітива + -л-: <i>достигнути – достиглий</i>	Минулий час: основа інфінітива + -н-(-ен, -єн-), -т-: <i>зібрати – зібраний</i> <i>бачити – бачений</i> <i>забути – забутий</i>

- 2 Прочитай словосполучення. Заміни в них дієслова дієприкметниками за зразком. Поміркуй, які дієприкметники активні, а які пасивні.

Зразок: 1. Речення переписали – речення (яке?) переписане. 2. Ноги змерзли – ноги (які?) змерзлі.

1. Прислів'я записали –	2. Лист засох –
Вірш вивчили –	Руки почервоніли –
Схему розмалювали –	Обличчя стало блідим –
Презентацію представили –	Лице змарніло –
Пісню почули –	Ноги змерзли –
Квіти засушили –	Квіти засохли –

- 3 Заміни дієслово дієприкметником з суфіксом **-л-, -н-,** чи **-т-**.

1. Книга, яку прочитали.
2. Коралі, які зникли.
3. Скарб, який викопали.
4. Квіти, що зів'яли.
5. Світлина, яку підписали.
6. Гроші, які забув.

- 4 Відгадайте загадки. Знайдіть у загадках дієприкметники, виділіть суфікси, вкажіть число, рід дієприкметників.

1. Почорніле сукно залізло у вікно.
2. Скручена, зв'язана, на кілок посаджена, подвір'ям гуляє.
3. Повернуте до сонця золоте денце.
4. Зимом біле, весною чорне, літом зелене, восени стрижене.
5. Чого не було і не буде, а назване давно.

- 5 Утвори дієприкметники пасивного стану від поданих дієслів. Виділи суфікси.

Писати, прочитати, сказати, **накрити**, **позичити**, вгадати, малювати, **знайти**, вимити.

- Добери антоніми до дієприкметників, утворених від виділених дієслів. Склади з ними речення.

- 6 Перепиши, встав пропущені букви. Назви дієприкметники. Познач суфікси дієприкметників.

1. Коси в дівчат гарно заплет..ні, кожна у віноч..ку, а сорочки з тонкого полот-
на так уже вибіл..ні та вишиті різними узорами, що не надивиш..ся. (М. Олійник)
2. Вітром розмаяний вогонь в..ється, тріщить, готить. (Леся Українка) 3. Безмеж-
ний степ, укритий снігом, спав. (М. Старицький) 4. Небо, збіліле від спеки, вже
сивіє, мов поп..ліє. (Леся Українка) 5. Мовчали закурені поля, пилювала насіч..на
рубцями-переметами дорога, тільки діброва, до якої він саме дійшов, пересварю-
валася з хуртовиною і вітром. (М. Стельмах)

Засоби характеристики персонажів епічного твору

ТА

В епічному (прозовому) творі, крім тропів, вживається багато різноманітних **засобів характеристики** (рум. *mijloace de caracterizare*, рос. *средства характеристики*) або **засобів творення образів** (рум. *mijloace de creare a imaginii*, рос. *средства создания образа*). Перш за все, це **вчинки і мовлення** персонажів, бо людина пізнається по тому, що вона робить і як розмовляє. Засобами характеристики також є **портрет** (зовнішність персонажа), його **ставлення до людей, ставлення інших персонажів до нього** та інші. Інколи зустрічається пряма **авторська оцінка** (добрий, розумний чи злий тощо). У кожного письменника є улюблені засоби, якими він творить образи.

План-схема характеристики персонажа/героя твору

1. Рід діяльності, вік, сімейний стан персонажа.
2. Зовнішність героя.
3. Вчинки персонажа, його ставлення до людей.
4. Ставлення до нього з боку інших персонажів.
5. Особливості мовлення персонажа.
6. Пряма авторська характеристика персонажа.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Остап ВИШНЯ
(1889-1956)

Остап Вишня – відомий українцям усього світу письменник-гуморист. Свої гуморески він називав усмішками. «Вишневі усмішки» весело і дотепно висміювали вади людини і суспільства. Багато усмішок Остап Вишня написав для дітей: «Геометрія», «Паралелепіпед», «Як ми колись учились», «Перший диктант» та інші.

Перший диктант

I

Давно-давно це було.

Було це за тих часів, про які старі наші люди, жартувавши, казали: «Було це за царя Опенька, як була земля тоненька!»

А тоді таки справді був цар, хоч і звався він не Опеньком, а Миколою, і були на нашій землі пани поміщики та капіталісти.

А жили ми на хуторі, і від хутора до села було тоді верстов зо три, а тепер, значить, кілометрів три з гаком.

На хуторі було з десяток хатів, а навкруги – ліс, де росли високі ялинки, розложисті клени і могутні, у три-чотири обхвати дуби...

А ліщини тої, ліщини! Як пішла густими зеленими кущами ліщина понад хутором по узлісся, то аж до охтирського шляху прослалася, а потім повернула на Рубани, з Рубанів на Шаповалівку, і аж до самісінького Рибальського хутора все ліщина та й ліщина...

А як уродить було горіхів! Щодня ми тих горіхів повнісінькі пазухи було приносили, а мати їх посушать, і взимку такі були ласощі в неділю: і соняхи, і гарбузці, і горіхи...

Лускаємо було, лускаємо ті соняхи з гарбузцями та з горіхами, аж язики подубіють, мати дивляться та тільки покрикують:

– Заїди, заїди повитирайте!

Того часу було нас у батька з матір'ю п'ятірко: найстаршенька сестриця Парася, а під нею був я, а після мене знайшовся в капусті братик Івасик, а після Івасика лелека приніс сестричку Пистинку – потім іще, не пам'ятаю вже де, знайшлися дві сеструні.

Це нас було на той час, що про нього оце розповідаємо.

А пізніше приносили нам братиків і сестричок і лелеки, і в капусті їх знаходили, і з колодязя витягали.

Дванадцятко всього в батька з матір'ю було нас братиків та сестричок.

Найменшеньку сестричку Орісю баба Секлета на вгороді під калиновим кущем ізнайшла.

Ох і плаксива була Оріся, і перед тим, як заголосити, скривиться, було, скривиться, ніби калинову ягоду розкусила.

Мати, гойдаючи її, все було приказувала:

– Недарма тебе, таку плаксиву, баба Секлета під калиновим кущем ізнайшла! Усе тобі кисло!

А тепер сестричка Оріся – лікар, завідує в районі родильним домом, діточок вона лікує, щоб здорові були і не скиглили.

II

На хуторі школи не було, не було на хуторі й церкви з церковноприходським «вчищем», і зростали хуторяни здебільше неписьменними, бо навіть і до вбогого дякового «письменства» годі було прилучитися, – дяка на хуторі не було.

А як нашим батькам кортіло, – до болю! – щоб ми, їхні діти, вивчилися читати й писати, бо як залетить у хутір якийсь лист із далекої солдатчини, то й того не було кому вичитати, – загорталося того листа в біленьку хустинку і чимчикувалося з ним аж до села, до вчительки, або дяка, чи до «сидельця» в марнопольці:

– Прочитайте, прошу я вас! Я вам ось і крашанок принесла!

Учителька в селі була дуже старенька й кволенька, – їй з листами соромилися надокучати, отже, вичитували листи дяк із «сидельцем» – і складали до своїх комірчин хуторські крашанки.

Вчити дітей! То нічого, що школа далеко, що дітям і в осінні дощі, і в зимові хуртовини доводилося ходити десятки кілометрів туди й сюди! Пішки – це півлиха, найбільше лихо, не переборене для більшості батьків, – чоботи!

– От уже на ту зиму Парасі й до школи час, а де ж тих чобіт узяти?

Парасі чоботи таки справили. Померла навесні бабуса, з їхніх старих шкарбанів перетягли на Парасю. Хоч і непоказні, а проте чобітки, а як дьогтем вишмарували, ще й блистять.

Почала Парася до школи ходити, а вечорами стоїть, було, біля каганця та все: «А-а-а», «Би-би-би»...

І ми, меншенькі, обсядемо її та й собі за нею: «А-а-а», «Би-би-би»... Аж доки, було, мати:

– Ану, грамотії, спати!

Наступної зими і мені теж випадало йти до школи.

– А чоботи?! Де ж тих чобіт насправлятися?! – бідкалися мати, бо батька ми вдома бачили коли-не-коли, – він наймитував у панській економії, був біля панських коней за конюха.

Якось у неділю прийшов з економії додому батько, довго вони з матір'ю міркували, де взяти для мене чоботи до школи ходити. Так-таки вони чобіт для мене і не вигадали, а вирішили, що ми з Парасею ходитимемо до школи по черзі – один день вона, а один день я.

Почав, отже, ходити і я до школи.

Вчила нас доброї душі старенька вчителька Марія Андріївна, маленька, роками вже згорблена бабуса, що весь час закутувалася в теплу хустку і все – кахи! кахи! Усе кахикала.

А добра, добра була, ласкава та лагідна.

Як закрутить, було, взимку хуртовина, ніколи вона нас, хутірських школярів, не пустить, було, додому на хутір, залишить у школі на ніч, дасть кулешику чи яєчні насмажить, чайком напоїть, та ще й з цукерками, біля груби на підлозі рядно простеле, а на рядно кожушину, подушку покладе, подивиться, як пороззуваємося і чи не мокрі в нас ноження, – як вогкі, накаже насуху повитирати, онучі на лежанці порозгортати, чобітки під грубку постановити, тоді чимось теплим повкриває нас:

– Спіть, дітки!

А сама сидить біля столу та все читає, все читає та кахикає...

А вранці побудить нас і поснідати дасть.

І коли вона, старенька, спала, хтозна!

Любили ми стареньку нашу вчительку Марію Андріївну – дуже! І любили, і слухали її, бо мати було і Парасі, і мені завжди наказували:

– Слухайтеся Марії Андріївни і не дратуйте її! Такий учительці, як наша, низенько вклонятися треба!

Ой, як давно це було, а й досі в нас старі люди згадують чудесної душі людину, народну вчительку Марію Андріївну, і її могила влітку завжди квітами уквітчана: колишні учні пам'ятають про неї.

Училися ми...

III

Вже третю зиму ходив я до школи. Парася походила до школи тільки дві зими і на тому закінчила свою освіту, бо в нас іще добавилося троє братиків і сестричок, і матері самій годі було з такою оравою впоратися.

Чобітьми ми чергувалися вже з братиком Івасиком. І от одного дня після різдвяних канікул увіходить до класу Марія Андріївна та і звертається до нас, що ходили до школи третю зиму, були, значить, уже в третій групі:

– От що, діти! Почнемо ми з вами тепер щотижня диктовку писати. Я проказуватиму, диктуватиму, а ви пильненько вслухайтеся і пишіть у своїх зошитах те, що я вам диктуватиму! Вийміть зошити!

– І в книжечку не дивитися? – залунало з усіх парт.

– Не дивитися! На те й диктант! От і дізнаємося, як ви вивчилися писати! Ви ж із книжок списували? *Пригадуйте, як у книзі слова напечатані, бо траплятиметься багачко таких слів, що ви їх із книг списували...* Не спішіть, думайте... Ну, починаю... Майте на увазі, що навесні будуть для вас випускні іспити (як ми називали – «здаменти»), а на іспитах обов'язково буде диктовка, диктант.

Почала Марія Андріївна диктувати.

Всього першого диктанта я вже не пригадую, але пам'ятаю одну його фразу дуже добре.

Диктувалося російською мовою, бо шкільна рідна українська мова за царя на Україні не було.

Ось проказала Марія Андріївна:

– «По полю ехала с господами коляска, запряженная четвериком великолепных лошадей. За коляской бежала и лаяла собачка испанской породы».

Прочитала Марія Андріївна це саме і вдруге... Ми зашелестіли зошитами, зашаруділи перами.

На другий день Марія Андріївна принесла перевірені наші зошити з диктантом.

Почала вона говорити про те, що написали ми перший диктант не дуже, сказати, удало, помилок багатенько, а коли згадала про ту коляску з господами та з собачкою «испанской породы» не витримала, зайшлася веселим сміхом, сміх перейшов у кашель, з очей полилися сльози, і вона вже просто впала в крісло, витирала сльози, реготалася й кашляла...

– Ну що ви понаписували?! О господи! І де ви таке чули?

Ми понаїжачувалися...

– Вас шістнадцять учнів, і п'ятнадцять із вас понаписувало: «...За коляской бежала и лаялася собачка из панской породы»... Де ви чули, що є на світі собаки панської чи не панської породи і щоб вони лаялися? Порода «испанская», есть такое государство – Испания, а собаки не лаются, а «лают», по-нашому «гавкають». Зрозумів? – запитала вона мене.

– Та не дуже, Маріє Андріївно! Я собі думав, пани їдуть, то й собака в них панської породи, батько часто говорить, що їх пан та бариня лають, я й думав, що коли пани лаються, то й собаки їхні не кращі за них і теж лаються...

– А воно, бач, і не так! – засміялася Марія Андріївна. – Та в тебе ще й без того багато помилок. Поставила я тобі двійку! Підтягтись треба! Сідай!

Я сів і ледве не заплакав:

– Здохла б вона йому, та собачка, разом із панами!

(1957)

Збагачуй власне мовлення!

Хутір – маленьке село

Еконómія – заст., поміщицьке господарство

Під нею – молодший за неї (діалектне)

Шкарбані – старі чоботи

Дьóготь – темна густа рідина, якою в давнину мастили колеса і чоботи

Каганéць – саморобний світильник: мисочка з олією, і якій горить шнур, гніт

Грúбка – маленька піч з лежанкою

Понаїжáчуватися – насторожитися

Підтягті́ся – виправитися

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 В які часи відбувалася історія, описана в гуморесці?
- 2 Де жив герой гуморески?
- 3 Чому герой гуморески ходив до школи по черзі з сестрою Парасею?
- 4 Якою була вчителька Марія Андріївна?
- 5 За що учні любили свою вчительку?
- 6 Чому Парася перестала ходити до школи?
- 7 Чому вчителька зайшлася сміхом, згадуючи про диктанта?
- 8 Вкажи слова з учнівського диктанту, у яких було допущено кумедні помилки і які так розвеселили Марію Андріївну.
- 9 Знайди слова і вирази, які свідчать про любов автора до своїх рідних і до вчительки.
- 10 Випиши з тексту дієприкметник **уквітчана**. Подумай від яких слів він утворений?
- 11 Чи є ще у тексті дієприкметники? Яка різниця між активним і пасивним станом дієприкметника?

Ти – творча особистість!

Дай характеристику вчительки Марії Андріївни, вживаючи цитати з усмішки. За потребою скористайся планом характеристики персонажа.

Твої літературні проєкти

Склади усну розповідь «Мій перший диктант». Вживай активні та пасивні дієприкметники.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Частка **не** з дієприкметниками

1

Пригадай, як пишуть частку **не** з різними частинами мови. Перепиши речення, розкрий дужки.

1. Вченому – світ, а (не)вченому – тьма. 2. Під лежачий камінь вода (не)тече. 3. Згаяного часу і конем (не)доженеш. 4. Чого Івась (не)навчений, того Іван (не)буде знати. 5. У лінивого ліжка до спини (не)прив'язане, а приклеєне. (*Народна творчість*)

Ти – творча особистість!

Яку людину можна схарактеризувати такими прислів'ями? Склади уявний діалог з учнем/ученицею 5 класу, використай прислів'я із вправи.

Частка **не** з дієприкметниками пишеться разом, якщо за її допомогою утворюється нове слово: *незастелена парта* (застелена парта).

- 2 Утвори словосполучення з дієприкметником. Поясни вживання **не** в дієприкметниках.

Зразок: Лист, який не змогли прочитати – непрочитаний лист.

Газета, яку не знайшли –

Чоловік, який не встиг одружитися –

Постіль, яку не застелили –

Чобітки, які висушили –

Чобітки, які не висохли –

Дитина, яка не слухалася –

Вистава, яку не розпочали –

Не з дієприкметниками пишеться окремо, якщо:

1) при дієприкметнику є залежні слова: *незібрані колоски* – *не зібрані вчора колоски* (залежне слово *вчора*);

2) є протиставлення, виражене сполучником **а**: *не скошене, а прибите дощем жито*.

Написання **не** з дієприкметниками

Окремо	Разом
1. Коли заперечення підсилюється протиставленням: <i>Навкруги простяглися не збіднілі села, а багаті.</i>	1. Коли дієприкметник без не не вживається: <i>Нас чекають дороги неznані</i> (В. Коломієць).
2. Коли при дієприкметнику є пояснювальне слово: <i>Він міркував над зовсім не зрозумілою задачею.</i>	2. Коли при дієприкметнику немає пояснювального слова: <i>Позавчора в місті раптом з'явся нестихаючий вітер.</i>
3. Коли дієприкметник виступає присудком: <i>Підлога не вимита, в хаті не прибрано.</i>	

- 3 Перепиши, знімаючи скісну риску. Звір з правилами написання частки **не** з дієприкметниками.

Не/скошена трава; ні до кого не/спрямоване слово; не/вловима людина; не/сказане слово, а написане; не/завершена робота; не/зав'язаний міцно сніп; команда не/переможна; помилки не/виправлені; не/дописана вправа.

- 4 Перепиши, розкриваючи дужки. Обґрунтуй правопис **не** з дієприкметниками.

Гарно в полі, де палають райдуги високі, де (не)вкриті під громами тільки ти і сокіл. Чиста (не)заросла річка то звужувалась, то розходилась, як озерце. Додому приніс козак (не)ушкоджене серце і невтомні руки. (Не)звіданими далями простирився степ.

5

Від поданих слів утвори невеликий зв'язний текст або окремі речення, в яких **не** з дієприкметником писатимеш окремо та разом. Поясни орфограми.

Зразок: Незавершена справа чекала на Софійку. Не завершена досі справа не давала їй спати.

Незакінчене розслідування, непомічені люди, незапланована подорож, необхідний вчинок, непередбачена зустріч, неприховане глузування, непротоптана стежка.

6

Прочитай тексти. Подумай, в який з них слід вставити частку **не**. Як **не** може змінити зміст тексту? Спиши текст, який сподобався більше.

1. У неохайного й ледачого учня книги ... складені, щоденник ... заповнений, олівець ... заструганий, уроки ... вивчені, правила ... повторені, завдання ... виконані. Волосся ... причесане, зуби ... почищені, нігті ... підстрижені.
2. У охайного й працюючого учня книги ... складені, щоденник ... заповнений, олівець ... заструганий, уроки ... вивчені, правила ... повторені, завдання ... виконані. Волосся ... причесане, зуби ... почищені, нігті ... підстрижені.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Дієприкметниковий зворот

1

Прочитай речення.

1. Земля, вмиа дощем, парувала під сонцем.
 2. Вітер, зігрітий першими променями, приємно обвівав обличчя.
 3. Земля, розбуджена першим громом, готувалася прийняти зерно.
 4. Легенький попілець, підхоплений силою вогню та вітру, летів догори.
- Знайди словосполучення, в яких дієприкметник є головним словом, а іменник – залежним від нього.

Дієприкметник із залежними від нього словами становить **дієприкметниковий зворот** (рум. *construcție participială*, рос. *причастный оборот*): *На столі лежав лист, написаний моєю матір'ю.*

У реченні дієприкметниковий зворот виступає означенням.

Дієприкметниковий зворот виділяється комами:

– Якщо стоїть після означуваного слова: *Дерева молоді, укриті білим пухом, тихесенько сплять* (Л. Забашта);

– Якщо пояснює особовий займенник: *Усе ще зачудований, я сів у саду* (Є. Гуцало).

Дієприкметниковий зворот не виділяється комами, якщо він стоїть перед означуваним словом (крім особового займенника): *По застиглих від нічної прохолоди горбах переливалися білим морем гірські тумани* (Г. Хоткевич).

- 2 Прочитай речення, знайди дієприкметникові звороти, поясни розділові знаки в реченнях.
1. Садочок, доглянутий дбайливими руками, пишався проти сонечка буйним цвітом. (Л. Дмитерко)
 2. Добріє світ, народжений у любові. (Т. Коломієць)
 3. Освітлена місяцем шхуна стояла непорушно на водній поверхні. (М. Трублаїні)
 4. Підперті дібровами, виблискують у золоті і сріблі небокраї. (Л. Дмитерко)
- 3 Запиши речення з дієприкметниковими зворотами у двох варіантах: з комами і без них. Познач означувані слова, підкресли дієприкметникові звороти.
1. Дрімали береги густо вкриті сніговою ковдрою.
 2. Запрошені заздалегідь гості були чарівні.
 3. Огорнуті снігом ялинки пишалися на галявині.
 4. Перед нами височіли укриті снігом гори.
 5. Так шепочуть серед ночі гілки вітром збуджені.
 6. Під м'якою сніговою ковдрою застеленою на полях солодко спить земля.
- 4 Об'єднай два речення в одне із дієприкметниковим зворотом.
- Зразок:** Ми жили на хуторі. Хутір був оточений лісом. – Ми жили на хуторі, (якому?) оточеному лісом.
- Діти згадували слова. Слова надрукували у книжці.
- Учні писали речення. Їх продиктувала вчителька.
- Вчителька принесла зошити. Зошити перевірила дома.
- Вчительку насмішили помилки. Помилки зробили у диктанті.
- 5 Випиши з оповідання І. Христенко «Учителька» (с. 73) виділені дієприкметникові звороти. Склади з ними нові речення, поставивши звороти: а) перед означуваним словом, б) після нього.

Ти – творча особистість!

Опиши свою школу чи клас. Вживай дієприкметники та дієприкметникові звороти з довідки. Додай потрібні прикметники.

Довідка:

побілений, прикрашений квітами, вишитий рушник, чисто вимитий, акуратно розкладений.

Твої літературні проєкти

Склади твір-розповідь про улюбленого літературного героя. Використовуй дієприкметникові звороти *майстерно змальований, згаданий у творі, вдало описаний, захоплений вчинками* та інші.

Переказ розповідного тексту художнього стилю з елементами опису зовнішності людини (за складним планом)

1 Прочитай фрагменти з творів. За допомогою яких художніх засобів передано зовнішність дівчат?

1. Та що ж то за дівка була! Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці як тернові ягідки, брівоньки як на шнурочки, личком червона, як панська рожа, і губоньки, як квіточки, розцвітають.

(Г. Квітка-Основ'яненко)

2. Дівчинку звали Ганнуся. Але змалечку всі називали її просто Нуся. Була вона білявенька, голубоока, кирпата й дуже симпатична. От бувають такі – не вельми, може, й гарні, але страшенно симпатичні. Глянеш – і губи самі розтягуються у привітну усмішку. Це вже, як то кажуть, од Бога – така симпатія. Симпатичні вони не лише на обличчя, а й за вдачею симпатичні – щирі, доброзичливі, усміхнені. Тому люди їх і люблять. Бо вони люблять людей і завжди намагаються покращити людям настрій.

(В. Нестайко)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які типи мовлення ти знаєш? Охарактеризуй опис.
- 2 Які види описів ти знаєш?
- 3 З якою метою письменники вводять описи у свої твори?
- 4 Пригадай, що ти знаєш про літературний портрет? Чи допомагає опис зовнішності краще пізнати героя, його характер, манеру поведінки тощо?

Опис зовнішності людини (рум. *descrierea aspectului unei persoane*, рос. *описание внешности человека*) – це словесний портрет, зображення людини мовними засобами. Портрет передає загальний вигляд і конкретні деталі зовнішності людини.

Розрізняють *ділові*, *наукові* та *художні* описи зовнішності людини. Ділові та наукові описи мають бути точними, детальними, об'єктивними (*вік, зріст, постава, хода, одяг, колір очей, волосся, форма носа, брів, губ тощо*). А художні – яскраві, емоційні.

Літературний портрет не описує всі подробиці загального вигляду, а вибирає 2-3 деталі, що активізують уяву читача і відбивають характер персонажа, його основні риси тощо.

2 А. Прочитай цитати з народних пісень. Опиши три дівочі портрети, якими вони виникають у твоїй уяві.

1. Вона зростом невеличка, ще й літами молода, руса коса до пояса, в косі стрічка голуба. 2. Ой дівчино, дівчинонько, така ж бо ти пишна, як у лузі при дорозі біленькая вишня. 3. В тебе очі чорненькії, як терн на галузі, личко твоє рум'янеє, як калина в лузі.

Б. Доповни образні ознаки, що можуть характеризувати зовнішність людини, власними прикладами.

Обличчя – *ніжне, радісне, ...* .

Очі – *виразні, ...* .

Погляд – *уважний, задумливий, байдужий, ...* .

Брови – *ламані, ...* .

Ніс – *тонкий, маленький, кирпатий, ...* .

Волосся – *русяве, хвилясте, ...* .

Рот – *красивий, ...* .

В. Опиши усно зовнішність твого однокласника / твоєї однокласниці.

3 Прочитай текст, визнач до якого стилю мовлення він належить.

Була неділя. Марко мав намір одружитися і поїхав у село Чайки. Там жила Онися, дочка священика. Марко зайшов до хати Прокоповичів, привітався і низько вклонився хазяйці. І Онися не забарилась. Вона з'явилась у дверях, висока, тонка та рівна, як тополя. Гість ледь не *скрикнув...*

На Онисі була картата плахта, виткана квадратами. Квадратики були заткані жовтогарячим шовком із білими, як срібло, тонкими обідками. Внизу тепіпались червоні китички завбільшки з волосський горіх. Червона з синіми та зеленими квітками запаска *блищала*, ніби жевріла. Вишитий поділ сорочки спадав на червоні черевики. *Ясно-синій* шовковий корсет був затканий золотими квіточками. На *чорноволосій* голові неначе цвів вінок із квітів. Стрічки вкривали Онисю до пояса, немов з голови на плечі лився ливцем дощ із стрічок. На шиї червоніло п'ять разків товстого доброго намиста з золотими дукачами.

Лице в Онисі було оригінальне: зверху ширше, внизу вужче. На високому чолі неначе бігли дві довгі чорні темні стрілки. То чорніли тонкі довгі брови. Гострі кінці довгих брів десь побігли на скроні й там зникали під пучечками квіток. Під *бровами* горіли темні, як вугіль, блискучі продовгуваті очі. Лице кінчалось загостреним *підборіддям*. Маленькі темно-червоні уста були випнуті. Матовий колір *обличчя* освіжав ледь примітний розлитий по щоках *рум'янець*.

Онися поставила на стіл тарілку з *пиріжками*. Через стрічки було видно тонкий, рівний, як стріла, стан. Марко підбіг до Онисі і поцілував їй руку. Онися сіла на канапі. Її струнка постать була ніби намальована на килимі ясними блискучими фарбами.

(За І. Нечуєм-Левицьким)

Збагачуй власне мовлення!

Пла́хта – старовинний жіночий одяг типу спідниці з двох до середини зшитих полотнищ

Запа́ска – жіночий одяг із шматка тканини, який носили як спідницю, обгортаючи стан поверх сорочки

Корсе́т, корсе́тка – верхній жіночий одяг – безрукавка, пошита в талію

Дукáч, дукáт – старовинна срібна (золота) монета у вигляді жіночої прикраси

Поміркуй і дай відповідь!

- ❶ Про що розповідається в тексті?
- ❷ Кого зображує письменник?
- ❸ Визнач тему й ідею тексту. Добери заголовок до тексту.
- ❹ Запиши складний план тексту.
- ❺ Виділи в тексті опис. Назви його структурні частини:
 - 1) Загальна характеристика дівчини.
 - 2) Опис головної героїні твору.
 - 3) Висновки.
- ❻ З якою метою автор описує зовнішність дівчини? До яких портретних деталей привертає особливу увагу?
- ❼ Які художні засоби використовує автор для опису Онисі?
- ❽ Чи можна за описом зовнішності Онисі судити про її характер і ставлення автора до своєї героїні?
- ❾ Чи існують риси зовнішності, характерні для людей певної історичної доби? Спробуй усно описати зовнішність людини, яку вважали красивою сто або двісті років тому.
- ❿ Поясни правопис виділених слів та їх лексичне значення.

Як докладно переказати текст

1. Уважно прочитай текст для докладного переказу.
2. Запиши на чернетці ключові слова і словосполучення, конкретні найменування (прізвища, географічні назви, дати, цифри тощо).
3. Визнач стиль, тип, жанр мовлення, тему та основну думку тексту.
4. Під час повторного прослуховування тексту зроби записи на чернетці у вигляді плану, окремих слів і словосполучень, потрібних для розкриття основної думки, зв'язку частин тексту тощо.
5. Поміркуй над змістом і послідовністю викладу матеріалу переказу.
6. На чернетці напиши план, підпорядковуючи висловлення темі та основній думці, дотримуючись композиції, мовних і стильових особливостей, авторського задуму.
7. Відредагуй написане.
8. Перекажи текст, дотримуючись складеного плану.

Вчителька

Любов Андріївна, наша вчителька, належала до найвидатніших людей, які траплялися на моєму життєвому шляху. Вона була красуня, з вогнистими очима, пшеничним повним свіжим обличчям, чорними, наче мальованими, брівками та надзвичайною посмішкою.

Любові Андріївні так хотілося *прищепити* своїм вихованцям свій красивий політ думки, свою любов до людей, до життя, свої палкі поривання! Нас у неї було багато, *гамірливих* розбишак, тому в ній жив воркїтливий голубок і сам демон. Адже щоб прищепити щось, треба було *насамперед* тримати нас у залізних білих і ніжних рученятках.

Були це найщасливіші роки мого життя. Ця чарівна жінка сідала за стіл, брала підручник, як чарівний сувій, розгортала його і водила нас по рідній землі, по суші й по морю, зазірала в глибини шахт і безодні морів, підіймалась з нами до зірок. Вона вливала в наш мозок тверезу мужність і водночас в серце чутливість до всього прекрасного.

Уроки все-таки задовгі, й у чотирьох стінах сидіти скучно. Ми ходили на екскурсії. Ходили восени, ходили у бір, у змішані гаї, на річку. Ходили весною по фіалки, ходили по сон-цвіт, бували там, де потім, мабуть, вже ходити не доводилось.

Хіба не Любов Андріївна показувала нам, де мостять свої гнізда сороки, де вирила свою нору лисиця, де в травні найбільше конвалій? Як же приємно було їй у цьому допомагати!

А випадав сніг, насувалася зима з морозами, і тут Любов Андріївна не губилася. Починалося готування до ялинки. Щоб зробити ялинку *красивою*, треба було страшенно багато вміти, багато чого навчитися. Весь грудень було роїння й кипіння, місяць чекання, підготовки, переживань, хвилювання.

Чарівна душа в цієї жінки! А як вона знаходила з нами слово! Як *розмовляла*! Ось проминули роки, а образ прекрасної людини все стоїть перед очима.

(За І. Сенченком)

Збагачуй власне мовлення!

Залізна рука – фразеологізм, що передає силу і непохитність

Сувій – тут: цінний стародавній рукопис, згорнутий у трубку

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які типи мовлення поєднано в тексті?
- 2 Добери синоніми до виділених слів.
- 3 Запиши складний план тексту. Перекажи текст за планом.

Ти – творча особистість!

Досить часто люди знайомляться за допомогою Інтернету, не бачачи один одного. Уяви, що на прохання «комп'ютерного» знайомого ти маєш описати свою зовнішність кількома реченнями. На що ти звернеш увагу насамперед?

Безособові форми на -но, -то

- 1 Прочитай. Скажи, в якій колонці записано словосполучення, а в якій – речення? Якими членами речення виступають виділені слова?

Урок, добре засвоєний
Школа, збудована влітку
Майданчик, відданий учням
Учора відкритий новий басейн

Урок добре *засвоєно*.
Школу *збудовано* влітку.
Майданчик *віддано* учням.
Учора *відкрито* новий басейн.

В українській мові існують невідмінювані дієслівні форми на **-но, -то**. Вони називають дію або стан незалежно від особи і підкреслюють результат дії, а не саму дію. Тому ці форми часто називають **безособовими** (рум. *verb impersonal*, рос. *безличный глагол*).

Хай буде все небачене **побачено**.

Хай буде все пробачене **пробачено**.

Хай буде вік **прожито** як належить (Л. Костенко).

Безособові форми на **-но, -то** слід відрізняти від пасивних дієприкметників на **-ний, -тий**. В сучасній літературній мові дієприкметники правильно вживати в ролі означення, а дієслівні безособові форми на **-но, -то** – в ролі головного члена речення (присудка):

На столі лежали **перевірені** зошити. – *Зошити було* **перевірено**.

Безособові форми на **-но, -то** не змінюються, але можуть мати залежні іменники: *відчинено двері, вимито дошку*.

- 2 Утвори від дієслів безособові форми на **-но, -то**. З трьома з них склади речення.

Прочитати, зробити, оголосити, висипати, пофарбувати, завезти, почати, увімкнути.

- 3 Відредагуй речення. Заміни дієприкметники дієслівними формами на **-но, -то**.

1. Стіл застелений вишитою скатертиною. 2. Ділянка виорана, заборонована, підготовлена до садіння картоплі. 3. Можна їхати: коні запряжені, сани подані до ґанку. 4. Школа зведена минулого року. 5. Урок добре засвоєний.

- 4 Поясни значення фразеологізмів. З трьома з них склади і запиши речення.

1. Вилами по воді писано. 2. На роду написано. 3. Неначе медом помазано. 4. Усі мости спалено. 5. Повито темрявою. 6. Он де собаку зарито! 7. Ні думано ні гадано. 8. Спіймано на гарячому.

- 5 Спиши прислів'я. На місці крапок упиши дібрані з довідки дієслівні форми на **-но, -то**. Усно поясни значення прислів'їв.

1. За наше жито ще нас і ... 2. Криво ..., зате міцно ... 3. ... абияк, то й вийшов кривуляк. 4. Де ... на живу нитку, там чекай на дірку. 5. Не всі млинці ..., не всі пісні ..., не всі ігри ... 6. Як ..., так і ... 7. Як коней ..., то хоч воза прив'яжи. 8. ...: велика птиця – горобець. 9. Усе на світі ... руками. 10. За планом ..., а в полі не ...

Довідка:

зіграно, заспівано, з'їдено, зшито, побито, сказано, вкрадено, набуто, збуто, створено, викроєно, зшито, роблено, посіяно, зорано.

6

Перепиши прислів'я та народні прикмети, підкреслюючи форми на **-но**, **-то**. Поясни пряме і переносне значення одного виразу.

Засіяно вчасно – вродить рясно.
Посіяно пусто – не збереш густо.
Мілко зорано – буде голодно.
Добре зібрано, добре й змолочено.
Корову не доєно – дітей не годовано.
Яку посватано, з тою і життя прожито.
Як дітей добре навчено, і старість не тяжка.
За моє жито та мене й побито.

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Твір-опис зовнішності людини за картиною в художньому стилі

1

Прочитай уважно текст, визнач його тему.

Мотря (не)виходила у ..ого з думки, (не)наче тут стояла, на току, недалечко від н..ого, під зелен..ю яблунею, і дивилася на ..ого своїми темними і маленьк..ми очима. Він (не)наче бачив як пашіло її лице рум..янцем на всю щоку, як білили її зуби між тонк..ми червон..ми губами.

(За І. Нечуєм-Левицьким)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Перепиши текст, вставляючи пропущені літери і розкриваючи дужки.
- 2 Визнач тип і стиль мовлення тексту.
- 3 Якою ти уявляєш Мотрю? Опиши її зовнішність, опираючись на текст.

Як працювати над твором-описом за картиною

1. Прочитай назву картини та прізвище її автора. Дізнайся про життя та творчість художника, щоб твій зачин твору був змістовним.
2. Уважно розглянь картину, вдумайся в її зміст. Опиши, що роблять персонажі, як вони вдягнені, які почуття передав художник.
3. Уяви і розкажи, що могло бути до зображеного художником моменту і що може бути потім.
4. Вислови власне ставлення до зображеного на картині.
5. Дотримуйся співмірності частин твору (зачин, основна частина, кінцівка).

2 Розглянь репродукцію картини Івана Їжакевича «Мама йде!».

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Який день зобразив художник? Яку пору року?
- 2 Як вдягнена дівчинка? У що закутано хлопчика? Чому? Що тобі відомо про традиційний одяг з уроків народознавства?
- 3 Які почуття дітей передав І. Їжакевич? Які барви для цього використав?
- 4 Де діти зустрічають маму? Чи вбачаєш ти схожість дітей між собою. Розкажи про свого братика чи сестричку.
- 5 Уяви, як вони зустрінуться з мамою? Чи скоро це буде?
- 6 Що художник розповів нам про цю сім'ю, про їх стосунки? Як йому це вдалося?
- 7 Чим тобі сподобалася картина І. Їжакевича?

Іван Їжакевич. *Мама йде!*

Ти – творча особистість!

Вибери із словничка відповідні слова або добери власні характеристики зовнішності людини. Склади з ними речення за картиною І. Їжакевича.

Вік – *молодий, юний, підлітковий, дитячий, дорослий...*

Вираз обличчя – *зосереджений, серйозний, усміхнений, тривожний, гнівний, одухотворений...*

Очі – *великі, темні, проникливі, веселі, сумні...*

Волосся – *темне, пухнасте, коротке, заплетене...*

Вуста – *стиснуті, усміхнені, маленькі, вузькі, червоні...*

Чоло – *високе, чисте, біле...*

Риси вдачі – *воля, відповідальність, турбота, ніжність...*

Загальне враження – *таємничість, піднесеність, очікування, надія, радість, печаль, тривога...*

Збагачай власне мовлення!

Репродукція – фотографія чи інше відтворення картини художника

Ілюстрація – малюнок до літературного твору

**Євген
ОСЕРЕДЧУК**
(1945-2022)

Євген Павлович Осередчук – український і молдовський художник, письменник та громадський діяч, голова Благодійного фонду професійних художників, українських народних майстрів «Відродження» (Республіка Молдова), заслужений працівник культури України, заслужений діяч мистецтв Республіки Молдова.

Є. Осередчук оформив інтер'єри музеїв історії органів внутрішніх справ Молдови (Кишинів), музеї академіка К. Поповича в ліцеї с. Ніхорень Ришканського р-ну та О. Кобилянської в гімназії с. Унгри Окницького р-ну.

Він упорядкував книжку-каталог «Українська палітра Молдови» (2006), в якій представлено творчість 70-ти українських художників та народних майстрів Молдови.

Опублікував автобіографічну книгу «П'ять сторінок життя» (2009), альманах «Товариство української культури в Республіці Молдова – 20 років» (2011), поетичну збірку «Обрій» (2017; усі – Кишинів).

Є. П. Осередчук – тричі лауреат загальнонаціонального конкурсу «Українська мова – мова єднання» (2007, 2010, 2012). Як журналіст співпрацював з газетами «Рідне слово» (член редколегії), «Український голос», «Лицарство».

Член Української всесвітньої координаційної ради (Київ), Координаційної ради українських етнокультурних організацій Республіки Молдова при Бюро Міжетнічних відносин Республіки Молдова, товариства «Україна – Світ» (Київ).

Твої літературні проєкти

Склади письмовий твір-опис в художньому стилі за картиною Івана Іжакевича «Мама йде!». Використай в описі елементи розповіді та роздуму.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Дієприслівник як особлива форма дієслова

1 А. Прочитай текст.

На уроки встигла. Краще б запізнилася: з математики все одно підхопила сімку! Кого винуватити? Братика? Русалоньку, через яку плакала замість уроки робити?

Не краще й з українською. **Виконуючи** швидко завдання, навіть дала списати Кулаківському, а той... Тільки й бовкнув: «Сенк'ю, ти – кльова!» Та всі перерви підкидав хрущів до рюкзака – не Софійці – противній Ірці Завадчук. Що ж, справжній рятівниці і в казці, і в житті застаються крихти зі столу суперниці!..

Додому не тягнуло. Взагалі, *переселившись* у новий будинок... От і мама каже: гнітить він її. І це, їй-Богу, не тільки тому, що обтяжливо й нудно сидіти з дитиною в чотирьох стінах!

Не без утіхи Софійка зробила добрий гак. Тим паче, *побачивши* колишнього сусіда Сашка, який і досі мешкав у напівпідвальчику.

(За М. Павленко)

Б. Випиши з тексту приклади усіх форм дієслова, назви й охарактеризуй їх.

В. Зверни увагу на виділені слова. Постав до них запитання.

Дієприслівник (рум. *gerunziu*, рос. *деепричастие*) – це особлива незмінна форма дієслова, яка, пояснюючи присудок, називає додаткову дію або стан, відповідає на запитання *що роблячи? що робивши? що зробивши?* і має граматичні ознаки дієслова та прислівника: *читаючи, вимовивши*. Прислівник як самостійну частину мови ми вивчатимемо через кілька уроків.

Дії, названі дієсловом-присудком і дієприслівником, виконує одна й та ж особа: (учень) *читаючи, випишує*; (учитель) *сказавши, замовк*.

Дієприслівники, як і інші форми дієслова, бувають доконаного і недоконаного виду: *склавши іспит* (що зробивши?), *відповідаючи на запитання* (що роблячи?).

ДІЄПРИСЛІВНИК			
Значення	Запитання	Морфологічні ознаки	
		Від дієслова	Від прислівника
Додаткова дія	Що роблячи? Що зробивши?	доконаний і недоконаний вид; теперішній і минулий час; наявність залежних слів	не змінюється; у реченні виступає обставиною

2 Назви форми дієслова. Випиши дієприслівники. Постав запитання до них. Укажи їх вид та час.

Зберегти, надихати, несучи, розмірковують, повідомили, збагнула, оберігаючи, завітчаний, лежачи, прикріпивши, виконуючи, побілівши, проводячи, пожовтілі, викинуто, злітаючи, привести, кажучи, потерпівши.

3 Прочитай текст. Добери заголовок.

Біологічка Ліда Василівна на останньому уроці повела Софійчин 7-В на екскурсію до старого парку. Всі ніби вирвалися із зимового полону і тепер сміялися, базікали, дивувались юній зелені старих дубів.

Ліда Василівна щось пояснювала, і Софійка з гуртиком дівчат-відмінниць намагалася запам'ятовувати, чим різниться веймутова сосна від кримської, а карельська береза – від завислої. Особливо сподобались пишно квітучі білі кущі таволги. Ліда Василівна спочатку назвала їх незрозуміло, латиною, а тоді по-народному – наречена! Цікаво, чи чує Вадим, чи нічого собі не уявляє?

Вадим не чув, крутившись далеченько від учительки: великою лозиною полохаючи жаб понад зарослим осокою озерцем. Біля нього товклося кілька хлопців і... нахабна Ірка Завадчук, яка гонко й манірно пищала до кожної жаби. Ніяк не

відчепиться від хлопця! Наче й не бачить, що вона Кулаківському тепер цілком байдужа...

На центральній алеї, заповненій численними ятками, Вадим купив Ірці морозиво. Паршивеньке, звісно, хоч і дороге: Софійка не любить із чорносливом. Навіть почула, як гордовито сказав:

– Чотири п'ятдесят? Для мене гроші – не проблема, ще й трохи лівих учора перепало!

Ірка Завадчук бридко самозакохано хихикнула.

– Хочеш, і тобі куплю? – раптом при всіх запитав, обернувшись до Софійки.

– Дякую, такого не їм! – пирхнула, мало не онімівши з несподіванки.

Ірка знову хихикнула – вже не так самозакохано.

Що таке ліві гроші, Софійка розуміла не зовсім, бо на уроках такого не вчили. Але щедрий Вадимів жест розчулював, даючи привід знову щасливо думати: з тобою, Вадимчику, все не так просто!..

Урок давно скінчився, і біологічка дозволила тим, хто живе неподалік, іти додому.

(За М. Павленко)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які стосунки були у Софійки з однокласниками? Хто їй подобався? Як вона ставилась до Ірки?
- 2 Як діти називали вчительку? Добери літературний відповідник.
- 3 Знайди у тексті дієприслівники. Випиши їх, постав запитання, визнач вид і час.

Твої літературні проєкти

Продовж текст, увівши до нього діалог. Використай дієприслівники *вдивляючись, посміхнувшись, довідавшись (про), знаючи, вірячи, сподіваючись, переконавши*.

Життєва ситуація

Ти прийшов / прийшла до школи і став / стала свідком того, як однокласники прикрашають кабінет, готуючись до свята. Склади у парах діалог, у якому можна дізнатися, до якого свята йде підготовка, хто і що прикрашає тощо. Використовуй дієприслівники.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Творення і правопис дієприслівників

1 А. Прочитай текст.

Ранок був гнітючим. Тато пішов на роботу *набурмосений*, Ростик вередував, мама ледве стримувалась, щоби *не сваритися*.

До школи аж ніяк не тягнуло. Хоч і мала нову зачіску з численних *переплечених* навхрест кісок, *споруджену* мамою вчора перед оглядинами. Але й удома лишатись – жодного бажання.

Уроки відсиджувала. Зачіски Вадим не помітив. Ірка Завадчук прийшла з зеленими нігтями, й уся увага дісталась їй. Хлопці радо взивали її Іркою-упиркою, *отримуючи* від неї лінійкою по головах.

Проте Софійка все ж відчула якийсь невидимий зв'язок із тим, про кого мріяла. Ще б пак, тепер їх єднала таємниця!!!

Після уроків поспішила до Сашка. Це при ньому востаннє бачила коралі!

– Ти не знаходив мого намиста? – спитала холодно, *не давши* ні отямитись, ні радісно підскочити назустріч.

– Отого морського? Ти поклала його до кишені! Ти ще мала віддати його тітці Сніжані!

Еге ж, так він і признається! Що ж, на гарячому не піймався. Та й хотіла йому вірити, бо вирости разом!..

(За М. Павленко)

Б. Визнач, до якої форми дієслова належать виділені слова.

В. Поясни значення фразеологізму *пійматися на гарячому*.

Вид і час дієприслівників	Запитання	Від якої основи твориться	За допомогою яких суфіксів	Приклади
Недоконаний вид, теперішній час	Що роблячи?	Основа дієслів теперішнього часу, недоконаного виду	-учи (-ючи), -ачи (-ячи)	<i>Кажуть – кажучи, полють – полючи, служать – служа́чи, сидять – сидячи</i>
Доконаний і недоконаний види, минулий час	Що зробивши? Що робивши?	Основа інфінітива, доконаного і недоконаного виду	-вши, -ши	<i>Згадати – згадавши, приніс – принісши, рити – ривши, бігти – бігши</i>

- 2** Запиши окремо дієприслівники недоконаного і доконаного виду, познач суфікси. Додай форму дієслова, від якого утворено дієприслівник.

Зразок: відпливаючи – відпливати, замисливши – замислити.

Пророкуючи, пожовтівши, поновлюючи, лазячи, повеселівши, сплівши, підвозячи, пробігши, кажучи, повзучи, лежачи, спікши.

- 3** Утвори від неозначеної форми дієслова особові форми чоловічого роду однини минулого часу, а від них – дієприслівники доконаного виду й запиши. Познач суфікси.

Зразок: Заплодувати – заплодував – заплодувавши.

Доорати, грюкнути, принести, засміятися, присісти, врятувати, розвинути, усміхнутися, засипати.

- 4** Прочитай текст. Знайди дієприслівники, визнач час, вид.

Навчаючись у школі, ви запам'ятовуєте багато інформації. Це ви робите, опираючись на пам'ять. Однак дехто скаржиться: «Я не можу запам'ятати». Не можете

чи не вмієте? Можемо вам допомогти. Вивчаючи вірш, працюйте по десять хвилин щодня кілька днів поспіль, а не упродовж години в день. Із двох тем починайте з найбільшої. Важкий матеріал, вивчений увечері, повторіть зранку. Можна завчити формули, дати чи правила, поклавши їх на якусь мелодію або заримувавши.

(З «Енциклопедії для підлітків»)

- Знайдіть дієслова наказового способу. З якою метою їх вжито у тексті?

5 Утвори дієприслівники від дієслів. Запиши їх, познач суфікси, визнач вид. Склади речення з 5 дієприслівниками.

1. Нести, подорожувати, бачити, підносити, подолати, зняти, звірити, пролізти.
2. Нести, носити, вести, водити, везти, возити.

6 Прочитай фразеологізми. Знайди в них дієприслівники спочатку недоконаного, а потім доконаного виду. Три фразеологізми введи у прості речення і запиши.

Не покладаючи рук; не довго думаючи; не моргнувши оком; не жалкуючи сил; засукавши рукава.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Євген ГУЦАЛО
(1937-1995)

Відомий письменник, журналіст, поет і кіносценарист. Велику частину творчої спадщини митця становлять твори для дітей. У повісті «Шкільний хліб» письменник змалював побут і роботу сільських учителів, а також їхній душевний світ.

Сільські вчителі

(Уривок з повісті «Шкільний хліб»)

Рідко випадало так, що Олена Левківна zostавалася в хаті сама – чи без дітей, чи без роботи. Ні сімейні клопоти, ні домашні крутани не полишали її ніколи, й часто здавалось, що не собі належить, а своїм рідним, своїм турботам. А від турбот не втечеш. Та й навіщо тікати від них? От цікаво, людина для турбот народжується чи турботи існують для людини?

Не часто траплялася часинка для роздумів, для мислей, та все-таки випадала: роздуми виростали на чорній землі клопотів і крутанів, роздуми були там зелом і цвітом, які не могли не забуяти.

Ниньки в неї трапилась така мить. Олена Левківна відчула її наближення, мабуть, тоді, коли, *зоставшись сама в хаті*, стала перегортати книжку... Книжка лежала на столі серед Михайлових підручників та зошитів, і Олена Левківна за-

цікавилась: а над чим же трудить-мозолить очі її син? *Пожовклі сторінки* пахли цвіллю та вогкістю – так пахне папір, що довго пролежав у темному, затхлому кутку. Пробігла поглядом один-другий рядок, і вони начебто zostались поза її свідомістю, та тільки здалося так спочатку... бо за хвилину зазвучали дивною музикою в мозку, й Олена Левківна ще раз перечитала:

*Десь підвода далека в полях гуркотить.
Хто, куди та до кого прямує?
Зірка пада ясна і дугу розкида
На широкому темному небі.*

І вже, *перечитавши*, вмить уявила собі медвинецькі нічні поля, повиті сивою млою, білу дорогу, осяяну смутком повновидого місяця... уявила далеку підводу... уявила мерехтливу падучу зірку, її молочний слід, що хутко згоряє... І вся ця картина пробудила в Олені Левківні такі відчуття, ніби все це насправді відбувалося колись із нею, й падуча зірка саме в її душі залишила глибокий слід.

Цікаво, а що переживає Михайло, *читаючи ці вірші*? І чому тягнеться до віршів – яку душевну потребу задовольняють поетичні рядки? Чи пробуджує в ньому гарячу іскру чуже натхнення, чи підносить, вивисшує дух?

Олена Левківна знову погортала сторінки.

*На мосту, над темною водою
Ти ішла. Летів і танув сніг.
Кволі верби віяли весною,
Вітер грав у свій пустинний ріг.*

*Очі сяли, як свічки гарячі,
Груди несли нелюдську жагу
А сліди були такі гарячі
На брудному сірому снігу.*

Наче розвиднилось перед нею, бо кожне слово зсередини засвітилось живим світлом, кожне здалось незвичайним, наділеним несподіваною магічною силою. І вона зрозуміла, що ось зайшла зараз у світ Михайлових почувань – саме той, який він беріг у собі і в який може проникнути лише та людина, котра викохала в своєму естві світ таких самих світлих мрій і почуттів.

*Кволі верби віяли весною,
Вітер грав у свій пустинний ріг.*

Поетичні рядки стали золотим ключем, яким Олена Левківна відімкнула в собі прозорий, чистий настрій – цей настрій заповнив її і зненацька начебто відкрив очі не тільки на її щоденні клопоти, щохвилинні дрібниці, а й на більше, вагомніше – на все її життя: від далеких витоків до майбутніх днів, що ховались у тумані.

Світло краси відкрило їй очі, відкрив очі той відголос, відгук, яким краса прозвучала в її свідомості. Олена Левківна ясно й просто подумала про те, що її побут, побут сільської вчительки, – город, корова, кури – має своє виправдання тільки за умови, що в ній ніколи не гаснув і не згасне світлий промінь духу, котрий вона по-

винна оберігати не тільки для себе, не тільки для своїх дітей, а й для тих багатьох медвинецьких хлопчиків і дівчаток, яким вона має бути за другу матір.

Авжеж, вона має бути другою матір'ю – розумною, люблячою, яка щодня стукає в дитячі душі, заходить туди з добрим словом, із мудрим напученням, із безкорисливою ласкою. Яка щодня поглиблює їхні серця, розширює обрії їхніх почуттів, яка ніколи не відмовить їм у шматку хліба духовного. Вона має бути для них за приклад – як зуміє, хай так і буде.

*Очі сяли, як свічки гарячі,
Груди несли нелюдську жагу...*

Відчувала, що зараз, у цю ясну хвилину, в неї самої очі сяють, а в грудях племіні дивна – така їй зараз потрібна! – жага. Їй Олена Левківна хотіла, щоб не минала ця хвилинка, щоб високі думки якомога довше не полишали. Так вона почувалась у молодості, в свої студентські роки, й тепер була рада, що молодість не зрадила її, що іноді повертається отаким зворушенням, юними добрими намірами.

Своє життя можна виправдати лише тоді, коли воно віддане іншим, – чи справі, яку ти назавжди вибрала для себе; чи людям, котрі потребували твоєї підтримки; чи дітям, котрих ти народила й пустила в цей світ. І нинішній день свій можна виправдати лише тоді, коли він надійно ліг у підмурівок завтрашнього дня – щасливого, вільного, розумного, роботящого.

Очі сяли, як свічки гарячі..

Таки добре відчувала, що зараз очі сяють, наче й справді стали свічками, й світло їхнє йде з глибини – звідти, де народжувались думки, де зріли бажання, що спинались на крила її волі. Їй зараз, на самоті, Олена Левківна не дивувалася зі свого стану, з почувань своїх, бо такі думки власне, ніколи не полишали її, завжди жили в свідомості, віддзеркалювались у вчинках її, у стосунках із іншими людьми.

Добре того дня думалось Олені Левківні.

Та хіба тільки того? А хіба попередні її дні, інші хвилини в тих днях чимось відрізнялись від нинішніх? Нічим не відрізнялись. Хіба що не завжди знаходила вільну часинку для роздумів, бо час весь її йшов на клопоти, на піклування про інших так, як вода увиходить у пісок. Увиходив і зникав. Та чи безслідно?

(1971)

Збагачуй власне мовлення!

Домашні крутані – домашні справи по господарству

Часінка – хвилинка, мить

Ніньки – тепер

Хутко – швидко

Пробудкує – пробуджує

Єствб – сутність, фізичні і душевні властивості людини

Мудре напучення – повчання, порада

Підмурівок – основа або початок чого-небудь

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Про кого йдеться у прочитаному фрагменті?
- 2 Яку книжку розгорнула Оксана Левківна?
- 3 Яким відкрився їй світ Михайлових почувань? Про що згадала?
- 4 Які почуття повинна збуджувати в своїх учнях Оксана Левківна?
- 5 Випиши з тексту речення з виділеними словами і словосполученнями. Вкажи, якими дієслівними формами вони є. Схарактеризуй їх за граматичними ознаками.

Ти – творча особистість!

Як ти вважаєш, яким є основне завдання кожного вчителя?

Твої літературні проекти

Підготуй невеличку презентацію «Вчитель у моєму житті».

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Частка **не** з дієприслівниками

1

Прочитай. Поміркуй, чи є залежність між написанням частки **не** з дієсловами та з дієприслівниками?

Не знають – не знаючи, не бере – не беручи, ненавидить – ненавидячи, не спити – не спитавши, недочують – недочувши.

НЕ З ДІЄПРИСЛІВНИКАМИ

Разом		Окремо
Не вживаються без не: <i>Нехтуючи, ненавидячи, неволячи, нездужаючи (хворіючи), непокаячись (хвилюючись), неславлячи (ганьблячи), нетямлячи, незчувшись</i>		Утворені від дієслів з префіксом недо, який вказує на неповноту дії: <i>недобачаючи (погано бачити)</i>
		В усіх інших випадках

- 2 Розкрий дужки й перепиши дієприслівники з часткою **не**, поділивши їх на дві групи: а) **не** з дієприслівниками окремо та б) **не** з дієприслівниками разом.

(Не)прочитавши книгу, (не)повернувшись у село, (не)почувши дзвоника, (не)дооцінюючи можливості, (не)розламавши кригу, (не)стямлячись від обурення, (не)дослухаючись до порад, (не)долюблюючи брехунів, (не)доївши яблука, (не)волячи сусідів, (не)зловивши риби, (не)вгаваючи ні на хвилину, (не)помітивши ошуканства, (не)навидячи базік, (не)підрахувавши витрат.

- Склади речення із виділеними дієприслівниками.

- 3 Утвори дієприслівники від поданих дієслів. Запиши їх з **не** разом чи окремо. Поясни їх правопис, зіставляючи написання **не** із формою дієслова, від якої утворено дієприслівник.

Не хвилюються, не дбають, не сказати, не спромоглися, незчутися, не привезти, нездужати.

Не дивлячись = не дивитися

Незважаючи = попри, дарма що

Не зважаючи = не звертаючи уваги

Неславлячи = ганьблячи

Не славлячи = не прославляючи

4

Перепишіть, розкриваючи дужки. Обговоріть із другом/подругою по парті ваш вибір. Результатами поділіться з класом.

1. Петро, (не)здужаючи вже кілька днів, виглядав блідим і знесиленим. Він, (не)здужавши підняти уламок скали, приніс великий гострий камінь.
2. (Не)покоячись на м'яких меблях змалку, він звик до дерев'яних нар. (Не)покоячись про довкілля, старшокласники вирішили патрулювати парк.
3. Баба побігла селом, (не)славлячи своїх дітей. Вони чесно виконували свою роботу, (не)славлячи героїв.

5

Перепиши, розкрий дужки та встав пропущені букви.

1. (Не)торкайся хліб.., рук (не)помивши.
2. (Не)протерши очей, (не)дивися у далі.
3. Ходить брехня, вип..наючись боком, бреше брехня, (не)моргнувши оком (А. Малишко).
4. І (не)чує дівчина нічого, а біжить, (не)тямлячись, без сліду. (Б. Грінченко)

6

Прочитай й поясни значення фразеологізмів. Із двома з нихклади речення, запиши їх.

1. Не зламавши слова (присяги).
2. Не шкодуючи сил.
3. Не минаючи (не пропускаючи) нагоди.
4. Нехтуючи небезпеку (небезпекою).
5. Не роблячи погоди.
6. Не знайшовши місця.
7. Не впавши лицем у болото (у багно).

Андрій МАЛИШКО
(1912-1970)

Видатний поет та перекладач, автор багатьох пісень, що набули всенародної популярності. «Київський вальс», покладений на музику знаменитим композитором Платоном Майбородою, був поетичним гімном столиці України, а його приспів кілька десятиліть лунав як позивні Київського радіо. «Пісня про рушник» А. Малишка відома в усьому світі.

Вчителька

Сонечко встає, і в росі трава,
Біля школи в нас *зацвітають* квіти,
Вчителько моя, зоре світова,
Де тебе питать,
Де тебе *зустріти*?
На столі лежать зошитки малі,
І роботи час проганяє втому.
І летять-летять в небі журавлі,
І дзвенить дзвінок
Хлопчику малому.
Скільки *підросло* й *полетіло* нас
В молодій весні, в колосистім полі,
А у тебе знов та ж доріжка в клас,

Той же явір наш
Під вікном у школі.
Двох синів твоїх узяли фронти,
Бо на рідний край впала чорна злива.
В партизанську ніч посивіла ти,
Як в тяжкий мороз
Непожата нива.
Знов щебече юнь і цвіте трава,
Пізнаю тебе в постаті несхилій,
Вчителько моя, зоре світова,
Раднице моя
На Вкраїні милій!

(1960)

Як ти розумієш вирази «скільки підросло й полетіло нас», «на рідний край впала чорна злива», «щебече юнь»?

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яка пора року та час описані у поезії «Вчителька»?
- 2 Знайди епітети, які використав поет для опису вчительки.
- 3 Знайди метафори, яку використав поет для опису вчительки.
- 4 Знайди слова в переносному значенні.
- 5 Які предмети щоденного вжитку учнів згадуються у тексті?
- 6 Чи сподобалася тобі поезія Андрія Малишка?
- 7 Яка ідея поезії «Вчителька»?
- 8 Знайди у тексті поезії дієприкметники. Випиши їх з означуваними словами. Вкажи граматичні ознаки.
- 9 Утвори дієприслівники від виділених дієслів. Вкажи їх вид та час. Познач суфікси.

Ти – творча особистість!

Знайди в мережі Інтернет пісню на слова А. Малишка «Вчителька». Вивчи її.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Дієприслівниковий зворот

1 Прочитай текст.

«Пробачте, діти... Я запізнився...»

Був холодний січневий ранок. З півночі віяв холодний, пронизливий вітер, зриваючи сніжинки у холодному повітрі.

Ми прийшли до школи на світанку. В класі було тепло. Роззувшись, ми гріли ноги біля грубки.

Задзвонив дзвоник. Усі посідали за парти. Минула хвилина, друга. Вчителя не було. Ми попросили Ніну (вона в нас староста):

– Піди в учительську, дізнайся, чого вчителя немає.

За хвилину Ніна повернулася й сказала, що Іван Петрович захворів. Директор школи наказав, щоб ми йшли додому.

– Ура!.. – закричали ми радісно. – Ура! Уроків не буде! Вчитель захворів!

Раптом відчинилися двері й до класу увійшов Іван Петрович. Запорошений снігом, утомлений. Ми завмерли від несподіванки. Сіли, нахиливши голови.

Іван Петрович підійшов до столу.

– Пробачте, діти, – тихо сказав він. – Занедужав я трохи, та все ж вирішив іти до школи. Ось запізнився трішки.

Він роздягся тут же, у класі. Сів за стіл, дивиться на нас. А нам соромно було підвести очі...

(В. Сухомлинський)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 До якого типу належить цей текст? Визнач стиль прочитаного тексту. Свою відповідь аргументуй.
- 2 Добери свій заголовок до прочитаного тексту.
- 3 Знайди речення з дієприслівником. Зверни увагу на розділові знаки.

Дієприслівниковий зворот (рум. *construcție gerunzială*, рос. *деепричастный оборот*) – це дієприслівник разом із залежними від нього словами. Наприклад: Озеро спить, уклавшись місячною попоною (І. Цюпа). Дівчина, вітаючись із бабусею, приязно посмінулася.

Дієприслівниковий зворот є одним членом речення – обставиною.

2

Спиши текст, вставляючи пропущені букви. Пригадай, з якого твору цей уривок? Знайди дієприслівникові звороти, підкресли їх як член речення.

Якось у неділю батько, пр..йшовши з економії додому, довго з матір'ю міркували, де взяти для мене чоботи до школи ходити. В..рішивши, що ми з Парасею ходитимемо до школи по черзі – один день вона, а один день я, батьки відправили мене до школи.

Вчила нас доброї душі старенька вчителька Марія Андріївна, маленька, роками вже згорб..ена бабуся, що весь час, закутавш..сь в теплу хустку, кахикала. Як закрутить, було, вз..мку хуртовина, ніколи вона нас, хутірських школярів, не пустить, додому.

(За О. Вишнею)

В усному мовленні дієприслівниковий зворот виділяється паузою, а на письмі – комами: Виграючи на сонці, шуміло море (О. Гончар).

Одиничні дієприслівники здебільшого виділяються комами: Злякавшись, Сніжана затамувала подих (М. Павленко).

Не виділяються комами:

- дієприслівниковий зворот-фразеологізм, який стоїть після присудка-дієслова. Наприклад: Сидіти склавши руки. Тікати не чуючи ніг;
- одиничний дієприслівник, який стоїть одразу після присудка або в кінці речення і вказує на спосіб виконання дії: Учителька слухала мене не перебиваючи.

3

Спиши, постав, де потрібно, розділові знаки. Дієприслівникові звороти підкресли. Поясни вживання коми.

1. З-за рогу будинку гуркочучи і виблискуючи виїхав новенький зелений автомобіль.
2. Взявшись за руки хлопчики й дівчатка перейшли подвір'я – пара за парою як гусенята.
3. Але далі в цех Зоя Дмитрівна нікого не пустила дозволивши дивитись тільки здалека. (О. Донченко)
4. Йдучи в широкий світ візьму з собою пісню. (Г. Кривда)
5. Дівчата розходяться співаючи. (І. Кочерга)
6. Сидіти склавши руки я не можу.

4

Прочитай фразеологічні звороти. З'ясуй їх значення. Аргументуй відсутність коми при дієприслівниковому звороті. Усно склади 3 речення.

Бігти не чуючи ніг. Говорити не переводячи подиху. Працювати не покладаючи рук. Сидіти згорнувши руки. Розповідати не кажучи лихого слова.

У реченні з дієприслівниковим зворотом повинна зберігатися логічна побудова: дієслово-присудок означає головну дію, дієприслівниковий зворот – додаткову дію, виконувач дії залишається той самий: Відчинивши вікно (додаткова дія), ми побачили (основна дія) веселку. У реченні один виконувач дії – ми: ми відкрили вікно, ми побачили веселку. Інакше виникне стилістична помилка.

5

Перебудуй речення за зразком, замінюючи частину складного речення дієприслівниковим зворотом. Постав розділові знаки.

Зразок: Щоб підготуватися до уроку, учні старанно виконували домашні завдання. – Готуючись до уроку, учні старанно виконували домашні завдання.

1. Після того як учень зробив неправильно відповідь, він уже не сподівався на хорошу оцінку.
2. Учні впевнено розв'язували задачі, тому що добре підготувалися до контрольної роботи.
3. Якщо не знаєш точного значення слова, звернись до тлумачного словника.
4. Розкрий орфографічний словник, коли сумніваєшся в написанні слова.
5. Якщо зустрінеш слово іншомовного походження, візьми словник іншомовних слів.

6

Знайди помилки в уживанні дієприслівникових зворотів і правильно побудуй речення. Запиши відредаговані речення.

1. Заходячи в кімнату, мати сиділа й читала книгу.
2. Слухаючи пісню, у мене виникло бажання вивчити слова цієї пісні.
3. Сидячи на березі, до нас підійшли учні восьмого класу.
4. Під'їжджаючи до свого села, у мене злетіла бейсболка.
5. Говорячи про школу, дівчинка писала твір.
6. Зайшовши до Сашка, мене у дорозі застав дощ.
7. Проспівавши цю пісню, нам аплодували глядачі.
8. Приїхавши в місто, нас вразила краса його будівель.
9. Повернувшись з прогулянки, уроки робилися легко.

Твої літературні проєкти

1. Ознайомся з таємницями успішного навчання.

Таємниці успішного навчання

- Постав правильно задачу!
- Знайди мотив (причину, стимул) вчитися добре!
- Облаштуй робоче місце!
- Заохочуй себе за успіхи!
- Учися добре з першого дня!
- Роби більше в класі, щоб менше робити вдома!
- Плануй свій день, чітко розділяй час на навчання і на відпочинок!
- Розвивай силу волі!

2. Користуючись порадами, склади текст «Як я навчаюсь?». Використай дієприслівникові звороти.

3. Склади діалог з однокласником / однокласницею «Чи важливе навчання?». У репліках використовуй фразеологізми з дієприслівниками.

Тропи як засоби творення образу ліричного героя

ТА

Ліричний герой (рум. *eroul liric*, рос. *лирический герой*) – це образ героя, переживання, думки і почуття якого відображені в ліричному творі. Він не ідентичний образу автора, хоч і відображає його особисті переживання, пов'язані з певними подіями його життя, ставленням до природи, суспільного життя.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Володимир СОСЮРА
(1898-1965)

Один з найзнаменитіших поетів, письменник та перекладач. У житті В. Сосюри учитель відіграв надзвичайну роль. У важких умовах дитинства В. Сосюри учитель словесності радив йому не кидати навчання і вірити у свій поетичний дар. Свої почуття поет вилив у вірші «Учитель». Він цінував цей вірш і включав до різних збірок.

Учитель

Учитель мій! Як ми тебе любили,
як слухали тебе в полоні юних мрій!
У пам'яті моїй тримає років сила
твій тихий карий зір і кашель твій сухий.

Ти нас повів закохано і сміло
в незнаний світ, чудесних повний чар.
В твоїх словах, що ми в серцях лишили,
пізнали ми любові й дружби жар.

Закони вод, вітрів, і хмар, і світла
одкрились нам у ті далекі дні.
З тобою наша молодість розквітла
і наших дум пориви огняні.

Як гарно нам в фантазії просторах
було блукать, все чарувало нас.
Звучав наш сміх в широких коридорах
під час перерв у той далекий час.

Твій добрий зір в моїй уяві лине...
Чи сніг летів, чи квітнув теплий май,
ти вчив любити подвиги людини,
красу труда й безсмертний рідний край.

Ось ти ідеш повільною ходою
і слухаєш, як день шумить життям,
а ми, малі, вітаємось з тобою,
і тепло так всміхаєшся ти нам.

Урок останній. Сонце над землею
сіяло нам. Ми радісні були.
І у життя тепло душі твоєї
ми крізь вітри й негоди понесли.

Василь Мефодич, по тобі в скорботі
з нас не один заплакав і зітхнув,
коли в далекій рідній Третій Роті
на цвинтарі навіки ти заснув.

І хай з тих днів згубили лік ми рокам,
завжди, завжди, як сонячний салют,
для нас сіяє подвигом високим
твій благородний, безкорисний труд.
(1956)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 У якій формі Володимир Сосюра звертається до вчителя?
- 2 Знайди рядки, де описується зовнішність вчителя.
- 3 Яким моральним якостям навчав учитель своїх учнів? Знайди і прочитай.
- 4 У чому допомагав вчитель своїм учням?
- 5 Якими прямими характеристиками і тропами створено образ учителя?
- 6 Від імені кого ліричний герой висловлює любов і пошану до вчителя?
- 7 Які ще ти знаєш твори про вчителів? Назви.
- 8 Чи хотів би ти бути вчителем?

Ти – творча особистість!

Нині говорять, що бути вчителем непрестижно і несучасно, чи згоден / згодна ти з такою думкою? Чи може бути хтось сучаснішим за людей, які виховують майбутні країни? Поміркуй, яким, на твою думку, має бути сучасний учитель?

Твої літературні проєкти

Напиши невеличкий твір на тему «Вчитель майбутнього».

Оксана ІВАНЕНКО
(1906–1997)

Оксана Іваненко написала кілька десятків книжок оповідань, повістей і казок для дітей та юнацтва. Серед них: «Майка та жабка» (1930), «Дитячий садок». (1931), «Черевички» (1933), «Лісові казки» (1934), «Великі очі» (1936), «Джмелик» (1937), «Три бажання» (1940), «Куди літав журавлик» (1947), «Казки» (1958) та ін. Ці твори розкривають людське життя, допомагають пізнати красу рідної природи.

Цікаві факти

Її батько Дмитро Іваненко був журналістом та письменником, а мати вчителькою. Дитинство Оксани проходило у творчій родині. Вона любила читати. У чотири роки дівчинка могла читати, незабаром – писати, а в шість років почала видавати власний журнал «Гриб». Бабуся Оксани була вчителькою німецької та французької, тому дівчина добре знала ці мови і в дорослому житті перекладала твори з цих мов. Родина Іваненків жила недалеко від театру і не пропускала жодної вистави. Оксана з дитинства мріяла стати вчителькою.

Коли Оксана дізналася, що поблизу Полтави розташовано дитячу колонію, яку очолював хороший знайомий її матері, А.С. Макаренко, Оксана Іваненко влаштувалася вихователькою у колонії.

Галочка (Уривок)

От Галі купили портфель, книжки, зошити, пера «Піонер» і, головне, пенал. Це вже справжня школярка, коли пенал!

– В школу я ходитиму сама! – заявила Галя. – Ти, мамо, тільки перший день мені покажи, де школа. Вовка ж сам уже ходить!

– Подивимося! – сказала мама. Так вона казала завжди, коли не хотіла сперечатися.

Спочатку все було гаразд. Все було приготовлено звечора: новий портфель, коричнева форма, фартушок – все як належить, і, як належить всім семирічним, у цей день Галя прокинулася о шостій годині і вже не дала нікому спати.

Мама, як навмисне, повільно одягається і, здається Галі, надто повільно йде. Так і спізнитися можна! Галочка поспішає, Галочка іде горда, зовсім як доросла, і в неї таке обличчя, що всі зустрічні бачать, що вона вперше йде до школи.

От і школа – з великими вікнами, великим двором. У дворі бігають діти, багато дітей, бо це велика школа-десятирічка – значить, цілих десять класів! Бачите, як багато!

Ви думаєте, Галочка злякалася?

Аж нітрішечки!

Коли задзвонив дзвоник і молода чорнява вчителька покликала: «Перший клас, до мене!», Галя майже зовсім спокійно побігла до неї і навіть прошепотіла мамі:

– Мамочко, ти не бійся! Я буду добре вчитися і додому сама прийду!

– Мене звуть Олена Пилипівна, – сказала вчителька. – Зараз ми станемо рядочком і послухаємо, що скаже директор, і підемо у свій клас.

Коло Галочки поставили біляву дівчинку з сірими великими очима. Вона зразу засміялася до Галі і спитала:

– Як тебе звуть?

– Галочка Татарська!

– І мене Галочка, тільки Хижнякова! – зраділа дівчинка. – А отого чорненького хлопчика звуть Тима, а оту, бачиш, – на китаянку схожа, – Неля. Я вже всіх перепитала. Ти на китаянку теж схожа, тільки не дуже, а на татарку зовсім ні...

Вона хотіла ще щось швидко розповісти, та на ґанок вийшов сивий старий директор з квітами в руках – і усміхнувся привітно дітям. Усі, навіть десятикласники, враз замовкли. Він зразу сподобався Галочці, і вона почала дивитися йому прямо в рот, щоб, бува, чого не пропустити.

– Ходімо, діти, до школи, почнемо новий навчальний рік! – сказав він і, побачивши, як Галя дивиться на нього, погладив її по голівці.

– Хай першими йдуть маленькі, новачки. Хай вони полюблять нашу школу, вчаться добре, щоб бути хорошими учнями...

Галю посадили з біленькою Галею, і вони дуже швидко подружилися. Їм знову захотілося багато розказати одна одній, але на уроці було цікаво слухати Олену Пилипівну.

А Олена Пилипівна всіх розпитувала, хто де влітку був, хто вміє читати, які книжки знає.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Про кого йдеться у прочитаному фрагменті?
- 2 Чому малеча хоче скоріше йти до школи?
- 3 Випиши з тексту виділене речення. Вкажи дієслова, охарактеризуй їх за граматичними ознаками.

Ти – творча особистість!

Як ти вважаєш, чому потрібно добре вчитися у школі?

Твої літературні проєкти

Підготуй невеличку презентацію «Мій перший день у школі».

Перевір свої знання!

I Прочитай текст. Визнач його тему.

Учитель і учні

Під гіллястою липою сидів Старий Учитель, записуючи до школи дітей. На зеленій галявинці було тихо. Новачки ніяковіли, чувся стриманий шепіт батьків.

До вчителя підійшов сивий дідусь. Учитель пильно подивився на дідуса заплющившись на мить і знову глянувши йому в очі. Він пізнав свого першого учня. Шістдесят років тому сидючи під цією липою він записував його до школи.

– Остапе, це ти? – тихо запитав Старий Учитель.

– Я, вчителю... Привів внука... малого Остапа.

Старий Учитель і його перший школяр обнялися і поцілувалися. Остап зітхнув і тихо промовив:

– Роки йдуть, учителю.

Старий Учитель заплакав. Задумливий, схвильований, з тремтливими сльозинками в очах, він довго сидів мовчки, дивлячись на маленького Остапа.

Над гіллястою липою синіло літнє небо, в квітках хмелю гули бджоли, на далекому обрії тремтів синій ліс – як і шістдесят років тому.

– А тепер, мої любі учні, – промовив Старий Учитель рівним, тільки трохи схвильованим голосом, – хто ж мені скаже, для чого людині треба вчитися?

Першим підвів руку... дідусь Остап. І, підвівши, зникнув...

(За В. Сухомлинським)

II Виконай завдання.

1. Визнач тип мовлення тексту.
2. Добери до тексту свій заголовок.
3. Назви художні засоби, використані в тексті.
4. Добери епітети до слова *учитель*.
5. Утвори від дієслів і запиши дієприкметники: *записати, стримати, промовити, заплакати, тремтіти, сидіти*.
6. Спиши розкриваючи дужки. Підкресли орфограми.
(Не)сказане слово; ще (не)написане завдання; (не)закінчена робота; (не)спростовані ніким звинувачення; (не)сходжені стежки; талант (не)попозичений, а власний; давно (не)бачені простори; (не)помічені помилки; (не)сказане, а написане вітання; ніким (не)промовлене слово; (не)политі за тиждень квіти.
7. Перепиши абзац, виділений курсивом. Розстав необхідні розділові знаки.
8. Дізнайся історію своєї школи. Коли її було відкрито? З якого часу у школі викладається українська мова і література? Чи є бібліотека, музей?
9. Зроби світлини своєї школи і підготуй невеличкий альбом-презентацію.

Вірний друг – то найбільший скарб

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Поняття про офіційно-діловий стиль. Основні особливості. Лексика офіційно-ділового стилю

- 1 Прочитай уважно притчу. Визнач, до якого стилю належить текст.

Було собі двоє друзів. Дружили вони *давно*. Але якось посперечались, і один *згоряча* ударив другого. Той не відповів на удар і лиш *мовчки* написав на піску: «Сьогодні мій найкращий друг дав мені ляпаса».

Вони помирились і вирішили скупатися. Той, який отримав ляпаса, *зненацька* ледь не потонув, але друг врятував його. Опинившись на березі, він почав *старанно* різьбити на камені: «Сьогодні мій найкращий друг врятував мені життя».

Той, який дав ляпаса, а потім врятував життя, запитав його:

– Коли я тебе образив, ти написав на піску, а тепер вибиваєш на камені. Чому? Друг відповів:

– Все *правильно*. Коли *хтось нас ображає, варто написати про це на піску, щоб вітри швидко засипали напис*. Але коли хтось зробить добру справу, ми повинні викарбувати це на камені, щоб жоден вітер не зміг стерти такі слова.

Давайте будемо вчитися писати образи на піску і гравірувати радощі на камені.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему тексту.
- 2 Знайди в тексті речення, яке відображає ідею притчі. Як ти її розумієш?
- 3 Спиши виділене речення, підкресли дієслова, визнач їх вид, час та дієвідміну.
- 4 Знайди в тексті виділені слова, постав до них запитання, визнач синтаксичну функцію.

2 Прочитай текст.

- Добрий день. Я хочу стати читачем шкільної бібліотеки. Що для цього потрібно?
- **Формуляр читача.** Це *картка користувача*, яка містить *відомості про читача*, а також інформацію про книги і відмітки про їх *отримання та повернення*.
- Прошу завести мені формуляр читача.
- Добре. Назви своє *прізвище, ім'я, дату народження*, клас, у якому ти навчаєшся.
- Панченко Ілля. Народився 11 жовтня 2011 року. Учень 7 класу.
- Тепер ти є читачем нашої бібліотеки.
- А який *графік роботи* бібліотеки?
- Ми працюємо щодня з 9:00 до 17:00 без обідньої перерви, окрім вихідних і святкових днів.
- *На який термін* видається книжка?
- Два тижні. Цього часу є достатньо, щоб прочитати книгу. В особливих випадках з дозволу бібліотекаря термін взятोї книжки можна продовжити.
- Дякую.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чи є в тексті розмовна, діалектна, емоційно забарвлена лексика? Чому?
- 2 Чи часто у повсякденному житті вживаються виділені слова?
- 3 В яких ситуаціях їх вживання є доречним і необхідним?

Офіційно-діловий стиль (рум. *stilul oficial (administrativ)*, рос. *официально-деловой стиль*) – різновид мовлення, який слугує для спілкування в державно-політичному, громадському й економічному житті.

Для офіційно-ділового стилю характерні такі **ознаки**:

- офіційність, конкретність, точність формулювань, логічна послідовність у викладенні інформації;
- вживання готових усталених форм та мовних зворотів;
- вживання слів тільки у прямому значенні;
- спеціальна термінологія;
- відсутність індивідуальної манери викладу та емоційно-забарвленої, образної чи розмовної лексики.

3 Розглянь таблицю. Сформулюй запитання для однокласників.

Сфера використання	Офіційні, службові стосунки між установами, окремими мовцями та установами
Жанри висловлювань	Закон, заява, звіт, план, довідка, доручення, оголошення, інструкція, правила поведінки, протокол тощо
Загальні ознаки	Офіційність, точність, інформативність
Мовні особливості	Ділова лексика, усталені вирази, стандартні звороти. Усталені форми документів. Розповідні речення

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які ознаки притаманні офіційно-діловому стилю?
- 2 Що означає слово *документ*?
- 3 Які ділові папери ти знаєш?
- 4 Який документ буде засвідчувати тебе як громадянина/громадянку Республіки Молдова? Який діловий папір потрібно буде заповнити, щоб його отримати?

Офіційно-ділова лексика (рум. *vocabular de afaceri*, рос. *официально-деловая лексика*) – це слова та словосполучення, що вживаються в офіційно-діловому стилі. Завданням цього стилю є точно, однозначно й уніфіковано (однаково) передавати інформацію. Для цього часто використовуються спеціальні слова та словосполучення – **канцеляризми** (рум. *cancelarisme*, рос. *канцеляризм*): *заслухати, ухвалити, інвентаризація, довідка, протокол, перерозподіл, внаслідок того що, зважаючи на те що* та ін.

- 4 З поданих слів випиши лише канцеляризми.

Вправа, світ, трикутник, образність, динамічність, документ, мовознавство, папір, дитячий, закон, оголошення, милозвучність, резолюція, канцелярія, дата, підпис, поетика, установа, організація, дієприкметник, термін, сонце, план.

- Доведи, що виписані слова належать до офіційно-ділового стилю мовлення.
- З трьома словами склади речення.

- 5 Відредагуй сталі словосполучення офіційно-ділового стилю мовлення.

Через відсутність, прийняти участь, вплинути, не можна визнати задовільним, треба направити.

Довідка:

здійснити вплив, брати участь, у зв'язку з відсутністю, не може бути визнаним задовільним, повинен бути направлений.

- Склади два речення з відредагованими словосполученнями.

Прислівник як самостійна частина мови. Лексичне значення прислівників

1 А. Прочитай текст.

У суспільстві важливу роль відіграють цифрові технології. Психологи **активно** досліджують поведінку сучасних підлітків. Спілкуванню телефоном школярі **часом** приділяють набагато більше уваги, ніж «живій» бесіді. Відповіді на будь-яке питання вони шукають **насамперед** в мережі Інтернет. Такий контакт із технологіями, безумовно, впливає на розвиток і навчання.

Буває, школярі кілька дій виконують **одночасно**. Вони читають правило в підручнику, виконують домашню вправу, слухають улюблену музику, переглядають вебсторінки. До чого призводить таке поєднання неpojєднуваного? Беззаперечно, до поверхневої уваги. Сконцентруватися на одній дії та найбільш важливій інформації таким учням **складно**. Так само для них непросто відрізнити головне від другорядного. У майбутньому на розвиток молодих людей це матиме значний вплив.

(За М. Дорош)

Б. Чи можуть цифрові технології повністю замінити книжку та «живе» спілкування?

В. Постав запитання до виділених слів. Зроби висновок про їх залежність від певної частини мови.

Слово **важко** вживаємо, коли йдеться про фізичну вагу: *Важко нести повну сумку книг.* Коли докладаємо нефізичних зусиль, слід вживати слова **складно**, **непросто**, **тяжко**: *Непросто запам'ятати новий вірш. Складно відмовити приятелю. Тяжко на душі.*

Прислівник (рум. *adverb*, рос. *наречие*) – це самостійна незмінна частина мови, яка виражає ознаку дії, ознаку стану або ознаку іншої ознаки й відповідає на запитання *як? де? куди? коли? чому? скільки? навіщо?*

Прислівники не змінюються, тому не мають закінчень: *високо, зліва, далеко, учора, багато, бігом.*

Прислівники у реченні виконують функцію обставини: **Важко** знайти справжнього друга.

Прислівники можна характеризувати за значенням, за походженням і за способом написання.

2

Випиши зі спільнокоренових слів тільки ті, що відповідають на запитання *як? коли? якою мірою? наскільки?* Додай до них дієслова у формі інфінітива.

Близький, зблизька, приблизити, близько; літній, улітку, літо; зеленіти, зелень, зелено, зелений; учорашній, учора; три, утричі, потроїти, трійка; щасливий, щастя, щасливо.

- Поміркуй, чи змінюються вписані слова за родами, числами й відмінками.

3

Запиши слова у дві колонки: I – прислівники, II – інші частини мови (усно вкажи, яка частина мови). Поясни вивчені орфограми.

Місце, недорого, народне, найшвидше, по-батьківськи, ручний, кожний, вгору, на горі, зробивши, будь-де, літо, берегти, десь-не-десь, доволі, семеро, анітрохи, квіти, незбагненний, вовчий, тридцять, будь-кого, тремтіти, значення, навскіс.

Групи прислівників за значенням називають **розрядами**. В українській мові розрізняють прислівники: способу дії, міри і ступеня, місця, часу, причини, мети, ознаки.

4

Розглянь таблицю «Розряди прислівників за значенням». З двома прислівниками кожного розряду усно утвори словосполучення.

Розряди прислівників за значенням

Значення	Розряд	Запитання	Приклади
Ознака дії	Прислівники способу дії	як? яким способом?	<i>добре, зручно, зрозуміло; пішки, поодинці, вєрхи</i>
	Прислівники міри і ступеня	скільки? наскільки? якою мірою?	<i>багато, дуже, двічі; надвоє, натроє; удвічі, втричі, вдесятеро</i>
	Прислівники місця	де? куди? звідки?	<i>всюди, внизу, там, тут; догори, додола, сюди; звідси, звідти, здалеку</i>
	Прислівники часу	коли? відколи? доки?	<i>вчора, давно, завжди; віддávна, відтепер; довіку, досі, доти</i>
	Прислівники причини	чому? через що? з якої причини?	<i>тому, збалу; спересердя, збзла, чомусь</i>
	Прислівники мети	з якою метою? для чого? навіщо?	<i>навмисне, наперекір; нащо, навіщо</i>
Ознака предмета	Прислівники ознаки (пояснюють іменники, у реченні виконують роль означення)	який? яка? яке? які?	<i>шлях (який?) навпростець, кава (яка?) по-турецьки, обговорення (яке?) по-діловому, розмови (які?) по-українськи</i>
Ознака іншої ознаки	Залежать від прикметника, дієприкметника або іншого прислівника. У реченні виступають обставиною	наскільки? якою мірою?	<i>урочисто проголошений, занадто голосно, трохи праворуч, надзвичайно сильний</i>

5

Поясни, чому в першому реченні виділений прислівник означає ознаку дії, у другому – ознаку предмета, а в третьому – ознаку іншої ознаки.

1. Сонце *ввечері* зайшло за ріку. (В. Ткаченко)
2. Не потребують вони щоранку кави *по-варшавськи*. (Остан Вишня)
3. *Зовсім* близько з води вихопилася гостра скеля. (Я. Баш)

6

Розподіли прислівники відповідно до значення: до першої колонки запиши прислівники, що виражають ознаку дії; до другої – ознаку іншої ознаки; до третьої – ознаку предмета.

Розмовляти тихо, жити поблизу, дуже високий, сказати спересердя, писати грамотно, розмова наодинці, ледве теплий, писати грамотно, удвічі дешевший, повернути ліворуч, трохи гіркий, виглядати молодод, надзвичайно талановитий, побачитися завтра.

- Склади й запиши по 1 реченню на кожен розряд прислівника.

7

Знайди у реченнях прислівники, випиши їх разом з головними чи залежними словами.

Зразок: пахнуть (як?) ніжно.

1. Як парость виноградної лози, плекайте мову. Пильно й ненастанно політь бур'ян. Чистіша від сльози вона хай буде. Вірно і слухняно нехай вона щоразу служить вам, хоч і живе своїм живим життям. (М. Рильський)
2. Хтось працює на вічність, а хтось просто вічно працює. (В. Брюгген)
3. Не треба ховати красу десь глибоко-глибоко. (М. Вінграновський)
4. Намагайся говорити коротко, щоб розум слухняний відразу ж зрозумів слова. (Горацій)
5. Учитись важко, але навчати ще важче. (З журналу)
6. Коли в людині є народ, тоді вона уже людина. (Л. Костенко)
7. Жодну з ролей людині не зіграти переконливо без віри. (Ю. Ілленко)

- Визнач розряд прислівників за значенням. Речень з якими прислівниками у праві ти не виявив/не виявила?
- Усно визнач синтаксичну роль прислівників у реченні.

8

А. Доповни текст прислівниками з довідки так, щоб вони виконували роль залежного слова.

... впливло ясне сонечко на погідне небо оглянути, що зробила ніч з землею.

В лісі посутеніло. Настав вечір. Василько їхав лісом, коні ... поринали в сніг і ... переступали з ноги на ногу. Василько ... помітив, що він їде не дорогою, а ..., лісом, ... він став. «Треба ... знайти дорогу, – подумав Василько. – Вернусь ... до саней і ... навпростець поїду ... дорогою». Він повернув коні і поїхав ... їхав Василько проти вітру та снігу, а коней не було. «Я ... узяв ... собі, а десь трохи цабе», – подумав він і повернув ...

(М. Коцюбинський)

Довідка:

глибоко, ледве-ледве, незабаром, так, навмання, конче, назад, звідти, навпростець, назад, звідти, навпростець, довго, дуже, трохи, уліворуч, десь, треба.

Б. Пригадай назву твору, з якого запропоновано уривок.

В. Запиши якнайменше п'ять прикметників, якими можна охарактеризувати Василька. Утвори від них прислівники. Від яких прислівників неможливо утворити ступені порівняння? Поясни.

Тема, проблема, ідея художнього твору

ТЛ

Тема (рум. *tema*, рос. *тема*) – це коло життєвих явищ, відображених у творі у зв'язку з певною проблемою, що служить предметом авторського осмислення та оцінки. Тема – узагальнена основа змісту художнього твору, те, про що в цілому йдеться в ньому.

Проблема твору (рум. *problema*, рос. *проблема*) – це порушення на будь-якому життєвому матеріалі – чи реальному сучасному, чи далеко віддаленому в минулому, історичному, чи навіть вигаданому, фантастичному – злободенних сучасних питань.

Ідея (рум. *ideea*, рос. *идея*) – це основна думка, яка виникає із роздумів автора про зображені у творі життєві події, явища, вона містить у собі авторську інтерпретацію та оцінку зображеного. Ідея – це відповідь автора на проблемне питання (або декілька питань), які виникають у зв'язку з темою (темами) твору.

Наприклад, тема твору – дружба. Проблема – яким є справжній друг? Ідея – справжній друг той, що виручить у біді.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Володимир ВИННИЧЕНКО
(1880-1951)

Популярний письменник і драматург, філософ, художник. До найкращої частини творчої спадщини В. Винниченка належать його оповідання про дітей. Одна з провідних тем його творчості – випробування особистості в дитинстві. У 20-х роках XX століття твори Винниченка були популярними, входили в усі українські читанки і хрестоматії. Після довготривалої перерви вони повертаються до сучасного читача.

Федько-халамидник

(Уривок)

Це був чистий розбишака-халамидник.

Не було того дня, щоб хто-небудь не жалівся на Федька: там шибку з рогатки вибив; там синяка підбив своєму «закадишному» другові; там перекинув діжку з дощовою водою, яку збирали з таким клопотом.

Наче біс який сидів у хлопцеві! Усі діти як діти, – граються, бавляться тихо, лагідно. Федькові ж, неодмінно, щоб битися, щоб що-небудь перевернути догори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці.

Наприклад, таке. Ліплять хатки з піску. Перед будинком, де жив Федько, була незабрукована вулиця і там завжди грузли в піску коні. Після дощу цей пісок ставав липким і вогким, – для будування хаток нема краще. Поставиш ногу, обкладеш її піском і вий-

май потихеньку. От і хатка. Хто хоче, може навіть димаря приробити. Коло хати можна тин виліпити, а за тином натикати сінинок – і сад є.

А між хатками іде вулиця. Можна в гості ходити одне до одного.

Федько теж ліпить. Але раптом встане, подивиться-подивиться і візьме та й повалить усе чисто – і своє, і чуже. Ще й регочеться.

А як хто розсердиться або заплаче, так і штовхана дасть. Битись з ним і не пробуй, – перший по силі на всю вулицю. Враз тобі дасть підніжку, зімне, насяде і пита:

– Ну? Наживсь на світі? Говори!

Як той каже, що наживсь, то милує; а як пручається – іще б'є.

Або пускають хлопці змія.

Плац великий, – ні будинків, ні магазинів, розбігтись є де. І вітер там раз у раз найкращий.

От заносять змія.

Федько сидить у себе на воротах, як Соловей-Розбійник на дереві, і дивиться. Він усе любить або по кришах лазити, або на воротах сидіти. Ворота високі і там ніби скринька така зроблена. В тій скриньці й засіда Федько.

– Пускай! – кричить той, що держить.

Змій виривається, але зразу ж козиряє і б'ється об землю.

Федькові досадно: дурні, хвіст короткий! Але він сидить і не кричить нічого. Його думка зовсім інша.

Хлопці догадуються і прив'язують до хвоста ганчірку. Тоді змій плавно й легко здіймається вгору. Приємно держати його! Вітер чудесний, тільки розсотуй нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. Змій кокетує і хитає головою то в той бік, то в другий, наче комусь шепче на вухо то з одного боку, то з другого. А як дерчітки ще начеплені, аж дух радіє! Цілий день би стояв, та держав, та дивився вгору. Небо високе-високе, синє та холодне. А змій у ньому білий-білий, хилитається, хвостом злегка водить, наче плава, наче йому душно і він ліниво обмахує себе віялом. І ледве-ледве чутно ллється од його дирчання дирчаток. Не тільки бачиш, а й чуєш. Так наче Гриць або Стюпка там угорі і тягне за нитку, балується там і дирчить униз.

Нитка вже дугою пішла. Ех, погано пuto зроблено! Як добре зробити пuto, нитка не дасть дуги. Ну, та нічого – розсотуй далі. Нитка ріже руку, але то дурниця. Змій все далі й далі в'ється в небо, стає менше та менше.

– Телеграму давай!

Пускається телеграма. Біленький папірчик начіплюється на нитку і підсовується трошки вгору. Вітер підхоплює – і пішла телеграма. Ось зачепилась за вузлик і пручається, виривається, от трохи не крикне вниз: «не пускають!». Але тут треба шарпнуть нитку. Вітер знов підхоплює, і попливла знову вгору біла вісточка. Ось уже вона недалеко, вже вона в тому місці, де навіть Гаврик не може бачити нитки. Ось-ось змій прочитає телеграму.

Але тут всі разом чують крик і переводять очі з змія на землю. Іде Федько. Іде і кричить. Він міг би підійти тихенько, так що й не почув би ніхто, – але Федько того не любив. Він ще здалеку кричить:

– Ану, гей там, давай сюди змія!

Буде однімати. Федько іде змія однімати.

Руки в кишені, картуз набакир, іде, не поспішає. Але тікають і не пробуй, Федько усяку собаку випередить.

Хлопці починають швидко зсотувати нитки. Але що то допоможе?

– Давай змія! – підходить ближче Федько.

Гаврик кривить губи і хмикає. Стьопка зблід, але хутко зсотує нитки, зиркаючи на Федька.

Спірка піднімає з землі камінь і кричить:

– Ану, підійди! Ану!

Але Федько навіть рук не виймає з кишень і таки підходить.

– Давай сюди змія!

Тут він уже виймає руки з кишені, бо Спірка затуляє собою Стьопку і піднімає руку з каменем. Але сам Федько каменя не шукає, він тільки дивиться за Спірковою рукою.

– Даєш змія?

– А це твій змій?

– Одніму та й буде мій.

– Овва! Задавака! Так і провалю голову, тільки підійди.

– Ану, бий!

Федько навіть груди підставляє, так наче йому тільки того й хочеться, щоб його вдарили каменем. Чуб йому стирчком виліз з-під картуза, очі хутко бігають.

А Стьопка зсотує, а Стьопка зсотує! Змія тільки диркає далеко вгору та шарпається і не розуміє нічого, що там сталося внизу, чого його так скоро тягнуть назад.

– Ну, бий же! Ех, ти! – боїться... Я он без каменя, на вас трьох.

– Льонька, Ва-а-сько! – раптом кричить Спірка. – Сю-да-а!.. Федько змія однімає!

Але Федько вмить зривається з місця, налітає на Спірку, ловко підставляє ногу й кидає його на землю. Тут же підскакує до Стьопки, хапає нитку і рве її до себе. Нитка тріскає, змія диркає. Гаврик плаче, а Федько намотує нитку на руку і погладжує задом іде додому. Вигляд у нього гордий, Спірка й Стьопка кидаються на нього, очі аж горять, шпурляють каміння, але Федько тільки угинається й регоче.

– Халамидро! Ну, не попадайся ти на нашій вулиці!

Босявка! Зараза!

А Федько все йде та й іде. Змія уже його.

Але тут, буває, візьме й зробить несподіване. Коли вже хлопці далеко і не можуть йому нічого зробити, він раптом вертається і віддає змія. Навіть принесе ще своїх ниток і дасть.

– На твого змія! Думаєш, мені він потрібний? Схочу – зроблю з цілого листа. Тато з типографії принесе червоної бумаги, так он якого зроблю...

(1911)

Збагачуй власне мовлення!

Халамідник – пустун, розбишака, бешкетник, шибеник, шалапут

Сіненка – стеблинка від сіна

Пүто – ланцюг, пристосування в конструкції повітряного змія

Зсітувати – скручувати

Поміркуй і дай відповідь!

❶ Знайди і прочитай портрет Федька.

❷ Портрет Федька розкриває риси його характеру чи тільки подає опис зовнішності героя?

- 3 Яке перше враження може скластися про Федька, судячи з його прізвища – халамидник?
- 4 Поясни, як характеризують героя його вчинки? Відповідаючи, спирайся на твір.
- 5 Що про Федька думають люди? Підтверджуй відповідь цитатами з твору.
- 6 Як ти думаєш, якщо Федько забирає у хлопців змія, то навіщо згодом його повертає та ще й приносить ниток?
- 7 Розкажи, яке в тебе склалося враження про цього хлопчика?
- 8 Автор пише про Федька: *Це був чистий розбишака-халамидник.*
У якому лексичному значенні вживається в реченні слово *чистий*?
Вибери один із запропонованих варіантів:
 - Який не має за собою вини, невинний;
 - Остаточний, повний, цілковитий;
 - Чисто, дбайливо вбраний, прибраний, охайний;
 - Нічим не зіпсований, не забруднений, свіжий.
- 9 У виділених абзацах знайди прислівники. Постав до них запитання.

Твої літературні проєкти

Поглянь на зображені події очима різних персонажів твору.
Перекажи уривок двічі: перший раз від імені Федька, другий – від імені Спірки.

Ти – творча особистість!

- 1 Передбач, як можуть розгортатися події далі. Фантазуючи, спирайся на ті висновки, що ти зробив / зробила про характер Федька. Знайди у мережі Інтернет оповідання «Федько-халамидник», прочитай наступну частину та перевір свої здогади.
- 2 Напиши невелику розповідь за темою «Чи хотів би я мати такого друга, як Федько?». Вислови свої міркування не лише про Винниченкового героя, а й подумай над тим, чого важать дружба і друзі у твоєму житті.

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Офіційно-діловий стиль. Оголошення

- 1 Прочитай мовні звороти офіційно-ділового стилю. Склади і запиши 2-3 речення з кількома з них про участь двох друзів / подруг в офіційних заходах школи.

Брати участь, взяти до уваги, надати можливість, дозвольте нагадати, маю відмовити, просимо повідомити, нести відповідальність, брати зобов'язання, порушувати питання, оголосити подяку.

- 2 Випиши мовні звороти, властиві лише офіційно-діловому стилю. Свій вибір обґрунтуй.

Набрати чинності; національний хіт-парад; діяти на засадах; довести до відома; у відповідь на ваш лист; визнати такими, що втратили чинність; актуальність теми дослідження; збиратися на вечорницях, найблагородніше покликання людини; порядок денний; гупнути кулаком по столі; вступити в права; скажи мені; у відповідь на; відповідно до.

- 3 Пригадай, чи доводилося тобі коли-небудь читати або складати оголошення. Про що в ньому повідомлялося? Поміркуй, для чого потрібні оголошення?

Оголошення (рум. *anunț*, рос. *объявление*) – це документ, в якому міститься потрібна інформація, повідомлення для широкого загалу. Особливістю оголошення є стислість формулювань і компактність.

За змістом оголошення поділяють на два види: 1) **організаційні** (інформація про майбутню подію чи захід); 2) **рекламні** (запрошення про навчання, роботу, пропозиція послуг та товарів).

Окрім традиційних аркушів із текстом, оголошення розміщують на спеціальних щитах (білбордах), транспорті, будівлях і спорудах, листівках і проспектах, радіо і телебаченні.

За формою оголошення бувають писані, мальовані, комбіновані, відтворені механічним способом. Сучасний рівень поліграфічного виробництва, копіювальної техніки дає необмежену змогу пошуків різних шрифтів і кольорів.

Як оформляти оголошення

1. Оголошення про майбутню подію повинно мати такі реквізити:

- 1) назву виду документа (*Оголошення*);
- 2) текст оголошення, що містить:
 - календарну дату й час;
 - місце проведення заходу;
 - умови входу (вільний чи платний);
 - інформацію про те, від імені кого написано оголошення (можна зазначити адресу, телефон, сайт, електронну пошту того, хто проводить захід).

2. Текст має бути стислим і конкретним, але зрозумілим, інформативним.

3. Дату й час бажано виділяти іншим шрифтом чи кольором.

4. Оголошення повинно бути естетично оформленим.

- 4 Порівняй два тексти, вияви недоліки в першому і доведи правильність другого.

Оголошення

Сьогодні о пів на третю відбудеться концерт переможців пісенного конкурсу «Чарівні голоси». Якщо хтось захоче послухати, то приходьте в актову залу всі бажаючі.

Учнівський комітет

Оголошення

20 грудня 2023 р. о 14 год. 30 хв. в актовій залі школи відбудеться концерт переможців пісенного конкурсу «Чарівні голоси». Запрошуємо всіх. Вхід вільний.

Учнівський комітет

5

Розглянь світлину. Як ти вважаєш, яку подію на ній зображено? Склади і запиши оголошення-запрошення на такий захід, що відбудеться найближчим часом / наступного тижня.

Правильно

щиро запрошуємо
на все добре
брати участь
поступився місцем

Неправильно

милості просимо
всього доброго
приймати участь
уступив місце

6

- А.** Склади оголошення в офіційно-діловому стилі про подію, яка має відбутись у вашій школі (місті, селі).
- Б.** Склади оголошення, в якому повідомлялося би про те, що заплановану екскурсію перенесено на іншу дату. Вкажи причину. Це саме повідом в усній формі. Чим оголошення відрізнятиметься від усного повідомлення друзям?

Життєва ситуація

Уяви, що на прогулянці в парку твій домашній улюбленець (котик, песик) забіг далеко й зник. Склади усно оголошення про пошук тварини (за орієнтовним планом). У текст оголошення введи опис тварини так, щоб її можна було б легко відрізнити від інших.

Орієнтовний план

1. До кого звертаємося.
2. Про що повідомляємо.
3. Про що просимо.
4. Кому повідомляти.

Ти – творча особистість!

Доберись з довідки українські відповідники до слів. Складіть з ними рекламне оголошення.

Спонсор, конкурент, хобі, голкіпер, прогноз.

Довідка:

захоплення, доброчинець, добродій, суперник, воротар, передбачення.

Прислівник і прикметник

1 Прочитай текст.

Відвертість – запорука справжньої дружби. Для товариських стосунків *відверті* бесіди набагато важливіші за красиву зовнішність, уміння весело проводити вільний час. Але навіть у товариських людей щирі довірливі стосунки не виникають миттєво. Потрібен час, щоб добре пізнати одне одного.

Дружба – це відчуття щастя. По-справжньому щасливі люди поведуться *відверто*, розкуто, не намагаються підлаштувати когось під себе.

Щирий друг – це людина, яка сприймає тебе з усіма твоїми перевагами і вадами і впевнена у твоїй неповторності, яка глибоко цікавиться твоїм життям, відверто радіє твоїм успіхам і щиро переживає твої негаразди.

(З журналу)

- Знайди і випиши прислівники. Визнач їх розряд за значенням.
- Випиши виділені слова, визнач частини мови, до яких вони належать.

2 Прочитай уривок. Укажи назву твору.

Не любив Федько товаришів видавати. Найбільше йому діставалося за панського синка Толю – ніжну, делікатну та смирну дитину. Федько спокушав Толю до своїх забав, і той приходив додому забрюханий, з розбитим носом. Його мати аж умлівала, бачачи свого сина таким. Федькові знову діставалося від батьків.

(В. Винниченко)

- Випиши прикметники. Утвори від них прислівники.

Які ступені порівняння та їх форми у прикметниках ти знаєш?
Як вони творяться?
Які прикметники мають форми ступенів порівняння?

3 Утвори від прикметників вищий і найвищий ступені порівняння. Поясни їх творення.

Довгий, близький, сильний, легкий, вузький, кислий, злий, слабкий, товстий, добрий.

- Вкажи, які прикметники не можуть мати ступінь порівняння?

- 4 Прочитай. Знайди у тексті слова у формі ступенів порівняння. З'ясуй, до якої частини мови вони належать.

Народна мудрість стверджує, що людина без друзів – дерево без коріння. Друзі мають дуже велике значення. Це найдорожчі люди після батьків. З ними завжди можна бути відвертими. Разом із друзями легше виконувати усіляку роботу, радісніше проводити вільний час.

Щоб люди вас поважали, приязно ставилися до вас, ніколи не забувайте і завжди дотримуйтеся золотого правила вихованості: стався до людей так, як хочеш, щоб ставилися до тебе.

(З Інтернету)

Ти – творча особистість!

Дай розгорнуту відповідь на питання «Яким повинен бути справжній друг?». Побудуй свою відповідь за такими запитаннями:

1. Кого ми називаємо другом (подругою)? 2. За що ми цінуємо своїх друзів та подруг? 3. Чи вмієш ти дружити? 4. З чого розпочинається дружба?

У відповідях використовуй прикметники, від яких утвори і запиши прислівники. Наприклад: *відданий* – *віддано*. Поясни їх написання.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Ступені порівняння прислівників

- 1 Прочитай уривок.

Настала весна. Лід пішов річкою. Цікаво подивитись. Приходить Федько, хвастається, що завтра піде на річку. Вже й палицю здоровенну знайшов. Толі теж цікаво. Вранці він приєднується до хлопців, і, замість того, щоб іти в школу, вони гуртом попрямували до річки. А на річці народу – тьма. Крига, як стадо волів, йшла *тяжко*, напірала одна на одну, тріщала, зчиняла гармидер, потім знову по волі йшла. Хтось із смільчаків застрибував на крижину. Федько, дивлячись на це, *гаряче* замріявся: от би по кризі на той берег перескочити. «Ану, спробуй! – запропонував Толя. – Ти ж хвалився, що будеш їздити на крижинах. Ану!» Засперечались: якщо Федько зможе, Толік віддасть йому свого перочинного ножика, якщо ні – то Федько йому свого чижикиа.

(За В. Винниченком)

- Випиши виділені прислівники. Від яких прикметників їх утворено? Укажи розряд прислівників та прикметників.

Прислівники на *-о*, *-е*, що походять від якісних прикметників, утворюють вищий і найвищий ступені порівняння.

2

Запиши прислівники у дві колонки: 1) ті, що утворюють ступені порівняння; 2) ті, що не утворюють ступенів порівняння.

Навіки, по-дитячи, ясно, весело, охайно, пізно, спросоння, синьо, досі, гірко, широко, гарно, подекуди, звечора, навмисне, скоро, лагідно, утричі, привабливо, дзвінко, дорого, гаряче, замало, післязавтра.

Вищий ступінь порівняння прислівників (рум. *gradul comparativ al adverbelor*, рос. *высшая степень сравнения наречий*) може мати просту і складену форми.

Проста форма вищого ступеня порівняння прислівників твориться за допомогою суфіксів **-ш-, -іш-**: *гладко – гладше, світло – світліше*. При творенні вищого ступеня за допомогою суфікса **-ш-** кінцеві частини у прислівнику зникають: *рідко – рідше, широко – ширше*. Інколи форми вищого ступеня порівняння прислівників творяться від іншої основи: *добре – краще (ліпше); погано – гірше, мало – менше*.

Складена форма вищого ступеня порівняння прислівників твориться за допомогою слів **більш, менш**: *гладко – більш гладко, світло – менш світло*.

3

Спиши речення. Постав прислівники в дужках у форму вищого ступеня порівняння. Яка це форма – проста чи складена? У яких словах при словотворенні відбулися зміни звуків?

1. Чекати погано, а доганяти ще (погано). 2. (Легко) говорити, ніж зробити. (*Народна творчість*) 3. (Швидко і швидко) котилися хвилі, розливалися (широко) і помалу заспокоювалися. 4. Тупотять прудкі коні, гомін (близько) все луна. (*Леся Українка*) 5. Як (мало) будете дбати про багатство, а (багато) про здоров'я, то дочекаєтесь. (*М. Стельмах*) 6. З моря все (часто) налітали теплі вітри. (*І. Цюпа*) 7. Ну, от і все. Одплачеться природа. Їй стане (легко) певне. Як мені. (*Л. Костенко*)

- Підкресли прислівники як члени речення.

Найвищий ступінь порівняння прислівників (рум. *gradul superlativ al adverbelor*, рос. *наивысшая степень сравнения наречий*) також може мати просту і складену форми.

Проста форма найвищого ступеня порівняння прислівників твориться додаванням до форми вищого ступеня префікса **най-**: *охайніше – найохайніше, краще – найкраще*.

Складна форма найвищого ступеня порівняння прислівників твориться додаванням слів **найбільш, найменш** до звичайної форми прислівника: *охайно – найбільш охайно; складно – найменш складно*.

Не мають ступенів порівняння прислівники з префіксом **за-** (*забагато, занадто*), прислівники із суфіксами **-еньк-** (*тихенько*), **-есеньк-** (*тихесенько*).

4

Прочитай прислівники. Випиши лише ті, від яких можна утворити ступені порівняння. Запиши поряд просту форму вищого та найвищого ступенів порівняння.

Глибоко, часто, увечері, гарно, вузько, нізачо, рано,десь,гуртом, соромно, приємно, двічі, з давніх-давен, довіку, далеко, вдруге, мало, згарячу, зручно, опівдні, просто, багато, голосно.

- 5 Спиши текст. Поясни написання орфограм, знайди прислівники, визнач їх розряд і ступінь.

Значно краще людині ж..вет..ся, коли у неї є друзі. ..правжні і від..ані друзі. Вони шви..ко пр..ходять на допомогу, найт..пліше зустрічають, дають поради і радіють її успіхам.

Дружба – бе..цін..ий скарб, який потрібно об..рігати. Найгірше, коли цей скарб втрачаєт..ся. І людина, як одинокє зів'яле д..р..во, залишаєт..ся сама.

Необхідно відрізнити **прислівники** вищого й найвищого ступенів порівняння від однозвучних **прикметників** у формі називного відмінка вищого й найвищого ступенів порівняння. Порівняймо:

Прислівник	Прикметник
Олесь стрибає (як?) <u>найвище</u>. (Прислівник залежить від дієслова)	Виліз на <u>найвище</u> (яке?) дерево. (Прикметник залежить від іменника)

Життєва ситуація

Коли ти з друзями граєш на спортивному майданчику, то часто доводиться користуватися прислівниками у формі вищого ступеня порівняння. Утвори їх у поданих словосполученнях.

Біжи (швидко), стрибай (високо), нагинайся (низько), кидай (далеко), тримайся (міцно), бий (сильно), пасуй (точно), стій (рівно), підбігай (близько).

Правильно	Неправильно
більш активно, активніше	більш активніше
менш гарно	менш гарніше
найбільш розумно, розумніше	найбільш розумніше
найбільш точно, найточніше	найбільш точніше

- 6 Відредагуй усно речення. Поясни допущені помилки.

1. Їхати ранковим рейсом найбільш зручніше.
2. Сьогодні я одягнувся менш тепліше.
3. Мишко намагався ступати якнайтихесенько.
4. Сергій більш відповідальніше ставиться до навчання.
5. Нинішнього року пшеницю зібрали більш раніше.
6. Учитель попросив читати більш голосніше.

Михайло СТЕЛЬМАХ
(1912-1983)

Письменник, драматург, педагог, фольклорист. У повісті «Щедрий вечір» автор розповідає про своє дитинство. Життя України на початку XX ст. було непростим, труднощів зазнавали дорослі й діти. Але дитяча пам'ять головного героя містить тільки найяскравіші, найщасливіші епізоди життя.

Перші жнива

(Уривок з повісті «Щедрий вечір»)

Ще сонце тільки-тільки підвело свій вінець, ще сизо і синьо туманились роси, коли мене розбудив тато.

- Вмийся, Михайлику, та й поїдемо жати.
- Я зараз. А де ж дід Корній?
- Він уже, мабуть, перший сніп зв'язав.
- Чого ж ви мене раніше не збудили? Я б йому спасибі сказав. Тато сумно усміхнувся:
- Жалів, дитино, бо хто тебе потім, як одкотишся од нас, пожаліє у світі?
- Ой таточку...
- Біжи, біжи вмивайся. Мама вже, дивися, шляхом на поле йде.

Ми приїхали на свою десятину трохи пізніше за матір. Вона з вузликом у руці, з серпами на плечі вже стояла біля жита й виглядала нас.

– Гарних маю собі женців, – наче докірливо похитала головою, зняла серпи з плеча, розгорнула пілочку.

- Бери, Михайлику, свого. І радість, і острах знову охоплюють мене.

– Поглянь на схід сонця і починай на щастя жати. Ось я набираю повні очі сонця, перегинаюся, беру першу жменю жита, на якому ще сплять пуп'янки березки, шарх серпом – і кладу на рів.

– Більше, більше нагинай стебло, щоб не порізатись, – каже позаду тато, який уже встиг спустити Обмінну. Я так і роблю, як радить тато, а від хвилювання мене аж кидає в жар.

– От і дочекалися женчика собі, – підхвалює мене мати й сама припадає до росистої ниви. Її похвала підбадьорює мене, я вже вільніше починаю орудувати серпом, вільніше виводжу переплетене березкою стебло. Ось уже й піт оброшує чоло, витираю його рукавом, одну мить милуюся блакитними косариками, що прищулились біля самої землі, – і знову за роботу.

- Еге, та тебе, гляди, й конем не здоженеш, – озивається тато.
- Не поспішай так – день і сьогодні великий. Ось ходи сюди.

Розгинаю спину, а сонце б'є мені у вічі, а тато й мама дивляться на мене, посміхаються, і я не знаю, чи вони підсміюються, чи любуються мною.

- Ану складай, що нажав, – каже тато, – і гарненько рівняй.

– Нажате мною він оперізує перевеслом, виймає з-за пояса юрок, зв'язує сніп і ставить його гузирем на стерню.

– Ось, Михайлику, твій перший сніп, твій перший хліб, – ще й рукою проводить по стеблах снопа.

– Запам'ятаєш його?

– Як же його запам'ятати?

– А ти за перевесло косарики чи петрів батіг засунь. Тоді ми твій сніп на святвечір на покуті поставимо.

– Е? – не знаю, що сказати, бо страх остерігаюся, чи не кепкує тато.

І все одно так мені хороше дивитися на свого снопа, наче він із самого золота вилитий. За цим снопом пішли інші, і, коли їх стало дев'ять, піт зовсім об'юшив мене, а в крижі просочився вогонь. Воно б і відпочити не завадило, але ж соромно. І в цей час до мене обізвався тато:

– Михайлику, чи не збігаєш до кринички по воду?

– По воду? – спочатку зрадів, а далі здивувався, бо ще хвилику тому було пів глечика води.

– Хіба випили всю?

– Та вона нагрілась, і я вилив її. Принеси свіженької, і не з шляху, а з долинки.

– Та це ж далеченько.

– Зате вода смачна! Я беру з татових рук полив'яний глек, стернями виходжу на дорогу, а далі житами, та пшеницями, та вівса ми біжу на долинку, де так принадно вимлівають на сонці підкучерявлені верби і стихенька попискує під ногами волога земля. І так мені хочеться когось зустріти, розказати, що я вже не якийсь там пастушок, а жнець. Але навколо ні лялечки, всі жнивуть у полі, – теперішній день годує рік. І нікому похвалитись мені, бо не будеш щось казати он тій булькатій жабці, що розчепірилась на воді й назбирує на широкі губи презирство до всього, що не тримається води...

І чого б це комусь не прийти сюди, не спитати, як я живу і що я роблю тепер?

Я лягаю на землю біля кринички, набираю повний глек води, ставлю його на траву, а сам придивляюся до неба, до води, до павиних вічок, що зацвіли в струмку, і думаю: чи спроста, чи неспроста послав мене тато на долинку? Напевне, таки пожалів мало. Тому не буду баритися біля кринички.

А піді мною земля така свіжа, така м'яка, мов колиска, а наді мною небо таке сине, таке ласкаве, а за вербами причаїлась дрімота і шепче: «Засни собі, засни собі...». Чи то вода жебонить колискову? Е, не буде по-твоєму!

Я підводжуся, беру з землі в груди трохи прохолоди, до грудей притуляю глек і повагом іду робити ділечко.

А на долинці і на стежці знову ні лялечки, тільки жито покриває мене з головою, тільки сонце крізь житню дрімоту накупус мене промінням і тінями.

І славно-славно йти мені між житами до жита. Що не кажіть, а вже інакше відчуваєш себе, коли стаєш женцем!

(1966)

Збагачуй власне мовлення!

Косáрики – вид квітів; гладіолус

Юрб́к – невеличка, загострена з одного боку паличка, за допомогою якої в'яжуть снопи, туго скручуючи перевесла

Гузир – нижня товста частина снопа

Петрів батіг – трав'яниста рослина; цикорій

Пáвині вічка – багаторічна рослина з фіолетовими квітами; орлики

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Що, за давньою традицією, робили з першим вижатим снопом?
- 2 Хто вперше жав з дорослими пшеницю? Підтвердь свою думку рядками тексту.
- 3 Куди і чому послав батько Михайлика посеред жнив?
- 4 Знайди у тексті порівняння.
- 5 Чи бував / була ти на полі під час жнив? Чи знаєш, як тепер збирають пшеницю?
- 6 Як ти думаєш, у родині, описаній у творі, дружні стосунки? Як це можна помітити? Доведи прикладами з тексту.
- 7 Знайди у тексті 5 прислівників. Визнач їх розряд за значенням. Якщо можливо, утвори форми ступенів порівняння.

Ти – творча особистість!

Підготуй усну розповідь про сім'ю Михайлика «Сімейна дружба».

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Офіційно-діловий стиль. Запрошення

- 1 Прочитай уривок. Пригадай назву твору та ім'я його героя за цитатою.

Це була (най)більша радіст.. – покласти *перед* дяд..ком чепурно списані зошити, а самому заходитись поратися: винести миску з д..огтяною водою, витерти підлогу, де набри..кано, і тихо, покрадьки, щоб дядько (не)обернувся, насипати ..ому юшки, яко.. сам і наварив, – гарячо.. та запашно.. . *Про* зошити він (ні)коли (не) боявся, бо тільки з письма інколи мав «посередньо».

(М. Стельмах)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Як можна охарактеризувати героя?
- 2 Спиши уривок, вставляючи пропущені літери і розкриваючи дужки. Визнач, якою частиною мови є виділені слова.
- 3 Запроси героя на віртуальну зустріч «Минуле й сучасне» або «Бал літературних героїв».

- 2 Які асоціації виникають у тебе, коли чуєш слово *свято*? Добери й запиши до нього прикметники. Які свята ти відзначаєш із друзями?

Свято (яке?) ...

3 Знайди і назви «зайві» імена.

Марино, Роман, Микито, Олено, Олександрє, Катруся.

Поміркуй і дай відповідь!

Коли ми використовуємо слова у формі звертання?

Склади і запиши 5 речень із звертанням до найближчих друзів.

4 А. Запиши слова у формі звертання.

Світлана Володимирівна, Микола Анатолійович, Андрій Васильович, пан директор, пані завуч, пан Консул.

Б. Запиши звертання до вчителів твоєї школи.

Запрошення (рум. *invitație*, рос. *приглашение*) – це коротке повідомлення (усне чи письмове) про якийсь захід, що містить пропозицію взяти в ньому участь і адресується конкретній людині. За змістом запрошення подібне до службового листа та оголошення про майбутню подію.

Обсяг запрошення може бути різним. Якщо запрошуються шановані, вищі за службовим становищем особи, у тексті вживаються формули ввічливості та подяки за увагу: *шановна пані вчителька, вельмишановний пане директор*.

5 Запиши каліграфічно слова. Постав у цих словах наголос.

Запрошення, привітання, адреса, подруга, шановна, шановний, відбудеться, звертання, день народження, ювілей, урочиста зустріч, збори, приміщення.

**Правила складання тексту
для запрошення**

1. Правильно вкажи особу, до якої ти звертаєшся. Пам'ятай, що ім'я людини, до якої звертаєшся, потрібно поставити у формі кличного відмінка. Після нього – знак оклику.
2. Назви захід чи свято, на яке запрошуєш.
3. Не забудь написати дату, час і місце події, на яку запрошуєш.
4. Укажи себе, свої контактні дані (телефон, електронну адресу тощо).
5. Не забувай, що ввічлива людина запрошує заздалегідь.

Запрошення

Адресат Подія Місце події Час події Адресант

6 А. Розглянь запрошення, встанови, яке з них є офіційним, а яке приватним.

Привіт, Оксано!

Дякую за щире запрошення відвідати Україну! Чому би тобі не приїхати у Молдову? Я залюбки покажу свій мальовничий край. Відвідаємо історичну пам'ятку

Сороцьку фортецю. Скуштуємо страви молдовської національної кухні. На згадку про зустріч зробимо світлини. З радістю чекатиму тебе у гості!

Сашико

Шановний Андрій Шевченко!

Запрошуємо Вас узяти участь у відзначенні Дня Дністра, який, згідно з рішенням Парламенту Республіки Молдова, відбувається щороку, останньої неділі травня. Свято відбудеться 26 травня, у місті-курорті Вадул-луй-Воде. Початок о 12.00.

З повагою, Організаційний комітет

Б. Склади й запиши приватне запрошення друзям на свій день народження.

В. Усно складіть офіційне запрошення на свято, яке відбудеться у вашій школі.

Адреса – позначення місця проживання того, кому адресується лист.

Адресат – той, хто отримує лист.

Адресант – той, хто пише лист, запрошення, вітання.

Ти – творча особистість!

- 1 Як можна надіслати листа, привітання, запрошення?
- 2 Що для цього потрібно знати?
- 3 Як комп'ютеризація змінила поняття «адреса»?
- 4 Чи має твоя родина або ти особисто електронну адресу? Хто твої адресати?

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Правопис прислівників: **н** і **nn** у прислівниках

Коли в прикметниках і дієприкметниках пишемо **н**, а коли **nn**?

1

Прочитай прикметники та утворені від них прислівники. Зверни увагу на написання букв **н** і **nn** у словах. Зроби висновок, від чого залежить написання **н** і **nn** у прислівниках?

Прикметники	Прислівники
несподіваний	несподівано
незрівнянний	незрівнянно
щоденний	щоденно
шалений	шалено
розкішний	розкішно
старанний	старанно

У прислівниках пишемо стільки **н**, скільки їх є в прикметниках і дієприкметниках, від яких утворено ці прислівники: *беззмінно* (бо *беззмінний*), *численно* (бо *численний*), *неждано* (бо *нежданий*).

НН пишемо у кількох прислівниках з іншими суфіксами: *знання, попідвіконню, попідтинню, спросоння, навімання*.

Запам'ятай мнемонічну фразу: *Кошеня знання спросоння йшло попідтинню і попідвіконню навімання*.

- 2 Утвори прислівники від прикметників. Усно поясни написання **н** і **нн** у прикметниках і прислівниках.

Безсумнівний, незмінний, швидкоплинний, глибинний, ясний, *безмежний*, жалісний, широченний, старанний, туманний, невітшний, обмежений, поважний, позитивний, смиренний, спокійний, страшений, сумний, добродійний, *несказаний*, бездонний.

- Розбери за будовою прислівники, утворені від виділених прикметників. Визнач спосіб їх творення.

- 3 Добери до прислівників синоніми з довідки. Поясни вживання **нн**.

Журливо, по секрету, виснажливо, несправедливо, казково, важливо, щиро, зразково, дбайливо, ввічливо, суворо, загадково, убого, дохідливо, млисто.

Довідка:

Делікатно, незбагнено, упереджено, сумно, відмінно, гостинно, доступно, таємно, туманно, трудно, нездійснено, цінно, старанно, жалібно, невблаганно, злиденно.

- Введи два-три прислівники у самостійно складені речення.

- 4 Запиши прислівники. Встав **н** чи **нн**. Утвори словосполучення з виділеними словами. Усно визнач, від якого слова й яким способом утворено прислівники.

Зразок: одяглася буденно (буденний – буденн + о)

Вогне..о, жаліб..о, *життєдай..о*, зоря..о, зра..я, *мораль..о*, невблага..о, неві..о, негай..о, *недореч..о*, незбагне..о, *непоміт..о*, непоруш..о, неприхова..о, несподіва..о, нестям..о, *по-весня..ому*, повіль..о, *по-півде..ому*.

- 5 А. Прочитайте словосполучення. Запишіть їх у дві колонки: 1) з **-н-**; 2) з **-нн-**.

Пояснювати доступ..о, надзвичай..о гарне, дивитися лагід..о, читати монотонно..о, назвали поіме..о, зустріли гості..о, усміхнутися радіс..о, діяли синхронно..о, приїхав неждано..о, зауважити розум..о, бігати щодня..о, працюючи позмі..о, хвалили заслужено..о, ллє невпи..о.

Б. Складіть текст, використовуючи словосполучення лише однієї колонки (за вибором). Доберіть до нього заголовок.

- 6 **Усно.** У кожній групі прислівників знайди один, який відрізняється від двох інших написанням (**н** або **нн**). Обґрунтуй свій вибір.

1. Туман..о, спросон..я, схвильован..о. 2. Стурбован..о, старан..о, зран..я. 3. Попідтин..ю, нужден..о, шален..о. 4. Навман..я, радісн..о, позмін..о. 5. Монотон..о, нескінчен..о, неждан..о.

Правопис прислівників: *не* та *ні* з прислівниками

- 1 А. Прочитай уривок з поезії Надії Красоткіної. До чого закликає нас авторка?

Не відкладай

Не відкладай на завтра справ ніколи,
бо завтра або буде, або й ні...
Нам доля підкида такі «приколи»,
що не присниться навіть уві сні.
Та й завтра більшою доба не стане,
а рівно стільки ж часу буде в ній.
А не полита квіточка зав'яне,
а де немає руху, там застій.
Скажи сьогодні всі слова любові,
і закінчи найкраще всі діла.
Щоб доброта звучала в кожному слові,
й душа твоя трояндою цвіла...

(Н. Красоткіна)

- Б. Пригадай написання вивчених частин мови з часткою **не**. У яких випадках їх з **не** пишемо разом, а в яких – окремо? Наведи декілька прикладів, використовуючи рядки поезії.

Не з прислівниками пишеться разом і окремо

Разом, якщо	Окремо, якщо
прислівник без не не вживається: <i>незабаром, непорушно, несамовито</i>	є протиставлення: <i>не далеко, а близько;</i> <i>не весело, а сумно</i>
прислівник можна замінити близьким за значенням словом без префікса не : <i>недалеко – близько, невесело – сумно,</i> <i>недостатньо – мало</i>	прислівник із часткою не не виражає ступінь ознаки: <i>не дуже, не зовсім, не цілком</i>

- 2 Добери синоніми без **не** до прислівників. Користуйся довідкою.

Небагато, немало, нечасто, невесело, неправильно, нелегко, нечутно, несмачно, недорого, недружно, недобре, невиразно, невідкладно.

Довідка:

достатньо, помилково, голосно, мало, дешево, сумно, вороже, погано, бридко, розпливчасто, важко, спішно (терміново), рідко.

- 3 Добери до слів прислівники-синоніми, утворені префіксальним способом за допомогою частки **не**. Поясни написання прислівників із **не**. Визнач, які прислівники без **не** не вживаються?

Мало, поганенько, грубо, просто, збитково, тьмяно, низько, постійно, безрадісно, терміново, мілко, халатно, злочинно, могутньо.

Довідка:

невтішно, нездоланно, невибагливо, небезпідставно, невиразно, неввічливо, небагато, неглибоко, невігідно, нехайно, незаконно, невпинно, невисоко, недбало.

- 4 Запиши речення, знімаючи ризики. Поясни написання прислівників.

1. Відразу ж за гаєм, /не/подалік від лісового озера, рясніли садки.
2. /Не/забаром має світати.
3. Тепер Тараско /не/боязливий, а сміливий.
4. Скоро казку повідати, та /не/сорогу путь верстати.

- 5 На кожну пару слів склади по реченню так, щоб в одному випадку **не** була часткою, а в іншому – префіксом.

Неголосно – не голосно, не радісно – не радісно, недорого – не дорого, недалеко – не далеко, нелегко – не легко.

Префікс **ні-** в прислівниках, як правило, пишеться разом: **ніде, нізачо, нізвідки, нікуди, ніяк, ніскільки, ніколи**.

Ні з прислівниками пишеться окремо, якщо **ні** виступає в ролі сполучника: **ні туди ні сюди, ні так ні як**.

У фразеологічних зворотах **ні** може підсилювати значення заперечення: **ні жарко ні холодно, ні зле ні добре**. Кому в таких зворотах не ставиться.

Іноді наголос допомагає розрізнити слова. Порівняймо:

ніку́ди (ні в яке місце)	ніде́ (ні в якому місці)	ніколи (немає коли)
нікуди (нема куди)	ніде (нема де)	ніко́ли (у жодний час)

- 6 Розкрій дужки у реченнях. Запиши прислів'я.

То снідаю, то обідаю, а погуляти (ні)коли. Комуś (ні)яково, а йому однаково. (Ні)взад, (ні)вперед – лишається посеред. (Ні)сюди, (ні)туди, (ні)саньми, (ні)ко-лесами.

- 7 Переклади українською мовою й запиши словосполучення. Познач наголос у прислівниках. Скористайся таблицею.

Некуда спешить, никуда не ходи, незачем кричать, негде присесть, нигде нету, некогда говорить, никогда не опаздывай.

Російською	Українською
не́куда не́зачем не́где некогда	нікуди, немає куді нічого, немає чого ніде, немає де ніколи, немає ко́лі

8 Прочитай і спиши речення. Розкрий дужки. Підкресли прислівники як члени речення.

1. Хмари повзли так ни(з,с)ько, що перехожі (не)сподіван(н)о виринали з них і так само (не)сподіван(н)о тонули. (В. Симоненко) 2. Уночі (не)помітно підкрався приморозок до сон(н)ого дер(е,и)ва. (І. Цюпа) 3. Дуби ростуть поволі, (не)квапливо. (М. Рильський) 4. Але буває й таке, що події набігають (не)раптово, а насуваються повільно, (не)поспішаючи. (В. Собко) 5. (Ні)хто таких героїв вам (не)знайде (ні)де, ні(в)кого і (ні)як. (В. Сосюра)

9

Семикласники складали речення із прислівниками. Дан записав у зошиті: «Дівчина нізащо не хотіла розкривати своїє таємниці». Лаура склала таке речення: «Парубок цілий день вештався без діла, ні за що й не думав братися».

- Хто правильно виконав завдання? Свою думку обґрунтуй.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Повість «Гуси-лебеді летять» – це історія сонячного дитинства, з якого бере початок поетичний талант письменника Михайла Стельмаха. Він дорослішає, вчиться дружити, зустрічається і з радістю, і з горем. З великою любов'ю він згадує своїх рідних – маму, тата, бабусю, дідуса. Саме їхній світлій пам'яті присвячено повість.

Михайло СТЕЛЬМАХ

Гуси-лебеді летять

(Фрагмент)

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих, обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають лебедіні крила. Я придивляюсь до їхнього маяння, прислухаюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки, наче крила. І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням.

Я стаю ніби меншим, а навколо більшає, росте і міниться увесь світ: і загачене білими хмарами небо, і одноногі скрипучі журавлі, що *нікуди* не полетять, і полатані веселим зеленим мохом стріхи, і блакитнава діброва під селом, і чорнотіла, туманцем підволохачена земля, що пробилася з-під снігу.

І цей увесь світ тріпоче-міниться в моїх очах і віддаляє та й віддаляє лебедів. Але я не хочу, щоб вони одлітали від нас. От коли б якимсь дивом послухали мене: зробили круг над селом і знову пролетіли над нашою хатою. Аби я був чародієм, то хіба не повернув би їх? Сказав би таке таємниче слово! Я замислююсь над ним, а навколо мене починає кружляти видіння казки, її нерозгадані дороги, дрімучі праліси і ті гуси-лебедя, що на своїх крилах виносять з біди малого хлопця.

Казка вкладає в мої уста оте слово, до якого дослуховуються земля і вода, птиця в небі й саме небо...

А в цей час наді мною твориться диво: хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипка. Я тягнув догори і сам

собі не вірю: від зарічки знову над нашою хатою пролітають лебеді!

Чи вони послухались мого слова-обкружляли навколо села й повернулись до мене, чи це новий ключ?..

А віща скрипка і срібний відгомін бринять, єднаються над моїм дитинством, підіймають на крила мою душу і забирають її в нерозгадану далину. І хороше, і *дивно*, і *радісно* стає мені, малому, в цім світі...

«Так-так-так», – притирається до моєї ноги стара, з перебитим крилом качка. Вона чогось непокоїться, викручує рухливу шию і то одним, то другим оком придивляється до неба і тріпоче єдиним крилом. Їй щось дуже важливе хочеться сказати мені, та вона більше не знає слів і знову повторює: «Так-так-так».

За високою стрункою дзвіницею, що теж поривається вгору, десь у білому підхмар'ї зникають лебеді, але дзвін їхніх крил ще озивається в мені, а може, то вже озиваються розбуджені дзвони на дзвіниці?

– От і принесли нам лебеді на крилах життя, – говорить до неба і землі мій дід Дем'ян; у його руці весело поблискує струг, яким він донедавна вистругував шпиці.

– Життя? – дивуюсь я.

– Еге ж: і весну, і життя. Тепер, внучку, геть-чисто все почне оживати: скресне крига на ріках та озерах, розмерзнеться сік у деревах, прокинеться грім у хмарах, а сонце своїми ключами відімкне землю.

– Діду, а які у сонця ключі? – ще більше дивуюсь я, бо й не догадувався досі, що воно, наче людина, може мати ключі.

– Золоті, внучку, золоті.

– І як воно відмикає ними землю?

– А ось так: якоїсь доброї години гляне сонце із свого віконечка вниз, побачить, що там і земля, і люди, і худібка, і птиця помарніли і скучили за весною, та й спитає місяця-брата, чи не пора землю відімкнути? Місяць кивне головою, а сонце посміхнеться і на промінні спустить у ліси, у луки, в поля і на воду ключі, а вони вже знають своє діло! Я *уважно* слухаю діда і раптом страхаюсь:

– Діду, а сонце не може їх загубити, як наша мама?

– Що, що, надзигльований? – мов сіро-блакитнаві, побризкані росою безсмертники, оживають старі очі. Дід ошелешено підкидає вгору брови, потім одгетькує мене вільною рукою і починає сміятись. Він дуже *гарно* сміється, хапаючись руками за тин, ворота, ріжок хати чи дерево, а коли нема якоїсь підпірки, тоді нею стає його присохлий живіт. В таку хвилину вся дідова постать перехитується, карлючки вусів одстовбурчуються, з рота виринаються клекіт і «ох, рятуйте мою душу», з одержі осипається дерев'яний пилоч, а з очей так бризкають сльози, що хоч горня підставляй під них.

Тепер я заспокоююсь: значить, сонце не може загубити своїх ключів, воно їх десь носить на шії або ув'язує на руці. Так і треба, щоб потім не бідкатись і не морочити комусь голови.

– Діду, а куди лебеді полетіли?

– На тихі води, на ясні зорі, – пересміявшись і споважнівши, урочисто каже дід, поглядом показує мені на хату і йде до вчорнілої катраги майструвати колеса.

– «Так-так-так», – погоджується стара качка і ще раз одним оком поглядає вгору.

А я стою серед подвір'я і по-своєму перебираю дідові слова. Переді мною, наче брама, розчиняється діброва, до мене живовидячки наближаються далекі тихі води і прихилені до них зорі. Це в таких краях, де я ще не бував. І покотилась туди моя стежина, мов клубочок. І так мені хочеться піти в лісову далечінь, побачити з якогось незнайомого берега отих, наче зі срібла вилитих, лебедів, подивитись на їхні співучі крила, що в теплому ірію захопили весну та й принесли нам.

(1963)

Збагачуй власне мовлення!

Надзигльбаний – бешкетник; легковажний

Катра́га (розм.) – курінь (переважно на пасіці)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 У чому полягає символічність образу гусей-лебедів?
- 2 Знайди елементи фольклору в прочитаних уривках. Прокоментуй, використовуючи знання, набуті також і в попередніх класах.
- 3 Визнач провідні художні засоби, використані автором повісті. Проаналізуй, в яких епізодах автор надає перевагу тим чи іншим тропам. З чим це пов'язано?
- 4 Сформулюй ідею повісті.
- 5 Випиши з тексту виділені прислівники. Поясни їх правопис.

Твої літературні проєкти

Спробуй написати власний твір, використавши художні прийоми, які справили на тебе враження.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Правопис прислівників: *и* та *і* в кінці прислівників

У кінці прислівників, відповідно до вимови твердого чи м'якого приголосного, пишеться **и** або **і**: *угорі*, *згорі*, *напровесні*.

1

Прочитай слова. Визнач, після яких букв у кінці прислівників пишемо **и**, а після яких – **і**. Чи є в цих словах префікс **по-**? Зроби висновок про написання **и** та **і** в кінці прислівників.

Опівноч**и**
насторож**и**
трич**і**

Верх**и**
заввищ**и**
навкруж**и**

По-українськ**и**
по-ведмеж**и**
по-вовч**и**

2

Утвори прислівники. Поєднай іменники з прийменниками **в, на**. Поясни написання **и** або **і** в кінці прислівників.

В(глибина), в(гора), в(далечінь), в(далина), в(ранок), в(середина), в(купа), в(кінець), в(осінь), на(весна).

Труднощі становлять прислівники, в яких перед **и, і** стоять **г, к, х, ж, ч**.

Після **г, к, х** пишемо **и**: *навкруги, залюбки*.

Після **ж, ч** пишемо **и**, якщо прислівник утворено за допомогою префікса **по-**: *по-ведмежи, по-заячи*.

Після **ч** пишемо **и**, якщо прислівник утворено від дієприслівника: *стоячи, лежачи*.

У деяких прислівниках після **ч** пишемо **і**: *тричі, вночі*.

3

Запиши слова у дві колонки: 1) з пропущеною буквою **і**, 2) з пропущеною буквою **и**. Виділені слова розбери за будовою, визнач спосіб їх творення.

Навприсядк.., залюбк.., по-вовч.., вкуп.., опівноч.., **уноч..**, насторож.., трич.., навпак.., по-українськ.., трішк.., **щомит..**, поодинок.., пішк.., навпомацьк.., утрич.., потайк.., мимовол.., наприкінц.., сьогодні.., урешт.., взагал..

4

Перепиши речення, на місці крапок устав **и** або **і**. Прокоментуй.

1. Уноч.. мені приснилась мати. (Д. Луценко)
2. Мати – досвітня пташинка. Здосвіту віч не зімкне, ходить по хаті навшпиньк.., щоб не збудити мене. (І. Гнатюк)
3. Скільки ласки й турботи віддали залюбк.. ви, щоб у зорях сіяла українська земля. (Д. Луценко)
4. Все людям глузду не стає спокійно вік прожити вкуп.. . (М. Самійленко)
5. Березі я, мов матері, вклонюся й поплачу мовчк.. на її плечі. (Є. Гуцало)

5

Спиши речення. Замість крапок устав пропущені букви. Усно поясни правопис відповідних голосних. Підкресли прислівники як члени речення.

1. Була тільки п'ята година, та навкруг.. вже зовсім посутеніло. (О. Олесь)
2. Опівноч.. зорі завше яскравіші, а поноч.. вони тьмяніють і гаснуть. (З журналу)
3. Степ навкруг... В траві стежина біла. Безмежна тиша. Мирна далина. (Д. Павличко)
4. У сірих накидках наопашк.. ліс мигтить при дорозі, у рейки закутий. (І. Гнатюк)
5. Там звук казок торкався до вуха із вуст бабусі уноч.. . (В. Сосюра)

Ти – творча особистість!

Склади твір-розповідь (5-10 речень) про один із випадків, що трапився у твоєму житті. Використовуй прислівники:

Увечер.., навкруг.., відтод.., навшпиньк.., напередодн.., мимовол..

Правопис прислівників разом, через дефіс, окремо

- 1 Прочитай текст. З'ясуй його стиль і тип мовлення. Спиши. Визнач синтаксичну роль і розряд за значенням ужитих у тексті прислівників.

Я завжди пам'ятаю, як урочисто проводжали в поле плугатарів із раннім плугом. Коли ж вони повертались увечері додому, їх стрічали на дорозі старі й малі. А яка то була радість, коли орач помалу виймав тобі з торби шматок причерствілого хліба й казав, що він од зайця! Це був найкращий хліб мого дитинства! А хіба не святом ставав той день, коли ти сам торкався до чепіг і враз проводив свою першу борозну?

(За М. Стельмахом)

В українській мові прислівники можуть писатися разом, окремо або через дефіс.

РАЗОМ пишуться складні прислівники, які утворені так:

- прийменник (кілька прийменників) + інша частина мови: *вгóлос* (в+голос), *навкóло* (на+в+коло), *впéрше* (в+перше);
- частка *аби, ані, де, чи, що, як* + інша частина мови: *абі́куди, ані́трохи, де́коли, чимáло, щовéчора, якраз*;
- з кількох основ: *босóніж, мимовóлі, стрімго́лів, правóруч*.

- 2 Запиши прислівники й визнач, як вони утворилися.

Восени, всмак, за́очі, запізно, нараз, насамперед, нашвидкуруч, позаторік, помалу, пречудово, чимало, щонайкраще, щоразу.

Прислівники слід відрізняти від однозвучних сполучень прийменника з іншими частинами мови, які пишуться окремо. Такі сполучення називають прислівниковими. Прислівникові сполучення розглядають як один член речення.

Порівняй!

Прислівники	Інші частини мови
надворі <i>Надворі швидко стемніло.</i>	на дворі (прийм. + ім) <i>Дрова лежали на дворі бабусиної хати.</i>
згори <i>Спостерігали згори.</i>	з гори (прийм. + ім.) <i>Альпіністи спустилися з гори.</i>
вдень <i>Закінчили роботу вдень.</i>	в день (прийм. + ім) <i>Побачилися в день зустрічі.</i>

Прислівники	Інші частини мови
напам'ять <i>Вивчив вірш напам'ять.</i>	на пам'ять (прийм. + ім.) <i>Подарував на пам'ять.</i>
поволі <i>Річка тече поволі, стиха.</i>	по волі (прийм. + ім.) <i>Чи по волі своїй, чи ні?</i>
по-новому <i>Тепер живемо по-новому.</i>	по новому (прийм. + прикм.) <i>Туристи йшли по новому маршруту.</i>
вдвох <i>Вони вдвох швидко прибігли.</i>	в двох (прийм. + числ.) <i>Жили в двох кімнатах.</i>
уперше <i>Він приїхав до нас уперше.</i>	у перше (прийм. + числ.) <i>Постукав у перше вікно.</i>

3

Прочитай речення. Зверни увагу на виділені в них прислівникові сполучення. З яких частин мови складаються ці сполучення?

1. Сичі в гаю перекликалились та ясен **раз у раз** скрипів. (*Т. Шевченко*)
2. Почав я пробиратися до тієї хатини, а тут, як **на зло**, місяць підбився. (*Г. Тютюнник*)
3. Стосунки між ними **в цілому** залишались добросусідськими. (*О. Гончар*)

Через дефіс пишуться складні прислівники, які утворені так:

Спосіб творення	Через дефіс пишуться	Приклади
Префіксальний	Префікси <i>будь-, казна-, хтозна-, бозна-, невідь-</i>	<i>будь-коли, будь-як, казна-де, казна-куди, хтозна-звідки, хтозна-як, бозна-де, бозна-коли, невідь-де, невідь-як</i>
Префіксально-суфіксальний	Префікс <i>по-</i> Суфікси <i>-и, -е, -ому, -ему (-єму)</i>	<i>по-болгарськи, по-людськи, по-доброму, по-вашому, по-нашому, по-своєму, по-друге</i>
Суфіксальний	Суфікси <i>-о, -е</i>	<i>добре, чудово, прекрасно, тепліше, гарно</i>
Слово/основоскладання	Повторення слів повторення основ поєднання синонімів поєднання антонімів	<i>де-де, так-так, гарно-гарно, тихо-тихо, гарно-гарнесенько, давним-давно, любо-дорого, любо-мило, тихо-мирно, часто-густо, більш-менш, сяк-так, туди-сюди</i>
Зрощення	Повторення слів із службовими частинами мови	<i>де-не-де, коли-не-коли, будь-що-будь</i>

- 4 Прочитай прислівники. Випиши тільки ті, що пишуться через дефіс. Поясни написання.

До/пізна, ледь/ледь, з/нову, по/справжньому, в/цілому, по/просто, з/гуртовано, по/хлоп'ячому, ну/ну, насухо, аби/де, по/мужицькому, в/основному, аби/як, по/тихеньку, по/християнському, по/батьківському, с/повна, по/маленьку, по/книжно-му, часто/густо, по/бойовому, рік/у/рік, віч/на/віч.

- 5 Прочитай вголос прислівники, правильно наголошуючи їх. Поясни, згідно з яким правилом пишуться слова кожної групи.

1. Босоніж, водночас, завжди, зовсім, зозла, навіки, навхрест, нарівно, наскрізь, наспіх, насухо, позаочі, попросту, сповна.
2. Коли-не-коли, всього-на-всього, віч-на-віч, пліч-о-пліч, хоч-не-хоч.
3. Будь-де, будь-коли, хтозна-коли, як-небудь, так-то.
4. Зроду-віку, рано-вранці, врешті-решт, часто-густо, давним-давно, не сьогодні-завтра, з діда-прадіда, без кінця-краю.

- Склади і запиши словосполучення з одним словом кожної групи (за вибором).

- 6 Запиши прислівники, які пишуться разом, окремо та через дефіс, у три колонки.

Тихо/тихо, в/горі, ось/ось, на/показ, по/троху, с/початку, у/бік, на/зустріч, від/тепер, на/весні, всього/на/всього, день/у/день, з/боку/в/бік, до/речі, с/перед, на/справді, у/ранці, як/небудь, за/видна, що/дня, без/відома, на/зло, *що/миті*, на/щастя, по/друге, по/двоє, по/одинці, по/молдовськи, високо/превисоко, по/новому, *з діда/прадіда*.

- Поясни лексичне значення виділених слів. Склади з ними по одному реченню.

- 7 Складіть текст рекламного буклету про молодіжне вбрання з використанням прислівникових сполук *до лиця, до смаку, не до речі, до вподоби, на вибір, в міру* тощо за пам'яткою:

1. Назва буклету.
2. Призначення одягу (вживайте прислівники *до вподоби, без сумніву, до лиця* ... тощо).
4. Вартість та можливі варіанти (бренд чи копія).
5. Переваги, які отримає покупець (використовуйте прислівники *безумовно, безперечно, на щастя, до смаку* тощо).
6. Заклик до дії (*телефонуйте за номером..., напишіть..., відправте СМС* тощо).

Життєва ситуація

Один з твоїх приятелів вважає, що можна бути щасливим, не приносячи користі іншим. Спробуй переконати його / її, що людина народжена для того, щоб приносити користь іншим. Склади текст-роздум, ввічливо спростовуючи помилкові висловлювання свого співрозмовника. Використовуй прислівники.

Нещодавно, жваво, по-справжньому, по можливості, без сумніву, в міру, в нагороду, до останку, до речі, на жаль, на радість, час від часу, в основному.

Максим РИЛЬСЬКИЙ
(1895-1964)

Поет, перекладач, публіцист, громадський діяч, мовознавець, літературознавець, академік.

М. Рильський – автор чудових віршів для дітей. Любив до дітей, інтерес до їхнього життя та побуту поет виніс із власного дитинства.

Огорнула темрява кімнату

Огорнула темрява кімнату,
Спать *давно* уже пора дитині...
І лунає враз лукаве: «Тату!» –
Сміх тоненький котиться в хатині.
– Розгулявся! – сердиться *нещиро*
Мати, нахилившись до малого.
Батько закликає їх до миру
І заснуть наказує їм *строго*.
А малий нове щось витіває,
Не дає спокою і сестриці,
Сміхом і вона відповідає,
Хоч батьків же слухати годиться!
Білий місяць, чорним перевитий,
Хмари за вікном у небі в'ються...
Я люблю, коли є в домі діти
І коли вночі вони сміються.

(1959)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач основну ідею поезії.
- 2 Як батьки поставились до поведінки сина?
- 3 Знайди у поезії метафори.
- 4 Випиши з поезії виділені прислівники. Поясни їх лексичне значення.
- 5 Визнач, як утворилися ці прислівники і яке правило їх написання.

Ти – творча особистість!

Напиши побажання дітям, яких зображено у поезії.

Цикл поезій на тему «природа й діти» найбільш багатий і різноманітний у творчості М. Рильського. Поет – друг природи – вважав її вічним джерелом життя і творчості, виявляв тонке розуміння природи. Протягом життя його сусідом був ліс, куди майже щоранку ходив на прогулянку. Зачаровано слухав він шурхіт листя і ніжний щебет птаства, безпомилково пізнавав їхні голоси. Максим Рильський був другом природи, і вона віддячувала йому тим самим. «Ліс зустрів мене, як друга», – зізнається він у вірші «Розмова з другом». Ця поезія вражає глибоким знанням таїнства життя лісу.

Розмова з другом

Ліс зустрів мене, як друга,
Горлиць теплим воркуванням,
Пізнім дзвоном солов'їним,
Ніжним голосом зозулі,
Вогким одудів гуканням,
Круглим циканням дроздів.
Ліс зустрів мене, як друга,
Тінню від дубів крилатих,
Смутком білої берези,
Що дорожчий нам за радість,
Кленів лапами густими,
Сосни гомоном одвічним,
Срібним шемранням осик.
І до друга я звернувся

Із промовою такою:
Ти рости на втіху людям,
Отіняй кохання чисте,
Бережи нам світлі ріки,
Що полям несуть вологу,
Що запліднюють сади,
А за кожну деревину,
Що піде нам на будови
Чи на щогли корабельні,
Ми нові гаї посадим,
Щоб земля була весела,
Як веселе птаство в лісі,
Як веселі дерева.

(1954)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 У чому полягає цінність лісу?
- 2 Як ми повинні ставитися до лісу?
- 3 Яка тема поезії «Розмова з другом»?
- 4 Яка головна думка поезії «Розмова з другом»?
- 5 Знайди у тексті 5-6 епітетів, які використані для краси тексту поезії.
- 6 Яке порівняння задає тон поезії Максима Рильського?

Ти – творча особистість!

- 1 Прочитай звернення автора до лісу так, ніби говориш зі своїм другом.
- 2 Розкажи про своє відвідування лісу.

Твої літературні проєкти

Зроби невеличку презентацію «Кодри Молдови».

Перевір свої знання!

I Прочитай текст.

Толя опинився сам серед страшних, холодних крижин, які всі ворухились, лізли одна на одну, голосно тріщали, велично круtilись.

На березі щось кричали, бігали. Толя розтервся: хотів бігти назад, але не можна – перед ним ціла смуга води. А ззаду суне величезна скеля льоду. Вона наче спеціально хоче налізти на Толю, так весь час напірає на його кригу.

Толі зробилось страшно. В руки стало якось дуже холодно, ноги ослабли і сковзались по льоду. Хотілось упасти на лід, притулитись до нього всім тілом і кричати, кликати на поміч. Але він і те боявся зробити. Тільки стояв і тихенько став плакати.

А люди на березі хвилювались, кричали, радились, як вирятувати Толю, і не знали, що зробити, бо кожний радив одне, другий друге, третій третє. Всі йшли разом з крижиною, на якій стояв і плавав Толя, кричали, махали руками, кудись когось посилали. А Толя тимчасом все плив далі. Він уже випустив палицю з рук і хукав на червоні пальці, обливаючи їх сльозами.

В цей час звідкись узявся Федько. Він, як тільки Толя розтервся на льоду, і всі побачили, що зник, – десь зразу зник. Його навіть хотіли вилаяти, що призвів панича до такої біди. Але Федько як під кригу пішов...

Усі вже знали, що Толя хазяйський синок, а деякі навіть побігли за його папою.

І от, коли всі метушились, бігали і не знали, як вирятувати Толю, несподівано з'явився Федько. В руках йому була довжелезна палиця, в яку він почав забивати гвіздка, раз-по-раз заклопотано подивляючись на Толю. Спірка й Стюпка всіма силами старались помагати йому.

(За В. Винниченком)

II Виконай завдання.

- Добери заголовок до прочитаного уривку.
- Визнач стиль мовлення тексту. Обґрунтуй свою думку.
А) Офіційно-діловий стиль В) Науковий стиль
Б) Публіцистичний стиль Г) Художній стиль
- Випиши з тексту прислівники зі словами, до яких вони належать. Визнач усно розряди прислівників.
- Добери синоніми до слів *спеціально, трохи*.
- Знайди прислівники, які можуть мати ступені порівняння. Утвори усно від цих слів просту форму вищого ступеня порівняння.
- Розбери за будовою прислівники *голосно, тихенько*; визнач частини мови, від яких вони утворилися; вкажи спосіб їх творення.
- Визнач у прислівниках, виписаних з тексту, суфікси *н* та *ни*, поясни їх правопис.
- Запиши слова, знявши ризик.
Де/небудь, в/двічі, без/кінця, час/від/часу, по/перше, в/гору, раз/у/раз, на/весні, само/вільно, власно/руч.
- Напиши твір-мініатюру (7-8 речень) на тему «Як я розумію дружбу». Використай 5-6 прислівників.

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Художній, науковий, офіційно-діловий стилі: ситуація спілкування, особливості лексики

- 1** Прочитай уривок з поезії Н. Красоткіної «Долю творимо самі».

Долю творимо самі

Чому людині знати не дано,
Що у житті попереду чекає?
Нам же не байдуже, не все одно,
Яка біда чи радість нас спіткає.
А от не знаємо напевно ми,
Що там, у майбутті в нас буде...
Та прагнемо всі вийти із пільми,
Бо ми свідомі, у житті ми люди.
Та кожен раз стає щось на путі,
Непередбачуване й неприємне.
Трапляється й прекрасне у житті,
Як от кохання трепетне, взаємне...
Та все ж підказки у людини є,
Щось нас веде, а щось застерігає.
Та бачення у кожного своє
І хтось на це уваги не звертає...
Тож власну долю творимо самі:
Бо як постелиш, так і будеш спати.
Хтось може опинитися в ярмі
Поганих звичок, в темені блукати...
А інші прагнуть в доброті іти,
І перш подумати, як щось зробити.
Й своє життя не нанівець звести,
А мудро, чесно і правдиво жити.

(Н. Красоткіної)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему прочитаної поезії.
- 2 Як ти розумієш вислів «Тож власну долю творимо самі»?
- 3 Поясни значення вислову «Бо як постелиш, так і будеш спати».
- 4 Сформулуй ідею поезії. Знайди рядки, які її відображають.
- 5 Добери синоніми або асоціації до слова *доля*. З двома з них склади речення.
- 6 Випиши з твору 5 прислівників, визнач їх розряд.

2

Розглянь таблицю. Сформулуй запитання для однокласників / однокласниць з теми «Ознаки стилів мовлення».

Стиль мовлення	Функція	Сфера застосування	Найголовніші ознаки
Художній	Емоційний вплив на читача або слухача	художня література	образність, емоційність
Офіційно-діловий	офіційне спілкування між установами, між людиною й адміністрацією установи	офіційні обставини (ділові папери)	офіційність, точність
Науковий	передача наукової інформації, доведення думок	наукові джерела	абстрактність, логічність, точність

3

Усно. Подумай, з якою метою зазвичай читають науковий текст (наприклад, текст шкільного підручника, довідника, науково-популярної літератури). Вибери ті формулювання у науковому стилі, з якими ти погоджуєшся, склади з ними речення.

Щоб запам'ятати; щоб дізнатися про щось нове; щоб одержати задоволення від читання; щоб підготуватися до переказу; щоб знайти матеріал для повідомлення; тому що цікаво, з метою отримання нової інформації, у процесі підготовки до переказу, у пошуках матеріалів для повідомлення.

4

Усно. Пригадай, які типи тексту ти знаєш. Над описами в якому стилі тобі вже доводилося працювати? Чи зустрічаються описи у підручниках з фізики, біології, історії тощо. Як можна назвати такі описи?

Залежно від стилю мовлення описи бувають **художніми, науковими, діловими**.

Художній опис завдяки образним деталям впливає на читача, викликає емоції, допомагає яскраво уявити образ.

Науковий і діловий описи мають на меті дати точну інформацію про описуваний предмет, пояснюють його особливості, застосування тощо. Різновидом ділового опису є інструкція до виконання певної роботи.

- А.** Прочитай мовчки текст, в основі якого лежить опис дій. Визнач його стиль, основну думку. Знайди у тексті ключові речення. Добери заголовок.

Давно, ще малим, потрапив Сахрон до гончарні, і завертівся його круг. Навчався в самого Тараса Пошивайла, знаменитого майстра, якого знали на всіх ярмарках. Від Пошивайла й перехоплював науку малий Сахрон. Він мав особливе відчуття до глини.

Сахрон брався до діла, як маляр або музикант. Неспокійний, трепетний. До глини завжди придивлявся: щоб із доброго родовища була та щоб вимішана старанно, не густа й води не було в ній зайвої. І вже коли брав із замісу, то неначе зачерпував пригорщами зерно з пшеничного вороха. Клав на круг, обіймав обома руками той ковалок мокрої глини й починав священнодіяти. Піднімав уверх, формував свого глечика чи куманця, виліплював чутливими пальцями, вкладав у сиру глину тепло долонь своїх і жар своєї душі.

Стінки того виробу мусили бути не товсті й не перетончені, рівними, як сталевий лист під умілою рукою коваля.

І вже так старався гончар, щоб не було по боках жодного бугрика чи виїмки. І виходили з-під його рук не просто горшки, макітри, виходила пісня, витворена з глини. Загартована в печах на огні, та пісня дзвеніла потім на всіх ярмарках, скликаючи до себе дівчат і молодичь.

(За І. Цюпою)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 До якого стилю мовлення належить текст? Відповідь аргументуй.
- 2 Сформулуй два запитання за змістом тексту, постав їх однокласникам чи однокласницям.
- 3 За допомогою яких слів у тексті описано дії майстра. Прочитай їх.
- 4 Чи допомагає опис дій схарактеризувати людину під час роботи, виявити її ставлення до результатів праці? Аргументуй відповідь прикладами з тексту.
- 5 Випиши дієслова, за допомогою яких описуються дії людини. Визнач вид кожного дієслова. Дієслова якого виду переважають? Поясни чому?

- Б.** Перечитай текст про гончара Сахрона. До кожного абзацу постав запитання і добери ключові слова для відповіді. Склади план тексту і перекажи його. За потреби користуйся пам'яткою «Як працювати над стислим переказом».

Як працювати над стислим переказом

1. Прочитай текст, визнач його тему та основну думку.
2. Визнач адресата й мету висловлювання.
3. Виділи у тексті частини.
4. З'ясуй, які частини можна зняти, об'єднати, узагальнити.
5. Склади план усного переказу.
6. Добери узагальнювальні слова й речення.
7. Продумай й запиши стисло кожну частину.
8. Перечитай підготовлений текст. Визнач, чи все в ньому буде зрозумілим адресату.

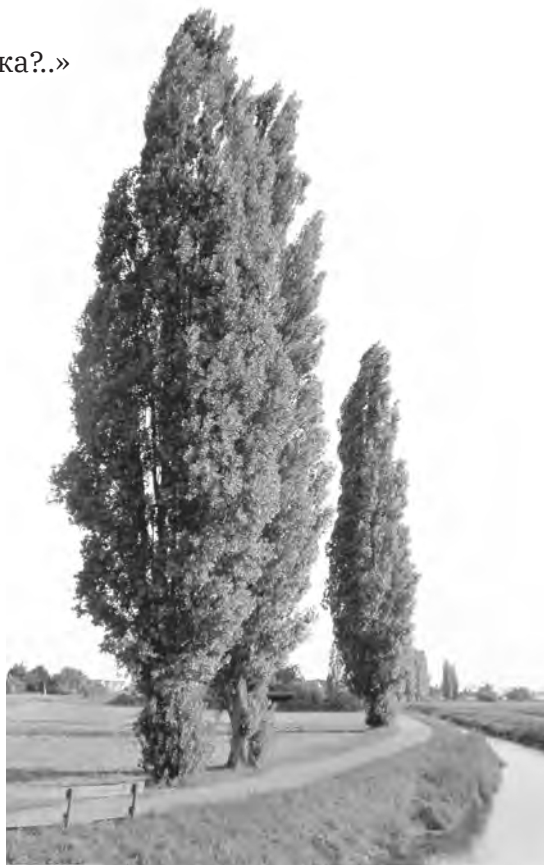
Службові частини мови. Прийменник. Особливості вживання українських прийменників

- 1 Прочитай вірш. Як ти розумієш відповідь осіннього вітру?

Тополя

Висока тополя стоїть **край** дороги.
Самотня, відверта, струнка...
Спитала **в** тополі: «Яка моя доля?...
Освітлена сонцем?.. Полита сльозами?.. Яка?..»
Тополя мовчала. А вітер осінній,
Засліплений променем, дав
У відповідь раду:
«Питати **в** тополі, яка твоя доля
Немає ні сенсу, ні волі...
Сама робиш долю,
Якщо добротою – зігрієш,
Від болю когось урятуєш,
Сльозами – утішиш,
А посмішкою –
Воскресиш....
І руки твої хай посадять тополю,
Щоб дихала наша земля
Спокійно і втішно, як дихає мирно
На грудях твоїх немовля».
... Я слухала шепіт осіннього вітру.
Тополя стояла, як я –
Спокійна, відверта, струнка і привітна,
Що знала і чула життя.

(А. Шульженко)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему й основну думку поезії.
- 2 Назви епітети, метафори. Охарактеризуй образ ліричної героїні.
- 3 Підкресли слова, які називають предмети, ознаки чи дії. Виділені слова випиши окремо, з'ясуй, чи можна до них поставити запитання. Чи можуть такі слова окремо виконувати синтаксичну роль? Чому?

В українській мові, поряд із самостійними частинами мови, існують **службові частини мови: прийменник, сполучник, частка**.

Службові частини мови не називають предметів, ознак, дій, кількості і не бувають членами речення. Вони не мають властивих самостійним частинам мови морфологічних ознак роду, числа, відмінка, часу, особи. Вони лише виражають відношення між словами або надають словам, словосполученням і реченням різних додаткових відтінків.

Службові слова *з, за, на, перед, у* та ін. – це **прийменники**.

Прийменник (рум. *prepoziție*, рос. *предлог*) – це незмінна службова частина мови, що виражає залежність іменника, числівника, займенника від інших слів у словосполученні і в реченні. Наприклад: *жити **на** півночі країни, кидати **у** вікно, прийти **перед** уроком, прийти **від** брата, підготувати **для** роботи*.

Прийменник не є членом речення, а тільки разом з самостійною частиною мови.

2 Прочитай словосполучення. З'ясуй, з якими частинами мови вживаються прийменники.

Стати за хатою, написати над словом, запитати в батька, прибути о сьомій годині ранку, зупинитися біля школи, зайти до нього, почути від брата, побачитися зі мною, лежить на столі.

3 Постав запитання від головного слова до залежного і згрупуй словосполучення за значенням: а) місця; б) часу; в) причини.

Зразок: *зайти (куди?) до крамниці (місця).*

1. Вибігти з квартири.
2. Запізнитися до школи.
3. Прокинутись від крику.
4. Сходити по хліб.
5. Не прийти без причини.
6. Читати між рядками.
7. Стояти серед площі.
8. Чекати до літа.
9. Побачити у театрі.
10. Принести від сусіда.

Прийменники бувають двох типів: непохідні та похідні.

Непохідними називаються прийменники, які існують у мові з давніх-давен і сьогодні не виводяться від будь-яких частин мови: *без, в (у), до, для, з (із, зі), за, о, від (од), на, над*.

Похідними називаються прийменники, які походять від інших прийменників або від самостійних частин мови.

Похідні прийменники	утворені шляхом поєднання двох і більше непохідних прийменників	<i>з-поміж, задля, поза, попід, з-над, із-за</i>
	утворені шляхом переходу іменників або прислівників	<i>коло, кінець, протягом, навколо</i>
	утворені шляхом поєднання іменників чи прислівників з непохідними прийменниками	<i>з метою, у справі, в інтересах, на відміну, у зв'язку з</i>

4 Спиши речення. Постав відповідні прийменники замість крапок.

1. Усі діти, ... кількох, навідали хворого товариша. 2. Цей ранок, ... вчорашнього, ясний і погожий. 3. ... похолоданням шкільні змагання перенесено. 4. Будь завжди уважним й обережним, дотримуйся ... правил дорожнього руху. 5. ... добро також твори добро.

Довідка:

у відповідь на, за винятком, на відміну від, у зв'язку з, до.

5 Прочитай текст. Добери заголовок.

В одному із сіл донедавна жив чоловік, доля якого жахлива й водночас почальна.

Це був початок війни. Тихого ранку на головну вулицю села, де жила ця людина, приїхала колона мотоциклістів. Люди поховалися по хатах.

І раптом люди побачили неймовірне: з будинку вийшов цей чоловік – у вишитій сорочці, начищених чоботях, із хлібом-сіллю на вишитому рушнику. Усміхаючись фашистам, він підніс їм хліб-сіль, уклонився. Про таку гостинність дізналося все село, закипіла в серцях людей ненависть. Потім почали думати люди: хто він, цей чоловік, що привело його на страшний шлях зрадництва? Згадували родовід, у думках оглядали його дитинство. Добре знали його матір – колгоспницю Ярину. І чоловіка ще з дитинства так і називали: Яринчин син... Люди з малих років привчали своїх дітей до праці, будили їх рано, посилали в поле на роботу, а Ярина берегла свою дитину, вона називала його «моє золото». У школі вчився синок до 6 класу. Потім навчатися стало важко, і мати вирішила: хай дитина не сидить за книжкою, найголовніше – здоров'я. До 18 років син сидів без справи.

Минуло три дні, як фашисти зайняли село, а Яринин син уже ходить по вулиці з поліцейською пов'язкою.

Скінчилася окупація. Засудили Яринчиного сина на 7 років в'язниці. Пройшло 7 років. Повернувся син із в'язниці, застав матір у її смертну годину. Попросила Ярина прийти до неї всю її родину. Не дозволила лише синові прийти до ліжка, сказавши перед смертю: «Люди, не кладіть на мої груди цей важкий тягар. Не вважайте цю людину моїм сином».

Пророчими виявилися ці слова. Від Ярининого сина всі одвернулися. Суд народу виявився дуже важким, важчим, ніж в'язниця. Стало зрозуміло, що людина, яка зрадила свою Батьківщину, ніколи не може розраховувати на помилування. Цього 30-річного чоловіка називали по-різному: «негідник», «людина без серця», «людина, в якій немає нічого святого». Він жив у батьківській хаті, до нього ніхто не заходив, сусіди не дозволяли своїм дітям підходити близько до хати...

(За народним переказом)

Поміркуй і дай відповідь!

- ❶ Визнач тему та основну думку тексту.
- ❷ Поясни, чому всі люди відвернулись від цього чоловіка. Чи змусила жахлива доля «людини без імені» молодих людей подивитися на себе збоку?
- ❸ Скажи, що для тебе дорого у житті? Дай аргументовану відповідь 2-3 реченнями.
- ❹ Випиши з третього абзацу тексту усі прийменники. Визнач їх групу за походженням.

Російською мовою	Українською мовою
учебник по истории	підручник з історії
идти по улице	іти вулицею
прийти по делу	прийти у справі
пришлось по вкусу	припало до смаку
по заказу	на замовлення
по просьбе	на прохання
по болезни	через хворобу
по поручению	за дорученням
по закону	згідно із законом
по собственному желанию	за власним бажанням
по собственной воле	з власної волі
на следующий день	наступного дня

- ❻ Переклади українською мовою. Порівняй свій варіант перекладу з поданим у довідці.

В пять раз меньше; поехать в деревню; по служебным делам; вода превращается в пар; тетрадь в линейку; положить в карман; поехать в город; поступить в колледж; ходить в школу.

Довідка:

У (в) п'ять разів менше (і в п'ятеро менше); у (в) село (і на село) поїхати; у службових справах; вода перетворюється в пару (і на пару); зошит у лінійку; покласти в кишеню (і до кишені); поїхати в місто (і до міста); вступити у коледж (і до коледжу); ходити в школу (і до школи).

- ❼ Переклади словосполучення українською мовою і запиши. Визнач, у якому відмінку вжито іменники.

Думаю о тебе, пришли после обеда, собрались около подъезда, блокнот для записей, услышать сквозь сон, ветер с Прута, гуляли без приключений, нашли возле моста, стояли под дождём, обратился ко мне, собратъ на поле, отсутствовать по болезни, тетрадь по математике, по просьбе учителя.

Правопис прийменників разом, окремо і через дефіс

- 1 Прочитай уривок з поезії А. Малишка «Стежина». Визнач його тему та основну думку.

Чому живе, і сам не знаю,
В моєму серці стільки літ
Ота стежина в нашім краї
Одним одна коло воріт.

Де ти, моя стежино,
Де ти, моя єдина?
Ота стежина в ріднім краї –
Одним одна коло воріт?

Дощами мита-перемита,
Снігами вметена у даль.
Між круглих соняхів у літі
Мій ревний біль, мій ревний жаль.

Де ти, моя стежино,
Де ти, моя єдина?

(А. Малишко)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 У цій поезії стежка – символ життя людини. У кожного з нас своя стежка, кожний вибирає сам, якою вона буде. Якою бачить свою стежину ліричний герой?
- 2 Знайди у поезії епітети, метафори, звертання.
- 3 Випиши з вірша прийменники. Зверни увагу на їх правопис.

ПРАВОПИС ПРИЙМЕННИКІВ

Разом	Через дефіс	Окремо
Похідні прийменники, утворені від прислівників та іменників: <i>поруч, навкруги, внаслідок</i>	Прийменники, утворені поєднанням прийменників <i>з, із</i> з іншими прийменниками: <i>з-під, з-над, із-за, із-над</i>	Похідні прийменники, утворені поєднанням прислівників та іменників з непохідними прийменниками: <i>під час, згідно з, незалежно від</i>

- 2 Спиши речення, розкриваючи дужки. Визнач похідні й непохідні прийменники. Поясни правопис похідних прийменників.

1. Я не знаю, чому ми з Іваном вибрали саме цю книжку для своїх потаємних читань (під)час перерви. (Н. Сняданко) 2. Скрізь, де вони проходили (по)під освітлені вікна й одчинені двері, до них приєднувалися жінки й чоловіки. (М. Коцюбинський) 3. Вороненький коню, не грай пі(ді) мною. (Народна творчість) 4. Здалеку,

з(поза) річки, стріляли гармати. (О. Донченко) 5. Легка, біла, прозора постать, що з обличчя нагадує Мавку, з'являється з(за) берези. (Леся Українка)

- 3 Розкрий дужки й запиши прийменники з іменниками у відповідних відмінкових формах. Усно поясни написання кожного прийменника.

1. (По/за) хата, (з/за) стіна, (із/за) ліс, (з/під) круча, (по/серед) подвір'я, (з/по/між) приятель, (по/під) вікно. 2. (По/за) школа, (у/слід/за) сестра, (на/зустріч) весна, (на/перекір) осінь, (на/початку) місяць, (з/початку) семестр, (по/під) двері.

- 4 Запиши похідні прийменники у три колонки: 1 – разом, 2 – окремо, 3 – через дефіс.

За/винятком, з/за, за/мість, з/метою, під/час, з/під, у/з/довж, на/в/коло, під/кінець, згідно/з, з/по/серед, незалежно/від, на/перед, по/руч, не/зважаючи/на, по/між, в/наслідок, в/результаті.

- 5 Переклади словосполучення українською мовою.

Идти по дороге, согласно приказу, жить по адресу, в течение недели, идти за водой, по отношению к тебе, в соответствии с планом, смотря по настроению, разговаривать на румынском языке, встретиться в десять часов.

- 6 Прочитай текст. Переклади українською мовою.

Климко шел босой, в коротких штанишках, старой матроске, которая была когда-то голубой, а теперь стала серая, да еще в дяде Кирилла дежурке. Той дежурке, как говорил дядя, было сто лет. Не брали ее ни дожди, ни снег, ни солнце. Пахла дежурка паровозом. Ночью она остывала, а днем дымилась на солнце, пахла еще сильнее и пекла плечи и спину.

Климко жил вдвоем с дядей Кириллом, когда осиротел. Жили они в железнодорожном бараке при самых путях. Дядя Кирилл был машинистом большого паровоза и ходил на работу когда как: то утром, то днем, то ночью, когда Климко уже спал. Возвращался он всегда неожиданно – с железным ящиком в руке, утомленный глазами и улыбающийся Климку.

(За Г. Тютюнником)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Опиши зовнішність Климка: його зріст, волосся, очі, вираз обличчя. У розповіді використай прислівники та прийменники.
- 2 Чи хотів/хотіла би про щось запитати Климка?
- 3 Напиши висловлювання «Мій діалог з Климком».

Поняття про філософську лірику

ТЛ

Філософська лірика (рум. *lirica filozofică*, рос. *философская лирика*) – поетичні твори, в яких відображено думки і погляди ліричного героя щодо осмислення змісту людського життя, проблеми добра і зла.

Тарас ШЕВЧЕНКО (1814-1861)

Найвідоміший поет України, художник, громадський діяч. Творчість Т. Шевченка і сьогодні сприяє формуванню патріотичної позиції, вихованню кращих почуттів. Філософська лірика Т. Шевченка показує не тільки душі його героїв, а його власну, його особисту філософію. Саме з любові до України виникає шевченківська філософія пробудження людської гідності.

Доля

Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала. Ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
«Учися, серденько, колись
З нас будуть люде», – ти сказала.
А я й послухав, і учивсь,
І вивчився. А ти збрехала.
Які з нас люде? Та дарма!
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.
Ходімо ж, доленько моя!
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо далі, далі слава,
А слава – заповідь моя.

(1858)

Олег Шупляк. Кобзар

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яка тема та ідея поезії Т. Шевченка «Доля»?
- 2 Знайди художні засоби, використані Т. Шевченком у поезії.
- 3 До кого звертається ліричний герой?
- 4 Охарактеризуй ліричного героя та його долю у поезії. Використовуй прикметники та прислівники.
- 5 Склади уявний діалог з ліричним героєм. Уживай різні за походженням применники.

І виріс я на чужині

І виріс я на чужині
І сивію в чужому краї:
То самотньому мені
Здається – кращого немає
Нічого в бога, як Дніпро
Та наша слава країна...
Аж бачу – там тільки добро,
Де нас нема. В лиху годину,
Якось недавно довелося
Мені заїхати в Україну,
У те найкраще село...
У те, де мати повивала
Мене малого і вночі
На свічку богу заробляла;
Поклони тяжкій б'ючі,
Пречистій ставила, молила,
Щоб доля добрая любила
Її дитину... Добре, мамо,
Що ти заранне спати лягла,
А то б ти бога прокляла
За мій талан.
Аж страх погано
У тім хорошому селі:
Чорніше чорної землі
Блукають люди. Повсихали
Сади зелені, погнили
Біленькі хати, повалились,
Стави бур'яном поросли.
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли,
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть!..

І я, заплакавши, назад
Поїхав знову на чужину.

І не в однім отім селі,
А скрізь на славій Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві... Гинуть! Гинуть!
У ярмах лицарські сини!
А препоганії пани
Жидам, братам своїм хорошим,
Остатні продають штани...

Погано дуже, страх погано
В оцій пустині пропадуть!
А ще поганше на Україні
Дивитись, плакати і мовчати!

А як не бачиш того лиха,
То скрізь здається любо, тихо,
І на Україні добро.
Між горами старий Дніпро,
Неначе в молоді дитина,
Красується, любить
На всю Україну.
А понад ним зеленіють
Широкі села,
А у селах у веселих
І люди веселі.
Воно б, може, так і сталося,
Якби не осталося
Сліду панського в Україні!..

(1848)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яким було дитинство Тараса Шевченка?
- 2 Як поет змальовує життя селян на батьківщині?
- 3 Чи відчуваєш ти перші паростки призиву до боротьби проти панського поневолення?
- 4 Яким поет бачить майбутнє України?
- 5 Знайди декілька порівнянь у тексті поезії.

Ти – творча особистість!

Опиши рідне село Т. Шевченка. Використай у описі різні частини мови.

Твої літературні проекти

Поясни, як ти розумієш вислів – «Вільна людина у вільній країні».

Сполучник. Сполучники сурядності і підрядності, їх види і вживання

- 1 Прочитай вірш-загадку і відгадай її. Випиши виділені сполучники разом із назвами їх груп. Які розділові знаки вживаються перед сполучниками?

Я важливий, що й казати,
можу вміло пов'язати
однорідні члени чемно
й складних речень теж частини.
А, АЛЕ, І – я сурядний.
ЩО, НЕМОВ, ЯК, ЩОБ – підрядний.
Скрізь впишусь я досить влучно,
називаюсь я ...

Сполучник (рум. *conjunctie*, рос. *союз*) – це незмінна службова частина мови, що поєднує однорідні члени речення і частини складного речення, вказує на різні смислові зв'язки між ними.

Наприклад: *Вийшли з хати батько й мати в садок погуляти (Т. Шевченко).*

- 2 А. Прочитай текст. Визнач тип мовлення. Добери заголовок.

Доля. Хтось в неї вірить, хтось ні, дехто намагається передбачити. Багато людей вважає, що доля визначена заздалегідь, що змінити її неможливо. Але не все так просто.

Якщо доля людини справді заздалегідь вирішена, то чому перед людиною завжди постає потреба вибору? У дитинстві за власним вподобанням ми вибираємо гуртки, в яких хотіли б займатися: танці, музика, футбол тощо. У школі ми обираємо деякі предмети. Після її закінчення людині доводиться обирати подальше навчання і роботу. Пізніше перед нами постає також вибір коханої людини.

Поступово зростає й відповідальність за зроблені кроки. Іноді від нас може залежати життя інших людей.

Кожна людина є хазяїном своєї долі.

(З інтернету)

- Б. Спиши речення, в яких є сполучники. Підкресли прямою лінією слова, які поєднують однорідні члени речення, а хвилястою – ті, які поєднують частини складного речення.

Групи сполучників за значенням

Сурядні сполучники	
Єднальні	<i>і (й), та (і), і .. і, ні .. ні, ані .. ані</i>
Протиставні	<i>а, але, та (але), проте, зате, однак</i>
Розділові	<i>або, чи, хоч, або .. або, чи .. чи, не то .. не то, чи то .. чи то</i>

Підрядні сполучники	
Часові	коли, як, доки, тільки, щойно, перед тим як, ледве
Причинові	бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, оскільки
Умовні	якщо, якби, як, коли б, коли
Метиві	щоб, якби, для того щоб
Допустові	хоч, незважаючи на те що, хай, дарма що
Порівняльні	як, ніби, мов, наче, неначе, мовби
З'ясувальні	що, щоб, чи, як
Наслідкові	так що
Міри та ступені	що, що аж, що й

3 Спиши речення. З'ясуй групи сурядних сполучників за значенням.

1. Бери вершину і матимеш середину. (Г. Сковорода) 2. Настане час – і піде все в архів. (Л. Костенко) 3. Гарні гості, та не в пору. (Народна творчість) 4. Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки. (Л. Костенко) 5. Коли людина мислить, вона має сумнів, але вона впевнена, коли діє. (А. Франс) 6. Або розумне казати, або зовсім мовчати. (Народна творчість) 7. Не то осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в заламах провалля. (М. Коцюбинський) 8. Не тільки тужна пісня лилася із змученої душі матері, а й пропікали сльози гарячі сліди на її обличчі. (Г. Тютюнник)

4 Випиши у першу колонку сполучники сурядності, а в другу – сполучники підрядності. З трьома сполучниками усно склади речення.

Однак, і, й, та, якщо, через те що, як, проте, немов, щоб, хоч, бо, та, коли, а, зате, для того, щоб, тому що, наче, дарма що.

5 Перепиши речення, вставляючи замість крапок відповідні сполучники. Сполучники сурядності підкресли однією рискою, сполучники підрядності – двома.

1. Не купити ума, ... нема. 2. Книгу читають не умом, ... розумом. 3. Слово не стріла, ... глибоко ранить. 4. Не брудні криниці, ... схочеш водиці. 5. Надувся, ... жаба під пеньком. 6. Краще бути хвостом живого собаки, ... головою дохлого лева. 7. Краще з розумним загубити, ... з дурнем знайти.

Довідка:

а, як, ніж, мов, а, ніж, бо.

6 Прочитай текст про Лесю Українку. Добери заголовок.

У сім'ї Косачів було 6 дітей. Найбільше товаришувала Леся із старшим братом Михайлом та молодшою сестрою Ольгою. «Мишелося» – так називали у сім'ї Михайлика і Лесю, бо вони були нерозлийвода.

У 4 роки дівчинка самотужки навчилася читати, у 6 – декламувала напам'ять вірші, а у 9 – написала свій перший власний вірш «Надія», який присвятила своїй тітці. У 12 років починає вивчати іноземні мови і вивчила їх аж 13.

Мати Лесі Українки – Олена Пчілка – прищеплювала дітям любов до рідної мови, культури. Незважаючи на Емський указ (1773 р.), Олена Пчілка навчала дітей української мови, у сім'ї говорили тільки українською.

У 13 років Леся надрукувала свій перший вірш («Конвалія») у журналі і вперше підписала псевдонімом Леся Українка. Такий псевдонім запропонувала поетесі взяти її мати.

У 10 років на Водохреща в м. Луцьку Леся застудилася. Внаслідок сильної простуди розвинувся туберкульоз кісток. Спершу він уразив ногу, потім руку. Далі хвороба перекинулася на легені, а ще пізніше – на нирки. Але Леся не здавалася:

Хто вам сказав, що я слабка,

Що я корюся долі?

Хіба тремтить моя рука

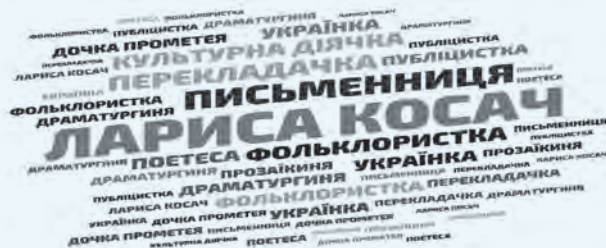
Чи пісня й думка кволі?

Жила Леся і невтомно працювала, наперекір усьому.

(З посібника)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Користуючись текстом і «хмарою» слів, розкажи про Лесю Українку.

- 2 Випиши з тексту сполучники. Визнач їх розряд за значенням.
- 3 Напиши висловлювання (7–8 речень) на тему «Характер людини творить її долю».

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Написання сполучників разом і окремо

1

Прочитай прислів'я. Поясни їх зміст і знайди у них сполучники. Поміркуй: чому подібні за звучанням слова в цих реченнях пишемо по-різному?

1. Як би ти не знав багато, а більше за всіх не знатимеш.
2. Якби не було хмар, ми й не знали б ціни сонцю.
3. Щоб руки вміли, треба працювати головою.
4. Що б вода не принесла, вона ж колись і забере.
5. Що б у серці не таїлось, на лиці усе б відбилось.
6. Щоб лиха не мати, треба рано вставати.
7. Що б улітку не вродило, зимою не зашкодить.
8. Листопад не лютий, проте питає, чи взутий.

Складні сполучники **проте, зате, щоб, якби, якщо, ніби** та інші пишемо разом.

Сполучники **проте, зате, щоб, якби, якщо, ніби** необхідно відрізняти від однозвучних займенників *те, що*, вжитих з прийменниками **про, за** або часткою **би (б)**, та від прислівника **як**, ужитого з часткою **би (б)**. Порівняй: 1. *Він легко ображається, **проте** швидко вибачає кривдника.* 2. *Ми не говорили **про те**, що могло нам зіпсувати настрої.*

Деякі сполучники з частками **би (б), же (ж)** пишемо окремо: **або ж, адже ж, але ж, коли б, хоч би, хоча б** та ін. Наприклад: 1. *Вони **або** не знали, **або ж** забули підготуватися.* 2. *Відповіла **занадто** гостро, **хоча** варто було б промовчати.*

Сполучники **тому що, через те що, для того щоб, в міру того як, незважаючи на те що** пишемо окремо. Наприклад: *Хто чув мелодію золоті струни, **в міру** того як довго вона звучатиме, все більше любитиме світ.*

2 Спиши речення, знімаючи ризик. Поясни правопис сполучників.

1. Якщо ви хочете, що/б рідне слово назавжди ввійшло в духовне життя дитини, стало її багатством, не забувайте про рідну пісню. (В. Сухомлинський) 2. Ну що/б, здавалося, слова... (Т. Шевченко) 3. Довго співали дівчата, довго гуляли хлопці, незважаючи на/те/що другого дня треба рано було вставати. (І. Нечуй-Левицький) 4. Прогуло прокляте лихо, та/й заснуло. (Т. Шевченко) 5. Як/би я турбувався лиш про себе, вже б онімів давно від самоти. (Д. Павличко)

3 Прочитай вірш. Визнач тему та основну думку.

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.

У хмільні смеркання мавки чорноброві
Ждатимуть твоєї ніжності й любові.

Будуть тебе кликати у сади зелені
Хлопців чорночубих диво-наречені.

Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

(В. Симоненко)

Збагачуй власне мовлення!

Сургуч – забарвлена тверда смола, віск, що легко плавиться й застигає; уживається для опечатування пакетів, посилок

Лиман – затока з морською водою в гирлі річки або озера поблизу моря

Марево – видіння, примара

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 У якій формі побудований вірш? Який твір за жанровою своєрідністю нагадує поезія «Лебеді материнства»?
- 2 Які поетичні образи з народних колісанок ти бачиш у поезії? Дай відповідь, використовуючи рядки з твору.
- 3 Про який вибір ідеться в поезії?
- 4 Чи вважаєш ти себе вже дорослим/дорослою? Чи готовий/готова долати життєві труднощі? Що для цього необхідно?
- 5 Знайди в поезії прийменники і сполучники.

- 4 Склади листа літературному герою за опорними словосполученнями. Поясни правопис.

Повідомляю про те, що; якби ти знав, як; незважаючи на те, що; важко було, хоч; зате успішно впорався; радий тому що; як би ти мені допоміг, коли б.

- 5 Прочитай текст.

На четвертий день під'їжджаю до чайної. Хлопчисько мій сидить там на ґанку, ніжками бовтає і, мабуть, голодний. Висунувся я у віконце, кричу йому: «Гей, Ванюшко! Сідай швидше до машини, прокатаю до елеватору, а звідти повернемося сюди, пообідаємо».

Він від мого окрику здригнувся, зіскочив з ґанку, на підніжку видерся і тихо так каже: «А ви звідки знаєте, дядько, що мене Ванею звать?» І оченята широко розкрив, чекає, що я йому відповім. Ну, я йому говорю, що я, мовляв, усе знаю.

Зайшов він з правого боку, я дверцята відчинив, посадив його поруч із собою, поїхали. Шустрий такий хлопчина, а раптом чогось притих, задумався і ні-ні та й погляне на мене, зітхне.

А я й питаю: «Де ж твій батько, Ваню?» Шепоче: «Загинув на фронті». – «А мати?» – «Матір бомбою вбило в поїзді, коли ми їхали». – «А звідки ви їхали?» – «Не знаю, не пам'ятаю...» – «І нікого в тебе тут рідних нема?» – «Нікого». – «Де ж ти ночуєш?» – «А де доведеться».

Закипіла тут в мені горюча сльоза, і відразу я вирішив: «Не бувати тому, щоб нам порізно пропадати! Візьму його до себе в діти». І одразу в мене на душі стало легко і якимось ясно. Нахилився я до нього, тихенько питаю:

«Івасю, а ти знаєш, хто я такий?» Він і запитав, як видихнув: «Хто?» Я йому й говорю так само тихо: «Я – твій батько».

Боже мій, що тут сталося! Кинувся він до мене на шию і тоненько кричить: «Батечку рідненький! Я знав! Я знав, що ти знайдеш мене! Все ж таки знайдеш! Я так довго чекав, коли ти мене знайдеш!» Притулився до мене і весь тремтить, наче травинка під вітром.

(М. Шолохов)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Добери заголовок до тексту.
- 2 Що відчув чоловік, коли почув про тяжку долю хлопчика?
- 3 Запиши останній абзац тексту, підкресли сполучники. Поясни їх правопис.

Павло ГРАБОВСЬКИЙ
(1864-1902)

Поет, лірик, публіцист, перекладач, яскравий представник української інтелігенції, яка вела боротьбу за національну свободу України. Значне місце у творчості П. Грабовського відведено змалюванню важкого підневільного життя простих людей.

У поезії «До матері» поет проникає в глибину материнської душі, проймається її болем, горем, стражданням. Автор звертається до своєї старенької матері зі словами щирої любові і проханням захистити його від страждань.

П. Грабовського постійно переслідували, він був заарештований, був також і в засланнях. Звичайно, що під час такого вимушеного перебування далеко від близьких людей Павло Грабовський дуже сильно страждав, він гостро відчував свою самотність.

І все ж поет розуміє, що, хоч йому важко, але його старенькій матері набагато важче, адже чутливе материнське серце дуже близько сприймає страждання сина. Поет розуміє, що через нього сумує і плаче мати, але він бажає простити його й не дорікати. Автор вважає, що ніколи більше не побачить її, і бажає про допомогу й захист.

До матері

Мамо-голубко! Прийди подивися,
Сина від мук захисти!
Болі зі споду душі піднялися,
Що вже несила нести.

Мамо-голубко! Горюєш ти, бачу,
Стогнеш сама у журбі;
Хай я в неволі конаю та плачу, -
Важче незмірно тобі.

Бачити більше тебе я не буду;
Не дорікай, а прости;
Та від людського неправого суду
Сина свого захисти!

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яка тема та ідея поезії П. Грабовського?
- 2 Який засіб зображення образу матері використовує поет?
- 3 Про що просить поет свою матір?

Твої літературні проєкти

Склади коротку розповідь про працю твоєї матері.

Частка як службова частина мови

- 1 Прочитай речення. Проаналізуй, як змінюється їх значення. Визнач, за допомогою яких слів змінюється зміст речень.

1. На городі посадили картоплю. 2. Тільки на городі посадили картоплю. 3. На городі посадили тільки картоплю. 4. На городі посадили не тільки картоплю. 5. На городі не посадили картоплю. 6. Ось на городі посадили картоплю. 7. На городі майже посадили картоплю. 8. На городі посадили б картоплю.

Слова **тільки, хай, не, майже, б, ось** – частки.

Частка (рум. *particulă*, рос. *частица*) – це незмінна службова частина мови, яка надає реченню чи окремим його словам додаткових відтінків у значенні або служить для утворення слів і форм слів.

Частки не мають лексичного значення, не змінюються, не бувають членами речення. За розрядами частки поділяються на **модальні, словотворчі, формотворчі**.

Розряди часток за значенням

Словотворчі		
Будь-, -небудь, хтозна-, казна-, аби-, де-, -ся (-сь), же (ж), не-, ні-, б (би)	Творення займенників, прислівників, зворотних дієслів, сполучників, часток.	
Формотворчі		
Би (б), хай, нехай	Творення форм умовного способу та 3-ї особи наказового способу дієслів.	
Модальні		
Питальні	чи, хіба, невже	оформлення запитання
Підсилювальні	як, й, що за, та, що то	ствердження
Стверджувальні	так, еге, еге ж, атож, авжеж	ствердження
Заперечні	не, ні, ані	заперечення
Вказівні	ось, от, це, оце, то, ото, он, ген, онде	додаткова вказівка на предмет, місце, дію
Означальні	саме, якраз, справді, власне, точно	увиразнення значення слів
Видільні	навіть, тільки, лише (лиш), лишень, же (ж), хоч, хоча б, таки, уже, аж	виділення окремих слів, посилення їх значення
Кількісні	майже, мало не, приблизно, трохи не, чи не, ледве не	вказівка на кількість
Спонукальні	годі, -бо, -но, бодай, давай	спонукання
Приєднувальні	також, теж, до того ж, ще й	приєднання

Які частки, на твою думку, вживаються найчастіше?

За допомогою **формотворчих часток** можна утворити форми дієслів.

2

Утвори і запиши форми умовного і наказового способів дієслів за допомогою часток **б (би), хай (нехай)**. Чому ці частки називають формотворчими?

Зразок: Читати – читав би, хай читає.

Розуміти, писати, дивитися, мріяти.

Модальні частки вносять різні смислові відтінки в речення, а також виражають ставлення того, хто говорить, до висловлюваного.

3

Доповни кожне речення модальною часткою тієї групи, яку вказано в дужках. Речення запиши.

1. Друзі поїхали на озеро (питальна). 2. Не варто зупинятися на досягнутому (стверджувальна). 3. Цю інформацію можна знайти в Інтернеті (вказівна). 4. Довелося їхати в центр, щоб купити мобільний телефон (підсилювальна). 5. Планшет у подарунок Богдану вибирали всім класом (означальна). 6. Такі старання шкодять справі (видільна).

4

А. Переклади і запиши речення українською мовою. Визнач їх вид за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

1. Пусть будут счастливы все, все твои друзья! (*О. Пушкін*) 2. Неужели ты своего сына не любила? (*І. Тургенєв*) 3. Как весело думать о солнце и небе! (*І. Седов*) 4. Поди-ка ты сюда, присядь-ка ты со мной. (*О. Пушкін*) 5. Смогут ли игроки использовать все свои качества в пользу команды? (*З газети*)

Б. Знайди і обведи частки. Яких відтінків ці слова надають спонукальним, питальним і окличним реченням?

Варто розрізняти частки й однозвучні з ними слова інших частин мови.

Порівняймо:

Частки	Інші частини мови
Як гарно навкруги	Роса зійде, як сонце вийде. (сполучник) Не знаю, як тебе просити. (прислівник)
Чи любиш ти читати?	Щодня щось читає чи малює. (сполучник)
Тиша – це сон природи.	Це було вже давно. (займенник)
Розкажу і тобі.	Люблю небо і зорі. (сполучник)
Хоч трохи відпочину.	Прийшов, хоч і запізно. (сполучник)
Це просто непорозуміння.	Це робиться просто . (прислівник)
Точно такий подарунок.	Відстань визначено точно . (прислівник)

5 Поясни, чому в першому реченні слово **і** вважаємо часткою, а в другому – сполучником.

1. Ох, і в'їдливий ти, як оса! (*М. Стельмах*)
2. Для добрих друзів відчиняю дім і маю серця щирі нагороду. (*А. Малишко*)

6 Склади і запиши з поданими словами по два речення так, щоб у першому це слово було часткою, а в другому – іншою частиною мови.

Точно, рівно, це, мов, хоч, і, просто, собі.

Заперечні частки **не, ні, ані** служать для заперечення змісту цілого речення або окремої його частини. Якщо заперечна частка стоїть перед присудком, то вона надає заперечного змісту **всьому** реченню: *Під лежачий камінь вода **не** тече* (Народна творчість).

Частка **не** надає заперечного змісту тому слову, перед яким стоїть: ***Не** одягає красить людину, а добрі справи* (Народна творчість).

Частки **не, ні, ані** можуть мати ще й підсилювальне значення: *Як би важким **не** було завдання, ми його виконаємо.*

7 Постав частку **не** спочатку перед першим дієсловом, потім тільки перед другим і, нарешті, перед першим і другим дієсловами. Порівняй значення побудованих речень. Чи в усіх реченнях є заперечний зміст?

1. Я можу піти вам назустріч.
2. Андрій хоче виконати моє прохання.
3. Ми можемо посадити сад.
4. Вони прагнуть досягти порозуміння.

8 Спиши. Встав замість крапок частки з довідки. Якого відтінку значення реченню надає кожна вибрана з довідки частка?

1. А у тебе знов та ... доріжка в клас, той ... явір наш під вікном. (*А. Малишко*)
2. Який високий ранок у дворі, де ніг твоїх торкалася роса, щоб ... дійти із трав у небеса. (*Н. Гуменюк*)
3. І ... нарешті з темних улоговин на вільне плесо впливає човен. (*М. Рильський*).
4. ... рідний дім завжди зігріти може теплом батьківським. (*З газети*)
5. Ми розуміли ... тепер, що вчитися треба постійно з повагою до знань. (*З журналу*)
6. ... мир живе, ... дружби коло єднає нас в ряди міцні. (*В. Сосюра*).
7. ... не знає втоми та рука, що добре зерно в добру землю сіє. (*М. Рильський*)

Довідка:

аж, ж, же, лиш, лише, нехай, от, тільки, хай.

Ти – творча особистість!

Склади зв'язне висловлювання (5-10 речень) «Кроки до успіху» з використанням часток *лише, авжеж, нехай, все-таки, би (б), хоч*.

Вживання та правопис часток

- 1 Розглянь таблицю «Правопис часток». Пригадай їх написання з іншими частинами мови. Добери власні приклади до кожного правила. Зверни особливу увагу на правопис часток *бо, но, то, от, таки*.

Правопис часток

Разом	Окремо	Через дефіс
Частки <i>аби, чи, що, як, -ся (сь)</i> у складі будь-якої частини мови: <i>деякі, колись</i>	Якщо між часткою та займенником є прийменник: <i>де на якому, аби з ким</i>	Частки <i>бо, но, то, от, таки</i> , коли вони виділяють значення окремого слова: <i>пиши-бо, якогось-то, написав-таки</i>
Частки <i>би (б), же (ж), то</i> , що в складі інших часток і сполучників: <i>якби, тобто, атож</i>	<i>Хай, нехай</i> , які творять форму наказового способу: <i>нехай зробить, хай іде</i>	Частки <i>будь-, небудь-, казна-, хтозна-, бозна-</i> , у складі займенників і прислівників: <i>хтозна-скільки, казна-який</i>
Частка <i>ся (-сь)</i> у зворотних дієсловах і у складі займенників і прислівників: <i>купається, вклонивсь, колись, когось</i>	Частка <i>би (б)</i> , яка творить форму умовного способу дієслів: <i>прочитав би</i>	
	Частка <i>же (ж)</i> , яка відіграє підсилювально-видільну роль: <i>знайшов же</i>	

Написання часток разом з іншими словами або через дефіс пояснюється тим, що вони виконують словотворчі чи формотворчі функції, тобто стають частиною іншого слова чи часткою його форми.

- 2 Запиши слова у три колонки – разом, окремо, через дефіс. Поясни написання слів.

Де/який, хтось/то, що/правда, ні/когісінько, як/то, ні/в/кого, ні/хто, ні/в/кого, ні/за/що, ні/звідки, як/от, аби/де, хтозна/як, не/аби/який, не/аби/хто, як/най/дорожче, коли/б/то, ніби/то, хто/сь/таки, аби/тільки, все/ж, ото/ж, а/як/же, як/раз, а/все/ж/таки, ото/ж, таки/пішов, дарма/ що, ні/би, чим/дуж, не/наче/б/то, не/мов/би/то, хто/сь/якось.

- 3 Спиши, розкрий дужки. Поясни правопис часток з різними частинами мови.

1. Становімо пам'ятники, (не)(хай)стоїть наш Кобзар на превічну славу! (Ю. Яновський) 2. Як(би) не мамина пісня, яким убогим було(б) наше життя. (В. Скурятівський) 3. Любить людей мене навчила мати, і рідну землю, що(б) там не було. 4. Я хотів(би), як ти прожити, що(б) не тліти, а завжди горіть. (В. Симоненко) 5. Одна(ж) (бо) в нас Вітчизна-мати, ми змалку вірні їй сину. (М. Сингаївський) 6. Як(би), як(би)(то) юність знала, а старість мудра могла! (В. Сосюра) 7. Любить працю на Землі, бо без цього не буде щастя нам і нашим дітям, ні(на) якій планеті. (О. Довженко)

4

Переклади частки українською мовою і склади з ними речення. Порівняй правопис часток в обох мовах.

Ведь, даже, ли, -либо, кой-, -ка, только, вовсе не, разве, неужели.

Основна функція часток **не, ні** — виражати заперечення.

Правопис частки *не* з частинами мови

Частина мови	Разом		Окремо
	Без не не вживається	З часткою означають одне поняття	Є протиставлення
Іменник	<i>немовля, ненависть</i>	<i>неправда</i> (брехня), <i>нещастя</i> (лихо)	<i>не друг, а ворог</i>
Прикметник	<i>немічний, ненависний</i>	<i>невеликий</i> (малий), <i>недорогий</i> (дешевий)	<i>не теплий, а холодний</i>
Прислівник	<i>незабаром, нещадно</i>	<i>неважко</i> (легко) <i>недалеко</i> (близько)	<i>не далеко, а близько</i>
Займенник	–	<i>неабихто, неабищо</i>	<i>не аби чий, а твій</i>
Дієслово	<i>нехтувати, ненавидіти</i>	Є префікс <i>недо</i> , що означає неповну дію: <i>недобачати</i>	В усіх інших випадках: <i>не бачив, не читав</i>
Дієприкметник	<i>нечуваний, непохитний</i>	Без пояснювальних слів: <i>нестихаючий шум</i>	З пояснювальними словами: <i>не стихаючий школи шум.</i>

5

Напиши **не** зі словами разом чи окремо. Поясни правопис.

Не/навидіти, не/має, не/навмисний, зовсім не/страшний, не/абиякий, не/вістчин, не/догодований, не/дурний, а розумний, не/добросовісний, не/привітний, не/з/руки, не/мій, не/десятий, не/друг, а товариш, не/під силу, не/далеко, не/званий, не/скрізь, не/довиконаний, нічим не/зайнятий, не/дарма, не/мовби, не/зважаючи на, не/далеко, а близько, не/до смаку, не/сьогодні-завтра, не/года, не/добачати, не/активність, не/доук, не/дочувати, не/дарма, не/малий.

6

Запиши подані речення і розкрий дужки. Поясни правопис часток.

1. (Не)доля вирішує – людина творить свою долю. 2. (Ні)один (не)зробив так, як треба. 3. Йому бракує (не)вміння виконати цю роботу, а бажання. 4. Він (не)дочув моїх слів. 5. Ця (не)широка річка впадає в Дніпро. 6. Він (не)придатний (ні) до роботи, (ні)до розмови. 7. (Не)забаром відбудеться зустріч випускників нашої

школи. 8. (Не)сказане лишилось (не)сказаним. 9. (Не)через (не)бажання, а через (не)вміння він (не)виконав цієї роботи. 10. Я відклав ще (не)дописаний лист. 11. (Ні)хто (не)знав цього краще, а(ні)ж він. 12. Життя (не)впинно йде вперед. 13. Бажання гірше за (не)волю.

- 7** Випиши слова й словосполучення в дві колонки: 1) з префіксом **не-**; 2) із заперечною часткою **не**.

Сказав не/впевнено, розгулялась не/года, клас не/прибраний, сюди не/підемо, вжито не/гайних заходів, здивувався не/випадково, писав не/думаючи, зник не/сподівано, давно не/здужає, книжку не/прочитано, такого ще не/чувано.

Правопис частки **ні** з частинами мови

Разом	Окремо
Із заперечними прийменниками, якщо після ні немає прийменника: <i>ніхто, нічий, ніякий</i> але: <i>ні в кого, ні до якого</i>	У займенникових сполученнях, якщо після ні є займенник з прийменником: <i>ні до кого, ні з ким, ні на що</i>
У словах, які без ні не вживаються: <i>нікчемний, нісенітниця, нівечити</i>	У стійких словосполученнях без дієслова: <i>ні се ні те, ні туди ні сюди</i>
У заперечних прислівниках: <i>нізвідки, ніде, ніколи, нізащо</i>	

- 8** Спиши, розкриваючи дужки. Прочитай написане. Визнач стиль і тип мовлення. До чого закликає автор тексту?

Учитель словесності – це (не)професія, це покликання, це праця подвижницька й повсякчасна, це любов до учнів, до того (не)спокійного, допитливого, часом лінькуватого, часом (не)посидючого, племені юних душ... (Не)можна прищепити любов до рідної мови й літератури, якщо сам (не)любиш, (не)вболіваєш за долю української словесності. Треба наполегливо вивчати, знати нашу безсмертну спадщину – народні думи й пісні, поезію Шевченка, Франка, Лесі Українки, прозу Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Коцюбинського, Стефаника.

І, звичайно, треба жадібно читати літературу сучасну, (не)хай навіть (не)передбачену навчальними програмами: слово й література живуть, розвиваються, звучать по-сучасному...
(Ю. Щербак)

- 9** Складіть діалог (5-6 реплік) на тему «Коли робота – це задоволення». Уживайте частки. За потреби скористайтесь світлинами.

Олександр ДОВЖЕНКО
(1918-1995)

Видатний кінорежисер і письменник. Його оповідання про один із періодів Другої світової війни «Воля до життя» – твір про героїзм, самовідданість, патріотичні почуття та величезну жагу до життя. Оповідання змушує замислитися над сенсом буття та ставленням до життя.

Історична довідка:

Велика Вітчизняна війна (1941–1945 р.р. – війна між СРСР і Німеччиною в рамках Другої Світової війни, що закінчилася перемогою Радянського Союзу) ввірвалася страшним буревієм, вихором, навіть смерчем, у мирне життя сотень, тисяч, мільйонів людських життів. Вона стала трагедією XX століття. Але до сьогодні вона озивається болем втрат, пам'яттю жаклих і щасливих хвилин, які наблизили Перемогу. Визволення України тривало майже два роки. Внесок українського народу у перемогу над фашизмом неоціненний. З п'ятнадцяти фронтів, що діяли під час Великої Вітчизняної війни, більше половини були очолені маршалами та генералами, українцями за походженням. Близько 2,5 млн воїнів-українців нагороджені орденами та медалями, понад 2 млн – удостоєні звання Героя Радянського Союзу, з них тричі удостоєний цього звання І.М. Кожедуб.

Про тяжкі шляхи війни, криваві бої і нескореність людського духу, неперевершену волю до життя ми знаходимо у творах українських письменників. Твір О. Довженка «Воля до життя» – ось той короткий епізод вищого героїзму простого народу.

О. Довженко з перших днів війни на фронті. Він не спостерігач, а учасник жаклих випробувань сльозами і смертями, радощами і перемогами. В основі оповідання реальний випадок з практики хірурга Миколи Дудки (чоловіка сестри О. Довженка), який був вражений від прочитаного: адже як можна було створити на основі окремого випадку пам'ятку-шедевр, гімн волі, життєлюбству нашого солдата.

Воля до життя

– Скажи мені, друже, – спитав я армійського хірурга Миколу Дудка, – ось ти працював на фронті півтора майже року. Ти різав сотні людей...

– Тисячі, – спокійно поправив мене хірург.

– Який величезний труд! Яке напруження всіх почуттів! – подумав я вголос.

– Звичка.

– Так?.. Можливо. І ще скажи мені – коли ти кидався отак щодня, за звичкою, у саме полум'я людських страждань, що ти знайшов там у людині? В тій безлічі й різноманітності каліцтв чи знайшов ти будь-що невідоме, нове; яку-небудь тайну в людині на війні? Чи ти далі свого ножа не бачив і нічого не знайшов?

– Знайшов! – сказав мій друг і заходив по кімнаті, пригадуючи, мабуть, свої найскладніші криваві діла.

– Воля! – промовив хірург, спинившись і навіть гупнувши своїм здоровим мужичим кулаком по столу. – Людина на війні – це воля. Є воля – є людина! Нема волі – нема людини! Скільки волі, стільки й людини, – ось що я знайшов.

...Ах, як не хотілось йому падати, як не хотілось кидати автомата! Та автомат уже випав з рук, і вже нічим було його підняти з брудної землі. Праву руку, правда, тільки злегка зачепило мінним осколком. А ліва, товариші, висіла, скривавлена вщент, і кров була фонтаном з жахливо скаліченого плеча.

Що робити? Спинити кров? Чим? Не спиняється. Тече!

Тоді розвідник Іван Карналюк кинувся бігти. Мозок його запрацював з шаленим запалом.

«Побіжу, – думає, – поки не зійшов кров'ю. Аби не впасти, аби тільки не впасти, ні! Доб'ють, прокляті! О, прокляті, прокляті, будьте ви прокляті!.. Доб'ють... не доб'ють, не доб'ють...»

Вибігши з небезпечної зони, він якось зразу втратив лютість і спинився. Спинився, затужив і розтанув, мов той віск на сонці. І упав.

І здалось раптом Іванові, що упав він дивним засобом, не на землю, а в якусь начебто воду, і бистрина понесла його, вируючи і крутячи між дерев, хмар і сіл, і несподівано принесла додому, мов у казці. Батько, мати, дід, баба, сестри... Та всі такі добрі-добрі, ласкаві.

– Іван... Це ти, наш Іваночку.

І рідна хата край села, і стежка в саду біля хати.

А стежкою біжить вона, найдорожча, – Галина.

– Іван, Іван повернувся?! Іваночку!

– Галю!

Карналюк розплющив очі.

– Втрачаю свідомість, – прошепотів він і злякався.

– Втрачаю свідомість! – сказав він тривожно й голосно, мов бажаючи розбудити себе, спинити бистроплинну річку.

– Стій, стій! Не здамся!

Карналюк підповз до дерева і щільно притулився раною до стовбура. Затиснувши таким чином розірвану артерію, він так зціпив зуби, і так широко розплющив очі, і так не зажадав заплющити їх, що санітари, підбираючи ранком загиблих бійців, подумали, ніби перед ними труп з розкритими, застиглими очима.

– Живу... – прошепотів Карналюк.

В обличчі його не було вже ні кровинки.

* * *

Битва гриміла день і ніч.

В оббитій ряднами і простиррадлами сільській хаті хірург працював без перерви оце вже кілька днів.

Хірург стомився. Щоб підтримати сили й заощадити час, йому подавали їсти сюди ж, до операційного столу. Він був дуже здоровий з природи, але і в нього вже не вистачало сил. Він валився з ніг від втоми і занудьгував. Всяке діло має свою нудьгу. Йому не подобались поранені і не подобалось вже навіть те, чим завжди він захоплювався в людях.

«Ну, що за чорт! Звідки стільки терпіння? Чотирнадцять місяців ріжу, і хоч би тобі один загукав, почав клясти, ненавидіти смерть, лаяти її, суку! Ні! Мовчать, покірливі», – думав він знесилено і знов, у тисячний раз, шив людину з рваного кривавого дрантя.

– Слідуючий!

Перед хірургом лежав Карналюк.

Відколи його поранило, минуло три дні. І дедалі йому все гіршало. Жар в його знекровленому тілі перевалив давно вже за сорок перший градус. Страшна газова ган-

грена вразила його. Рука лежала біля нього, роздута до величезних розмірів, темна, в багрово-синіх плямах та пухирях і нестерпно смердюча. Три дні не зводив з неї очей Карналюк. Він дивився на неї, як на смертельного ворога, і мовчав.

Хірург чудово лікував газову гангрену новим своїм методом, але руку Карналюка врятувати було вже неможливо.

– Пізно, – сказав він безсило своєму помічникові. – Доведеться відтяти руку.

– Відтинайте! Ріжте швидше! – рішуче й хутко сказав раптом Карналюк.

Здивований хірург повернув голову. На нього дивились широко розплющені сірі Карналюкові очі.

– Ріжте швидше! – наказав він ще раз і навіть хитнув головою, мов зважившись одкинути геть непотрібну руку.

* * *

Та не допомогла Карналюкові ампутація руки. Не допомогла і протигангренозна сироватка, введена в його організм за особливим методом хірурга. Спроба перелити кров також не допомогла йому. Спорожніли його кровоносні судини.

Коли його перевезли до шпиталю, він був уже без пульсу, в безнадійному стані. Життя покидало його. Але він не здавався. Свідомість не залишала його ні на хвилину, і ні одна душа в палаті не почула від нього жодного зойку. Він мовчав, і вся його воля пішла на цей напружений мовчазний опір смерті.

– Як ся маєш? – запитав його хірург під час обходу палат і взяв за руку. Пульсу майже не було.

– Нічого... Добре... Скажіть, докторе, жити буду? – прошепотів Карналюк, вдивляючись докторові, здавалось, в самісіньку душу.

– Жити? Обов'язково, аякже! – вдався хірург, як завжди, до своєї рятівної неправди і, помічаючи, що Карналюк уже вмирає, що жити йому залишилось лічені хвилини, одійшов до іншого пораненого, не призначивши ні перев'язки вже, ні яких-будь процедур. Карналюк зрозумів, що позбувся надії назавжди.

– Чекайте... Докторе!

Хірург ніяково озирнувся. Карналюк угадав всі його думки.

– А перев'язки вже не треба? Га? – запитав він, палаючи у вогні гангрені і обпікаючи хірурга незабутнім поглядом.

А що сказати хірургові? Що говорити хірургам щодня коло ліжка вмираючих? Що?

– Ні, ні... Житимеш...

І пішов хірург з лікарями й милосердними сестрами до перев'язочної, а Карналюк відкинувся на подушку й заривався.

– Де ти, Галю, де ти? Подивись на свого Івана!.. Бач...

Оглянувся Карналюк. Довкола самі тільки поранені.

– Ось де я! Як далеко... вмираю...

– Прокляті, о прокляті! Ні, понесу я помсту на вашу голову хоч в одній руці... Понесу-у!.. Застогнав воїн, заскреготав зубами і вщух.

Після обходу палат хірург пішов до перев'язочної, дав розпорядження щодо порядку перев'язок і присів біля вікна.

Раптом сильний грюкіт у двері змусив його здригнутись. Хірург глянув – Карналюк! Він стояв у дверях у самій близькій, в мокрих од крові та гною бинтах і весь у холодному поту.

– Перев'язку!.. – застогнав Карналюк і, простягнувши вперед праву руку, рушив до операційного столу.

Карналюк ішов до операційного столу, розхитуючись, немов по палубі корабля в ураганному морі.

Вражений небаченим видовищем, хірург прикипів до місця. Страшний був Карналюк і прекрасний.

– Ви думаєте, я вже помер?.. Перев'язку! Дайте!.. Жити хочу!.. Чого ж ви стоїте?! А-ай...

І Карналюк упав на руки лікарів.

Схвильований хірург підняв його, як хлоп'я, і поклав на стіл.

– Ви думаєте, вам пощастить його врятувати? – спитав у нього асистент, вбігаючи в перев'язочну.

– Він уже сам себе врятував, – проказав хірург дзвінким голосом. – Держіть... Так... Ну, держіть же, чорт би вас побрав!

Асистент подавав йому із звичайною точністю й швидкістю потрібні інструменти.

– Ах! Ви гляньте, який велетень! Яка грудна клітка! А плече яке! Га?! – говорив захоплено хірург, обробляючи моторошну рану Карналюка перекисом водню і накладаючи на неї асептичну пов'язку.

– А ноги які! А шия! А хода ж! Ви бачили, як він ввійшов? Стрункий, як бог. Камфору!.. Кофеїн!.. Так... Чудово... Оце юнак! Ви подивіться, які м'язи. Як він ввійшов, га!

– І як це він ввійшов? Адже він лежачий хворий! – дивувалась сестра.

– Ат, що ви в цьому тямите?

– Але ж де він набрався тієї снаги? У нього ж не було пульсу, – говорила друга.

– У нього була воля... Держіть...

– Ви думаєте, він житиме?

– Він житиме більше за нас з вами! Держіть!.. Так... Повірте мені, він зробив для свого життя уже в багато разів більше, ніж ми оце тут робимо... Бинт!

Хірург працював з надзвичайним натхненням і любов'ю. Ніколи ще не хотілось йому так палко врятувати життя людини, як зараз. Іван лежав перед ним у глибокій нестямі, але його могутня воля до життя передалась лікареві і сповнила його вщерть. Він забув свою втому, свої безсонні ночі і працював, як після живодайного сну і освіжної ванни, працював легко й радісно, і сонце, що зазирнуло було на хвилину з-за хмар в операційну, мов усміхнулось йому, наче обіцянка щастя. Так сила опору смерті помножила силу лікаря, і цю силу лікар вертав хворому. Вливши йому ще раз протигангренозної сироватки і півлітра крові, хірург велів дати оперованому теплого вина й гарячого чаю і довго зогрівати його в ліжку. Згодом у того почав помічатися пульс, порожевіли щоки, і Карналюк відкрив очі.

В сірих очах, як і перше, горіло те ж саме питання.

Всі четверо – хірург, і асистент, і сестри – ствердливо хитнули йому головами і одвернулись, схвильовані.

Карналюк глянув на хірурга і осміхнувся.

– Ви виграли генеральну битву майже без всяких засобів до перемоги, – сказав зворушено хірург. – Дякую вам. Ви навчили мене жити. Я схиляюсь перед благородством вашої волі.

Коли Карналюка виносили з операційної на койку, йому аплодувала вся палата. Поранені з гордістю дивились на свого товариша і радісно дякували йому. Їм також передавалась його воля до життя.

Подумайте, брати мої, про це, і коли з ким в бою що трапиться, – все буває, – вирішуйте тоді на койках перемогу кожен для себе. Виймайте тоді з чудодійної прадідівської скриньки дорогоцінне зілля, корінь життя, і нюхайте його, вбирайте в себе його дух, і гризьте, і живіться ним день і ніч, – Волю!

Обов'язково допоможеться.

(1942)

Поміркуй і дай відповідь!

- ❶ Ким був Іван Карналюк?
- ❷ «Людина на війні – це воля. Є воля – є людина! Нема волі – нема людини! Скільки волі, скільки й людини». Як ти розумієш ці слова з оповідання?
- ❸ Знайди в оповіданні і зачитай цитати, які характеризують образ Івана Карналюка.

- 4 Чи можна вважати вчинок Карналюка подвигом?
- 5 Що тебе найбільше схвилювало в оповіданні?
- 6 Про що згадує герой у скрутну хвилину?
- 7 Що допомогло воїнові вижити?
- 8 Завдяки чому Іван залишився живий?
- 9 Як ти можеш пояснити слова хірурга «Він уже сам себе врятував» і що Іван «житиме більше за нас із вами»?
- 10 Як ти зрозумів / зрозуміла слова Миколи Дудка, звернені до Івана: «ви навчили мене жити»?
- 11 Знайди у другій частині оповідання «Воля до життя» частки *не* і *ні*. Поясни їх написання.

«Відкритий мікрофон»

- 1 Як ти думаєш, для чого нам згадувати про війну і вивчати твори про неї?
- 2 Розкажи, про подвиги українців у Великій Вітчизняній війні.
- 3 Що ти знаєш про збройну агресію Росії проти України в наш час?
- 4 Як ти можеш допомогти людям, які були вимушені покинути рідні домівки в Україні через російську агресію і переїхати до Республіки Молдова?
- 5 Чи важливо бути вільною людиною, громадянином своєї держави і захищати свою рідну землю?
- 6 У чому суть загальнолюдських цінностей під час війни? Що допомагає вижити в чорні дні війни, не втративши людської гідності?

Прокоментуйте роздуми О. Довженка про Україну в роки війни.

Робота в групах

Група I

«О українська земля, як укривавилась ти! Ріки кров'ю поналивано, озера слізьми та жалем... Степи гнівом утоптані та прокляттям, та тугою і жалем.»

Група II

«Світе мій убогий! Де на тобі пролилося стільки крові, як у нас на Україні? Де стільки передсмертних криків, сліз, відчаю? Горе розлилося по недобитих вокзалах.»

Твої літературні проєкти

Напиши твір-роздум (5-10 речень) «Що несе за собою війна».

Ти – творча особистість!

Уявімо, що ми зустрілися з Іваном Карналюком у реальному житті. Ти – кореспондент/кореспондентка телеканалу або друкованого видання. Про що ти хотів би/хотіла б дізнатися у Івана? Сформулюй 2-3 запитання до нього.

Оповідання

ТА

Оповідання (рум. *provestire*, рос. *рассказ*) – невеликий за обсягом розповідний художній твір, у якому зображується одна подія з життя одного або двох персонажів.

Герой літературного твору (рум. *eroul operei literare*, рос. *герой литературного произведения*) – це дійова особа, змальована письменником у взаєминах з іншими особами, наділена яскраво окремими рисами характеру.

Головний герой (рум. *personaj principal, protagonist*, рос. *главный герой*) – це той персонаж, який завжди перебуває в центрі уваги письменника. Часто його ім'ям може називатися художній твір.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Пригадай, які роди літератури ти знаєш?
- 2 Що означає епос?
- 3 Який твір називається оповіданням? Які оповідання ти вже прочитав/прочитала?
- 4 Кого називають головним героєм?

Твої літературні проєкти

- 1 Про яку людину ти міг/могла б сказати, що він/вона є для тебе прикладом у житті? Продемонструй заздалегідь підготовлений проєкт.
- 2 Напиши побажання тим, хто зараз знаходиться у складній життєвій ситуації.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Вигук. Емоційні та спонукальні вигуки

- 1 Перепиши речення. Підкресли слова, які не називають жодних явищ дійсності і не служать для зв'язку між словами або реченнями. Що виражають ці слова? Для чого їх уживаємо?

Цить! Хай говорить серце... Ой! Що се за сопілка? Чари! Чари! Ба! Так би ти й казав, то я ж би знав! От, бігме, згинув би тепер без неї! Лукашу, де ти? Гов! Геть! Не мороч мене! Чи ба! Я в добрий час тобі сказала! Авжеж! Тепер він вовкулака дикий! Хай скавучить, нехай голосить, виє! Ну-ну, помалу! Гей, підіте приведіте музику троїсту!

(Леся Українка)

Вигук (рум. *interjecție*, рос. *междометие*) – особлива незмінювана частина мови, що виражає почуття й волевиявлення, не називаючи їх: **ой, гей, ну, ого-го**.

Від самостійних частин мови вигук відрізняється тим, що не називає предметів, ознак, дій чи кількості. А від службових – тим, що не служить для зв'язку між повнозначними частинами мови чи для створення додаткових відтінків значення.

Групи вигуків

За походженням	непохідні (утворені з одного або кількох звуків)	О! Ого! Ех! Гм...
	похідні (утворені від інших частин мови)	Жах! Отакої! Прощавай!
За значенням	емоційні (передають почуття, емоції, переживання)	Боже мій! Еге!
	волевиявлення (виражають спонукання до певної дії)	Годі! Геть! Алло! Марш!
	мовний етикет (виражають привітання, прощання, подяку, вибачення тощо)	Привіт! Бувайте! Перепрошую! Будь ласка!
Звуконаслідувальні слова	окремий вид слів, що умовно зараховують до вигуків (відтворюють голоси істот і шуми)	Ку-ку! Ш-ш-ш! Дзень-дзень!

- 2 Прочитай вигуки. Запиши їх, поділи на групи за значенням. З'ясуй, що передає кожний вигук.

До побачення, гайда, му-у-у, ой, вибачте, ох, фу, добридень, геть, няв-няв, гав, перепрошую, ого, ет, чшш.

- 3 Складіть п'ять речень про певну важку справу з вигуком **ох** так, щоб у першому реченні він виражав захоплення, у другому – співчуття, у третьому – сумнів у здійсненні чогось, у четвертому – здивування, а у п'ятому – переляк.

- 4 Випиши з оповідання О. Довженка «Воля до життя» речення з вигуками. Схарактеризуй їх за походженням та значенням.

У значенні вигуків можуть вживатися самостійні частини мови. Такі вигуки, як правило, утворилися від іменників у формі кличного відмінка або в називному відмінку чи від інших частин мови. Вигуками є також усталені звороти, до складу яких увійшли різні слова. Наприклад: *Мамочко! Рятуйте! Мамо рідна! Ой лишенько! Жах!*

- 5 Спиши речення. Підкресли вигуки, вжиті в значенні самостійних частин мови, як члени речення.

1. Не кричи «ау», доки не вийшов з лісу. (*Народна творчість*) 2. «Ай» казати не поспішай. (*Народна творчість*) 3. У роботі «ох!», а їсть за трьох. (*Народна творчість*) 4. Твоє журливе «ку-ку» спливало, як сльози по плакучій березі, і змивало мою утому. (*М. Коцюбинський*) 5. І от я на перелазі. Став. Серце тьох-тьох-тьох! (*Остан Вишня*)

- Визнач члени речення й частини мови в першому реченні.

Вигуки **ой**, **ну** треба відрізняти від однозвучних часток. Вигуки виражають різні почуття, емоції мовця, а частки надають лише певного емоційного відтінку словам, реченням. Порівняймо:

Вигуки	Частки
Ой, дощ почався!	Ой летіли дикі гуси.
Ну, годі вертітись...	Ну, як тобі, сину?
Ну, ти ж гляди!	Ну що там?
Ну й артист!	Ну, тоді з тебе люди будуть.

- Склади і запиши два речення зі словом **ой** так, щоб у першому реченні це слово було вигуком, а в другому – часткою. Прочитай їх з відповідною інтонацією.

6 Прочитай слова ввічливості. З'ясуй, що вони означають і в яких випадках їх використовують. Склади з ними сім речень.

Доброго ранку! Доброго дня! Добридень! Добрий вечір! Привіт! Вітаю! Радий зустрічі! До побачення! До скорої зустрічі! Сподіваюсь, ми скоро побачимося! Вибачте! Перепрошую! Бувайте здорові! На все добре! З Богом! Бувайте! Щасливо! Щасливої дороги! Усього найкращого! На добраніч! Добраніч! Дякую! Щиро вдячний! Спасибі!

- Наведи до запропонованих формул привітання, прощання, подяки, вибачення тощо, відповідники з румунської мови.

Життєва ситуація

Уяви, що на прогулянці ти зустрів / зустріла спочатку стареньку сусідку, потім приятеля, учительку, мамину колегу по роботі. Як ти привітаєшся з ними? Чи будеш вживати, крім вітання, ще якісь слова ввічливості?

Ти – творча особистість!

- Яку людину вважають ввічливою?
- Чи вважаєш ти себе ввічливою людиною?
- Розкажи, чи є у вас особливі родинні вітання, жести, ритуали?
- Чи можливе привітання до незнайомої людини в місті? У селі?
- Чи збереглася така традиція у твоєму місті (селі)?

Розділові знаки при вигуках

- 1 Прочитай речення. Знайди вигуки, з'ясуй, що вони виражають. Випиши ті з них, у яких повторення основ підсилює враження, емоції, переживання. Зверни увагу на розділові знаки при вигуках.

1. «Ох-хо!» – вирвалося з чийхось грудей і тихою скаргою загинуло в темному проваллі. (М. Коцюбинський) 2. Михайлику, гов-гов! (М. Стельмах) 3. Ха-ха! Який там у книжці степ? (І. Карпенко-Карий) 4. Хе! Хто вам повірить? (Панас Мирний)

Правопис вигуків

Через дефіс	Вигуки, що передають повторювані або протяжні звуки, пишуться через дефіс: <i>ай-ай-ай, а-а-а, ну-ну, о-го-го, ха-ха-ха, киць-киць, ку-ку, му-у-у, ня-а-ав.</i> Через дефіс пишуться: <i>їй-богу, їй-бо, їй-право, ану-ну.</i>
Разом	Вигуки, що не передають повторюваних чи протяжних звуків, пишуться разом: <i>леле, лелечко, циттьте, овва, кукуріку, кудкудак, бух, тарах, бабах</i> тощо. Увага! Якщо потрібно передати протяжність, то ці вигуки пишуться через дефіс: <i>тара-а-а-ах, бу-у-ух, баба-а-а-х, куд-куда-а-а-ак.</i>
Окремо	Усі складові частини пишуться окремо у вигуках: <i>до побачення, будь ласка, на добраніч, от тобі й на, оце так</i> тощо.

- 2 Спиши речення. Зніми риску та встав, де потрібно, розділові знаки після вигуків.

1. Там так глибоко, що наша дзвіниця пірне! Їй/бо правда!
2. Пливуть гуси. Коли це гусак як закричить – ге/ге/ге! – та по воді крилами ляп/ляп/ляп!..
3. Ох і стомився я, товариші рибалки!
4. Ай/ай/ай! Як же це так, що ви не знаєте, що таке крякуха?
5. Аж ось крякуха різко й тривожно, аж ніби захлинаючись: – Ках/ках/ках...
(З творів Остапа Вишні)

- 3 Перебудуй речення, замінивши виділені слова вигуками. Поясни правопис.

1. Хтось у класі раптом почав *хіхікати*.
2. У дворі за вікном *затюхкав* соловей.
3. З кімнати чулося голосне *охання*.
4. На вулиці голосним *муканням* сповіщали про свій прихід корови.
5. Десь далеко за лісом *гуркотів* грім.
6. У лісі, весело *дзюркочучи*, біг струмочок.

Вигуки можуть відділятися інтонаційно, а на письмі – комою або знаком оклику.

Ставимо кому	Ставимо знак оклику	Не ставимо кому
На початку і в середині речення: <i>О, як прекрасно, коли ти знаєш мову квітів.</i>	На початку речення при вимові з підвищеною інтонацією: <i>Ой! Як тут гарно, різнобарвно!</i>	Після вигуків перед особовими займенниками: <i>Ой ти дівчино, з горіха зерня.</i> Після вигуків о , ой перед звертанням: <i>Ой Наталю! Це перемога твоя!</i>

- 4 Прочитай речення, дотримуючись відповідної інтонації. Випиши вигуки, з'ясуй, що вони виражають (радість, захоплення, здивування, злорадство, співчуття, страх, горе, незадоволення, спонукання до дії, подяку, привітання, прощання). Поясни їх написання і вживання розділових знаків при них. Чому при деяких вигуках немає коми?

1. Гей, виводь нас ізвідси! (*Леся Українка*) 2. Здоров! Дякую за запрошення. (*В. Симоненко*) 3. О! Подобається? Такий веселий, як ви. (*І. Микитенко*) 4. О, з нього я не могла сміятися. (*І. Вільде*) 5. Ет, і говорити не хочеться. (*М. Стельмах*) 6. Та ну? Оце така щука! (*Остан Вишня*) 7. О ні! Являйся, зіронько, мені, хоч в сні! (*І. Франко*) 8. Ой про нашу чесну славу буде мир гриміти. (*П. Куліш*) 9. Цить! То не хвиля шумить, не ріка котить срібні хрустали. (*Б. Лепкий*) 10. О, скільки вікон у кожному домі! А там, за ними – ідилій і драм! (*В. Симоненко*)

- 5 Прочитай уривки з українських народних пісень. Випиши з них речення з вигуками. Поясни, чому вигуки не відокремлюються.

1. Ой чий то конь стоїть,
що сива гривонька?
Сподобалась мені
тая дівчинонька.	3. Ой на горі два дубки,
ой на горі два дубки,
ой на горі два дубки, два дубки
схилилися докупки.
2. Ой чорна я си, чорна,
Чорнява, як циганка.
Чом си полюбила,
чом си полюбила
чорнявого Іванка?	4. Ой під вишнею,
під черешнею
стояв старий з молодю,
як із ягідкою.

Вигуки іноді можуть виступати членами речення.
У таких випадках вони не відділяються розділовими знаками від інших членів речення.

У ролі присудка: <i>Заридала Катерина та бух йому (батькові) в ноги.</i>	У ролі підмета: <i>Тисячеголосе «ура» пронеслося над площею.</i>	У ролі додатка: <i>Не кажи «гон», поки не перескочиш.</i>
--	--	---

- 6 А. Прочитай виразно уривок. Які мовні засоби використовує автор? Назви стиль і тип мовлення, якому вони притаманні. Дай назву прочитаному уривку (підказка: українською мовою «рибалка» – це людина, яка ловить рибу, рибалить). Використовуючи вигуки та звуконаслідувальні слова, підготуй розповідь про своє захоплення.

І раптом поплавок – сіп! А вас у серце – штрик! Ще раз – сіп! Ще раз – штрик! І ось – Боже мій! – ваш поплавок поїхав-поїхав-поїхав і зник під водою. Коли починає поплавок їхати-їхати-їхати, тоді у вас із-під серця щось холодне покотилося-покотилося-покотилося кудись униз. І ви відчуваєте, що оте холодне вдарило вам у п'яти. І вашим п'ятам холодно. Ви за вудку – р-р-раз! – підсікли. І відчуваєте, що в руках у вас щось тріпоче! І бачите, що ліска ваша натяглася, як струна, а вудилище – дугою і тремтить! Єсть! Він, короп!.. Раптом – р-р-раз! Лясь! Ви – смик! – гачок порожній, а короп на мить отетерілий, ще стоїть перед вами...

(Остан Вишня)

Б. Випиши звуконаслідувальні слова. Утвори від них іменники та дієслова.

В. Випиши речення з вигуками. Прокоментуй їх написання.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Григор ТЮТЮННИК
(1931-1980)

Письменник-прозаїк, перекладач, педагог. Його твори вирізняються колоритним зображенням побуту села, рідкісним знанням мови та психології народу.

Повість «Климко» присвячена уславленню доброти, милосердя, чуйності, щирості у страшних умовах війни.

Климко

(Фрагменти)

Розділ І

Климко прокинувся від холодної роси, що впала йому на босі ноги (видно, кидався уві сні), і побачив над собою скам'яніло-бузкове небо, яким воно буває лише восени на сході сонця, – без жайворіння, без легких з позолотою хмарок по обрію, без усміхненої радості пробудження. Климко підібгав ноги під поли діжурчини, щоб зігрілися, й онімілою тремтячою рукою дужче розгорнув солом'яного напою очей. Він спав під скиртою.

Уночі йому снилася велика зграя жовтих воронів із жовтими горобцями впереміш. А то була не зграя і не химера опівнічна – то був вихор з великого кленового та дрібного вишневого листя, що знявся над висілком, коли Климко вийшов у степ за станцію і востаннє оглянувся назад. Та листяна зграя стовпом стала у піднебесся, вище й вище, а там здрібніла, розсипалася і зникла геть з очей.

Де те листя потім сіло? Чи, може, воно ще й досі кружляє?..

Климко звівся на лікоть, щоб краще було видно шлях, яким йому йти далі, і його затрусило так, що аж зуби зацокотіли від терпкого застоюного холоду в усьому тілі.

«Нічого, – подумав. – Пробіжуся з гони – зогріюся».

Климко йшов босий, у куцях штанчатах, старій матросці, що була колись голубою, а тепер стала сіра, та ще в дядьковій Кириловій діжурці. Тій діжурці, як казав дядько, було «сто літ», і не рвалася вона лише тому, що зашкарубла від давньої мазути. Не брали її ні дощ, ні сніг, ані сонце. Пахла діжурка паровозом. Уночі вона нахолоняла, а вдень аж димувала на сонці, пахла ще дужче і пекла плечі та спину.

Климко жив удвох з дядьком Кирилом, відколи осиротів. Жили вони в залізничному бараці при самісіньких коліях. І коли мимо гуркотів важкий ешелон, барак теж ніби зривався з місця: двигтіли стіни, дрижала підлога, бряжчали шиби у вікнах, а барак мчав і мчав. Потім, коли ешелон даленів, гуркочучи тихіше й тихіше, барак знову зупинявся і стояв, як і раніш, і під вікнами в нього знову цвірінчали горобці.

Дядько Кирило був машиністом великого паровоза ФД і ходив на роботу коли як: то вранці, то вдень, то посеред ночі, коли Климко вже спав. Повертався він завжди несподівано – з залізною скринькою в руці, зморений очима і усміхнений до Климка.

– Як тут мій помішничок? Не боявся сам уночі? – питався, бувало, знімаючи шкіряного картуза з білими молоточками, від якого на лобі лишався червоний тугий пружок, що ніколи не встигав зійти до чергової зміни.

Потім дядько вмивався над великою мідною мискою, довго з хрускотом у пальцях тручи руку об руку, хоч і сам він, і Климко знали, що руки все одно не одмиваються.

Умившись, дядько надівав чисту сорочку і сідав до столу.

В. Саводов. Ілюстрація до повісті Г. Тютюнника «Климко»

– А давай лишень свої граматки, подивимось, що там у тебе з науками.

Це була найбільша радість Климкова – покласти перед дядьком чепурно списані зошити, а самому заходитись поратися: винести миску з дьогтяною водою, витерти підлогу, де набризкано, і тихо, покрадьки, щоб дядько не обернувся, насипати йому юшки, якої сам і наварив, – гарячої та запашної. Про зошити він ніколи не боявся, бо тільки з письма інколи мав «посередньо».

– О! – дивувався дядько, розгинаючись над столом. – А це що? Треба було написати «холодно», а в тебе «хохолодно»...

Климко на те знічено одказував:

– То в мене, дя, після великої перерви руки дуже померзли, от воно й хохокнуло.

Дядько, вдоволений, що знайшов помилку, відкладав зошити і брався до юшки.

– Ай добра ж, – хвалив, ледь відсorbнувши з ложки. – У-у-у, такої не всяка й кухарка зварить. Візьми ж отам у скриньці гостинець.

Климко знав, що дядько неодмінно скаже ці слова, проте завжди хвилювався: а що як ні? Що як забуде?

Увечері дядько Кирило, чистий, виголений і ясний, знову йшов на станцію зі своєю скринькою в руці, і Климко проводжав його аж до паровоза. ФД стояв на запасній колії, ще гарячий від недавнього рейсу. З труби ледь-ледь курів дим, тихо сапала пара з патрубків і огортала зморені колеса – ФД спочивав, сяючи масними чорними боками й начищеною міддю. Біля нього і взимку було тепло.

– Ти ж там хазяйнуй, Климко. А вночі спи і не бійся, – казав дядько. – Вночі воно все так, як і вдень, тільки й того, що поночі.

І доки Климко біг потім назад до барака, дядько всміхався йому вже з паровозної будки і махав рукою – отако, самими пальцями.

Климко й не боявся ночей, тому що барак майже ніколи не спав увесь. У ньому жило багато людей, всі вони працювали на станції, ходили на роботу і поверталися з неї хто коли, отож у бараці хтось та не спав.

І одної з таких ночей не повернувся на станцію дядьків Кирилів ФД, хоч на нього давно вже чекала нова зміна машиністів. Климко цілу ніч проблукав тоді на станції, вслухаючись у далекі злякані гудки паровозів, але так і не почув серед них знайомого. Він був один на весь світ – гудок дядькового ФД, – і Климко впізнав би його серед тисячі...

Удосвіта на станцію приїхала дрезина-рейковоз і привезла дядька Кирила, його помічника, старого Кіндратовича, що їздив іще на царських паровозах, і кочегара Славка-гармоніста. Дрезину оточили з усіх боків – чергові обходчики, змажчики, стрілочники, і Климко ніяк не міг пробитися крізь той натовп. Він побачив тільки, що всі познімали картузи й похилили голови, і закричав, і застукав кулачками в погорблені спini:

– Пустіть мене!

Його впізнали і розступилися... Климко побачив лише сиву дядькову чуприну з-під брезенту, вчепився за борт кузова, щоб злізти нагору, але хтось придержав його за плечі й сказав:

– Зараз, синок, зараз подивишся зблизька. Знімемо – і подивишся.

– Пряме влучення... – квапливо розказував хтось. – У тендер. Їх вугіллям побило...

Дядька ховали надвечір при відчинених навстіж дверях барака. У головах у дядька лежали пучечки живих і сухих квітів: чорнобривці з деповської клумби і

гайстри з чиєїсь грядки, сухий деревій і ковила. Квіти дихали м'яко і ладанно, а дядьків костюм новий пах Климкові вихідними днями.

На кладовищі Климко вже не плавав, а лише здригався від холоду в грудях і хрипко зітхав.

На могилу дядькові поклали його шкіряний картуз із білими молоточками.

Після похорону тітка Мотя довела Климка до барака, заплакала біля порога й сказала:

– Може б, ти до мене перейшов? Куди ж тобі тепер діватися? Хто тепер тебе догляне?

Климко похитав головою і пішов у барак. Доглядати за собою – зварити їсти, прибрати в хаті, випрати одежину – він умів і сам. Давно вже вмів.

Розділ II

Климко йшов уже восьму добу.

Сухарів дав Климкові в дорогу дід Бочонок, станційний аптекар і дядьків Кирилів товариш.

Перший сухар Климко розломив, коли відійшов од станції кілометрів за двадцять п'ять і сів перепочити – гули ноги, пекло підошви, натруджені об дрібні камінці, що траплялися в пилюзі, та й усе тіло млоїло від втоми. Розломив і побачив, що всередині аж кишить дрібною білою черви. Скривившись від огиди, Климко повикидав їх соломиною, ще раз розломив сухар і ще повикидав... Їсти довелося вже крихти. Але то було не найстрашніше. Найстрашніше сталося тоді, коли він, перепочивши, підвівся, щоб іти, і впав: ноги не вдержали. Їх ніби одняло. Що встане, то і впаде, і впаде. Він злякався, став розтирати литки, стегна, бив по них кулаками і кричав: «Ану йдіть! Ану йдіть мені зараз!»

Він таки підвівся і пішов, ледве-ледве пересовуючи ступні в крутій пилюзі.

Так було після кожного перепочинку, і Климко збагнув, що краще йти повільніше, але йти і йти без упину, аніж поспішати і через кожні п'ять-шість кілометрів падати, знесилившись, на землю.

Найдужче боліли ноги зранку після ночівлі. Але Климко вже знав, що бити їх не слід, а треба легенько розтерти, поляскати долонями і перші кілька кілометрів іти помаленьку. Далі вони вже не боліли, йшли собі слухняно, тільки німо дзвеніли кожною жилочкою.

Незабаром Климко побачив велике місто у долині, зупинився і роздивлявся його довго, мружачи очі проти сонця. Воно вже співало свою тиху червону пісню вечорову, і Климко заозирався довкола: треба ж на ніч стати, бо в місті де притулишся? Далеко в полі, гонів за десять, він розгледів низеньку чорну копичку сіна чи соломи, коли б не торішньої, і звернув з дороги...

Розділ III

То була не копичка, а старий курінь на баштанищі з прив'ялим уже огудинням та дрібною, з яблука завбільшки, пізньою зав'яззю кавунчат. Климко розбивав їх об коліно і смакував блідо-рожеву холодну серединку: ба, не встигло ще й сонце заховатися, а земля вже холоне. Осінь...

У курені було багацько соломи, твердої, злежаної, – сторожі вкачали. Він дивився на сонце, що саме заходило супроти куреня, червоно-сумне і велике. Воно заходило за гори, і гори з цього боку потемнішали, взялися голубою тінню. «Скоро з-під них почнеться ніч, – думав Климко, – і піде-постелеться степом далі й далі, на всі боки. І до станції дійде, до чорного згарища на тому місці, де був барак, а тепер лиш купа попелу впереміш з головешками залилася...»

Того задушливого від полум'я і диму серпневого дня, коли згоріла станція, Климко знайшов собі притулок у невеличкій кімнатині на шахтній сортувальні, де була колись вагова.

Климко переніс із гуртового барачного погребка ті запаси, що вони мали з дядьком про осінь: шестеро відер дрібної картоплі-«розовки», два кусники сала, старого, жовтого зверху, та з десяток цибулин – і зажив у ваговій сам-один. А втім, він рідко коли залишався наодинці у закіптюжених стінах, бо в нього частенько, – бувало, що й до ночі, – засиджувалося шкільне хлоп'яче товариство – бідові непосидючі висілкові хлоп'яки. А Зульфат Гарєєв, онук дідуся Гарєєва з хлібопекарні, той і ночувати мало не щодня залишався. Хлопцям до сподоби було в низенькій кам'яній Климковій хижі серед глухих штибових кучугур на одшибі від висілка – ніби на Робінзоновому острові...

Але то було вже потім. А перші два дні Климкові жилося у ваговій так незатишно, так самотньо, що аж. З підвалу, де стояли величезні ваги, тягло крізь щілини в старій дерев'яній підлозі прілою вільгістю, по закутках і попід стінами вигарцьовували вночі пацюки, а тепло від «буржуйки», доки на ній не обгоріла іржа, йшло чадне й давуче

Дві ночі Климко спав на голому столі й одбивався від пацюків палицею, стукаючи нею по стіні. Пацючня, що, либонь, уже давно звикла хазяйнувати тут, лякалася і нишкла, а трохи згодом, ще Климко не встигав і повіки склепити, знову заводила вискливий, з тупотнявою та шкряботнявою шабаш.

Лише на третю ніч Климко заснув спокійно, бо пацюки вже не надокучали йому. Спровадив їх з вагової Зульфат Гарєєв, давній Климків товариш. Він знайшов Климка по димкові з труби, що виходила крізь шибку надвір. Прибіг захеканий, з гарячими рум'янцями на гострих смуглих вилицях, і так зрадів зустрічі, що схопив Климка в оберемок і носив його поперед себе, до хрускоту стискаючи ребра. Зульфат був дужий хлопчик, хоча й нижчий від Климка, вважай, на голову.

– А я бігав-бігав по висілці, – швидко, зліплюючи слова, заговорив Зульфат. – Сюди-туди... фух!.. Питаюся: де Климка? Хто бачив Климку? Немає Климки, ніхто не бачив... А ти осьде! Хорошо! У-у-у, хорошо!

Климко на те лише всміхався. Він дуже зрадів Зульфатові і мовчав тільки тому, що завжди був небалакучий у товаристві. Він любив слухати і тихо всміхався, або сумнів, або напружувався весь, уявляючи те, про що розповідав товариш.

– Пацюки в мене тут, – сказав Климко. – Такі здорові, що тупотять...

Вузькі й такі чорні, що аж різучі, Зульфатові очі на мить заплющилися (так він робив завжди, коли йому треба було поміркувати) і враз гаряче зблиснули:

– А хочеш, їх зараз не буде, хочеш? – вигукнув завзято. – Всіх вижену пастися в степ! Хочеш?

Він хутко познаходив усі пацючі ходи й виходи, вигріб з «буржуйки» в цеберку вугільний жар і заходився натовкувати його палицею в кожну нору, втираючи сльози від гарячого їдкого диму.

– А через півмісяця – сталося те зранку – після короткого бою на станцію зі степу прийшли італійці. Вони цілий день ганялися по висілці за курми, стріляли по них з карабінів та автоматів і лементували, як цигани. Поївши курей, італійці гуртами, найменше по двоє-трьох, пхалися від двору до двору і шукали собі їжу за гроші.

Про це розповів Климкові Зульфат, бо італійці приходили й до них. Дід Гарєєв сказав їм:

– У нас є вугілля... Більш нічого в нас немає.

Тоді італійці кинулися грабувати і брали не тільки їжу, а й одяг, де кращий.

Через тиждень вони пішли далі, а у висілці почався голод.

Якось, покружлявши навколо хлібопекарні, де ще недавно з жовтих дерев'яних лотків горнувся, мов з рукава, гарячий хліб і де ще й досі пахло хлібним духом, Климко з Зульфатом зайшли на базар. Може, вони й не завернули б туди – надивилися вже на змучених голодом людей з якоюсь дитячою жалібною надією в очах, – якби там не зчинився ґвалт.

І тут Климко побачив Наталю Миколаївну, вчительку свою і Зульфатову. Вона стояла з немовлям на руках, притиснувши до себе разом з немовлям трояндову, мов сто троянд, сукню. Климко з Зульфатом підійшли до неї (вона не помітила їх) і, затинаючись від хвилювання, сказали, перебиваючи один одного:

– Добрий день, Наталю Миколаївно...

Вона здригнулася і випустила з рук трояндову сукню. Климко з Зульфатом спритно підхопили її, легесеньку, як пух, і так стояли з нею, ніяково й щасливо всміхаючись.

– Климко?.. Зульфат?.. Ой, як ви мене злякали.

– Де ти живеш тепер, Климку? – Наталя Миколаївна сумно глянула Климкові в очі. – Я знаю, мені розказували про все, що тоді сталося, і... мені дуже хотілося... треба було тебе побачити, та Оля народилася. Саме в той день...

Климко посумнішав, Зульфат теж похнюпив стрижену голову.

– Ми зараз удвох із Зульфатом, – сказав Климко. – Додому до нього, правда, навідуємося щодня – води наносимо, вугілля навибираємо під териконом... Там тепер усі гребуться. І знову до мене. У ваговій живемо, на сортувальні. Де штибові кучугури, знаєте? Італійці туди ні разу й носа не поткнули! У нас там гарно, тепло, грубка є залізна, картопля... – Климко презирнувся з Зульфатом. Той на мить заплющився, тоді швидко закивав головою. – Наталю Миколаївно... – Климко зупинився і подав учительці її трояндову сукню, яку досі ніс під полою дядькової діжурки. – Не треба вам нічого промінювати, а переходьте – це ми вас із Зульфатом удвох просимо, – переходьте жити до нас. Ми вам помагати будемо, маленьку глядітимемо.

– Спасибі, – тихо мовила Наталя Миколаївна до хлопців і додала ще тихіше: – Я рада за вас, мої хлопчики, я просто щаслива...

Климко і Зульфат упоралися швидко. Від полудня до вечора вони перенесли з кімнати Наталі Миколаївни все, що в ній було: ліжко, стільці, книги, розкидані по підлозі, етажерку, постіль.

Вже геть споночіло, коли Зульфат приправив колиску, надівши її сіткою на голову. Слідом за Зульфатом прийшов і дідусь Гарєєв, низенький, сухоплечий, у ватяних штанах, вовняних шкарпетках і гостроносих шахтарських чунях. Дідусь приніс торбинку сухарів і, торохтячи ними, поклав на столі, а сам пішов до по-

рога, щоб там сісти. Зульфат поспішив за ним слідом і підставив стілець. Дідусь зіперся руками й грудьми на ціпок і мовчки дивився, як Наталя Миколаївна, маленька, з рожевим у сійві од «буржуйки» волоссям на плечі, поїть дитину чаєм з пляшечки.

– Тобі тут буде хорошо, Наташ Миколавна. Можна жити!.. Ай-я-яй... Маленькому – чай! Не годиться. Маленькому молоко давай. Старому чай, кості гріть. Да-а... Німець хитрий! Сам пішов на Ростов, там є що кушат. Сюди послав італіянців – тут нічого кушат!

Він посидів ще, покивав головою своїм думкам, потім устав і зімружено подивився в личко немовляти на руках у Наталі Миколаївни.

– Молока треба! – сказав суворо.

Наталя Миколаївна подивилася на нього винуватими очима:

– Немає... Не стало, Муса Шафарович...

Дідусь Гарєєв обернувся до Зульфата, тицьнув у нього костуром:

– Підеш на Лобовку до Файзуліних. Там є молоко.

– Зараз? – підхопився Зульфат.

– Завтра, – сказав дідусь.

– Ні-ні, я вас прошу: Не треба, не турбуйтеся, – благально мовила Наталя Миколаївна.

– Мовч! – сердито, як і на Зульфата, сказав їй дідусь Гарєєв, і хлопцям стало від цього ніяково перед Наталею Миколаївною, а вона лише усміхнулася, схилившись над дитиною.

Дідусь Гарєєв, не попрощавшись, рипнув дверима, кивнувши, щоб ішов за ним і Зульфат.

Климко догнав їх уже за штибовими купами. В пільмі біліла і похитувалася голова дідуса Гарєєва (він ходив швидко); Зульфат чимчикував поруч, як невидимка. Климко смикнув його за рукав, і вони трохи відстали.

– Знаєш, що я придумав, Зуль, – збуджено сказав Климко. – Я піду по сіль.

Зульфат зупинився.

– Куди?

– У Слов'янськ. Чув, як отой мурло бородатий на базарі казав: «Сіль слов'янська, біла»? А це ж недалеко. Дядя Кирило туди часто ешелони водив. Уранці поїхав – увечері вже дома... – І зашепотів квапливо, щоб Зульфат не перебив його: – Що, що в нас картоплі є трохи та сала? Цього хоч би на два місяці хватило. А скоро зима. Зараз, поки тепло, треба йти. Харчів наміняємо по дорозі назад, молока, може...

– Сам не підеш, – уперто сказав Зульфат. – Я теж з тобою.

– А по молоко в Лобовку? А дома, з малими хто буде, з дідусем? А з Наталею Миколаївною? Обіцяли помагати, а самі втекли. Та тебе й не пустять. А мене держати нікому...

– Не пустять, – погодився Зульфат.

На прощання він сказав:

– Завтра?

– Вдосвіта, поки ще спатимуть, – сказав Климко. – А ти потім розповіси Наталі Миколаївні, куди я подався.

Зульфат міцно вхопив Климка за плечі, притяг до себе і довго держав так. Потім гаряче зашепотів на вухо:

– Хочеш, я тобі італійський кинджал на дорогу дам? Хочеш?

– Поцупив? – здивувався Климко.

– Ні. Виміняв на четверо яєць. Вони за їжу і карабіни проміняли б! Я знаю.

– Не треба кинджала, – сказав Климко. – Так піду. Хто мене займе?..

Він прокинувся дуже рано. Між кучугурами ще тільки-но почало сіріти. Наталя Миколаївна спала, згорнувшись клубочком.

Біля неї тулилася Оля. Вона майже цілу ніч поплакувала, а тепер спала міцно, і щоки їй узялися ледь помітним сонним рум'янцем.

Климко тихо підсипав у «буржуйку» вугілля (він і вночі вставав підсипати, як звук те робити, ще живучи в бараці з дядьком Кирилом), узяв чистий зошит, олівець і написав:

«Наталю Миколаївно! Я пішов. Зульфат вам усе розкаже. Я скоро вернуся. Клим».

Тої ночі кінчився вересень і почався жовтень.

В. Саводов. Ілюстрація до повісті Г. Тютюнника
«Климко»

Розділ IV

Він устав разом із сонцем. Довго кашляв, сидячи в солом'яній постелі і туго обіпнувшись рябою плащ-палаткою. Тіло йому охопила гаряча млюсть, в очах плавали жовті плями, і від того здавалося, що й надворі теж жовто.

«Ще захворію», – подумав Климко. І злякався: що тоді? Були б оце сірники або хоч кресало, розпалив би солом'яне вогнище, зогрівся, картоплі напик. Може, після гарячого й полегшало б. Хоч їсти йому не хотілося.

Дістав з торби галети, подержав у руках – просто так, аби знати, що вони є, – і поклав назад. «Хай, пригодяться». – І знову тяжко закашлявся.

«Треба швидше йти. Там хоч люди».

Климко підвівся – ноги одразу загули і налилися гарячим, – похитнувся, але не впав і не сів знову, а, тримаючись обома руками за куренів дашок, виступив надвір.

Климко повернувся до куреня, узяв плащ-палатку і, зціпивши од напруги зуби, одірвав од неї чималий клапоть. Потім розірвав його ще навпіл – і вийшло дві онучі.

Він ще посидів у курені, перепочив трохи на дорогу, взяв на плечі торбу і пішов до шляху, раз по раз корчачись від вибухів кашлю.

Місто починалося такими ж будиночками в садах, як і в звичайному висілку. Віконниці в будиночках було позачиняно, – може, тому, що рано, а може, від вулиці їх і вдень не одчиняли.

Климко йшов іржавою трамвайною колією, переступаючи із шпали на шпалу. Взувачку свою він зняв ще край міста – незручно якось тупцяти в онучах, подумав: старець.

Людей траплялося мало. Скрипне хвіртка, висунеться з неї дитяча голівка, стригне очима по вулиці: оно якийсь вурка йде з торбою за плечима, худий, брудний, босий, а великі сині очі, червоні по білках, так і нишпорять... Хлоп – зачини-лася хвіртка.

– Ей, хлопчику чи дівчинко! – гукне Климко. – Як до базару йти – не знаєш?

Тихо за хвірткою, тільки чути, що сопе. Тоді: туп-туп-туп до хати – втекло.

«Що за люди?» – зітхає Климко і, покашлюючи, йде далі.

Біля крайньої тачки на дерев'яних колесах стояла дівчина, з напуском на очі зап'ята старенькою чорною хустиною. Вона тримала в руках чепурно, квітка до квітки складений букет чорнобривців. На плечах у неї була ще одна хустка – велика, у веселих червоних та зелених квітах, а темно-вишневі шовкові китиці ледь на торкалися землі. Щоки у дівчини були перепнуті по-старечому, навкіс, як у хворої на зуби, а маленькі тонкі пальці, що тримали квіти, тремтливо перебирали зелені стебельця.

– Купіть мою хустку. Дивіться, яка ловка... – тихим голосом так лагідно і боязко просила дівчина, що Климко зупинився біля неї. – Я й чорнобривців на додачу ще дам... Купіть мою хустку...

Климко пом'явся, переступаючи з ноги на ногу, і сказав:

– Чудна ви. Кому ж вони зараз потрібні, чорнобривці оті?

Дівчина сполохано глянула на нього темними затіненими очима і швидко вп'ялася пальцями в квітчасту хустку.

– Та ви мене не бійтесь, – усміхнувся Климко і згадав, що він сьогодні не вми-
вався. – Я не вурка, я по сіль сюди прийшов...

Дівчина одвернулася і стояла мовчки.

– Ото хлопець тобі правду каже, – озвався з-під магазину якийсь дядько. – Ти б поставила отуто коло мене тачку, пішла в ряди й виміняла, чого тобі треба. А то – «чорнобривці»...

Дівчина так само наполохано, як і на Климка, подивилася на нього.

Дядько сидів просто на землі, обгорнувши ноги старою сукняною ковдрою. Перед дядьком двома рівними рядочками стояли прорезинені тапочки – великі, й малі, і зовсім манюні, на дитину. Видно, він був швець і сам їх понашивав.

Швець поманив Климка пальцем:

– Здалеку йдеш чи тутешній? – спитав.

– З Донбасу я, – сказав Климко.

– А-а! Землячок... По сіль, кажеш?

Климко кивнув.

– А що ж у тебе на сіль?

– Торбина ось, – Климко зняв з плеча торбу.

– Ні, – усміхнувся швець, і кожна його зморшка теж заусміхалася. – Я питаю, на що міняєш чи купуєш. Одежа якась путня є чи, може, марки?

– Такого нема, – зітхнув Климко, розглядаючи тапочки («Чи не спробувати вимінять?»). – Гроші довоєнні є, так за них нічого не продають. Треба йти в гори, туди, – він махнув рукою, – там я й даром наберу. Так же?

– А чого ж босий?

– Щоб легше на ноги... – Климко ледь скривив губи, пробуваючи усміхнутись. – Картопля в мене ще є. То, може б, ви проміняли взувачку на неї? Дрібнувата, правда...

– Візьми приміряй.

Климко привзув тапочки. Ногам одразу стало затишно.

– Більші бери, щоб онуча влізла, – порадив швець.

Климко послухав його, взув більші й заходився розв'язувати торбу.

– Не треба, – сказав швець. – Носи собі, раз уже ти земляк...

Він скрутив цигарку, припалив од саморобної, з патрона, запальнички і сказав, огортаючись димом:

– А сіль ти, синок, проминув. Кілометрів п'ятдесят зайвих пройшов. Сіль – це біля Артемівська. Чув? (Климко чув і навіть бачив це місто здалеку днів три тому.) Так ото біля нього станція така є, називається вона Сіль. Там сіль. А тут що – крейда, сода, вода солоні в озерах є, але ж у торбу її не набереш... Проминув ти, брат, сіль.

Климка обсипало колючим жарком, а ноги потерпли і знемоглися, як після цілоденної ходьби. Він сів на проломлений дощаний ґанок і мовчав, стиснувши долонями щок.

– Що ж... треба вертатися, – насилу вимовив він, похлинувся клубком, що стояв йому в горлі, і закашлявся.

– О, як тебе пробрало. – Швець поклав на плече Климкові велику руку, подзьобану вугільними скалками, наче покроплену синькою. – Нічого, не скисай, щось придумаємо.

З-за магазину вихопилося два поліцаї в чорному, з карабінами за плечима і плоскими німецькими багнетами при боці.

Поліцаї пройшли повз шевця й Климка, навіть не глянувши на них, і той, що в кубанці, сказав другому:

– Бачив, яка краля? Може, зараз візьмем?

– А куди вона дінеться? Встигнемо ще.

– Щось вони затівають, – сказав швець до Климка і кивнув головою. – Бач, скільки їх оно висипало. Як гусей.

Поліцаї, чоловік, може, сорок, вервечкою, на однаковій відстані один від одного швидко йшли понад обома парканами.

– Ловитимуть когось...

А поміж тими, що товпилися коло тачок, поповзло незнайоме Климкові слово: «Облава!.. Облава!..»

Пролунало кілька автоматних черг – видно було, що стріляли вгору, – і натовп знову повернувся на базарний майдан, розсипаючись у всі боки. В ньому густо синіли поліцейські шинелі.

Дівчина тоненько заплакала і зашепотіла до шевця:

– Спасіть мене, дядю, спасіть...

– Тихо-тихо-тихо, – швидко сказав їй швець. – Не бійся...

А Климко висмикнув з торби надірвану плащ-палатку, розіпнув її в руках так, щоб затулити дівчину, і став роздивлятися, бурмочучи заклопотано перше, що спало йому на думку.

– Якби не надірвана, то була б довша... Так надірвана... – а в голові стукотіло: «Хоч би пройшли, хоч би пройшли!»

– Хах! Ось де вона сховалась!

Климко побачив над плащ-палаткою простягнену руку в чорному суконому рукаві. Та рука взяла дівчину трьома пальцями за підборіддя і підштовхнула його

вгору. Дівчина підняла голову і дивилася на поліцая повнісінькими сліз карими очима.

– Не руш дитини, – тихо, але владно сказав швець.

– Ану встань! – випростався поліцей. Два інші теж похмуро дивилися на шевця. – Встань, кому сказано!!!

– Немає на що статъ, – осміхнувся швець. Він не дивився на поліцая, він дивився кудись повз його коліна.

Поліцей коротко, прямо вдарив його п'ятернею в обличчя.

Швець похитнувся назад, але не впав – устиг обіпертись на руки. Поруч лежали дві дерев'яні підпихачки – дві дощечки з обшитими шкірою ручками.

– Шмаркач, – незлостиво промовив з-під долоні швець, дивлячись, як і раніше, мимо поліцая. – Я, щоб тобі тепленько жилося, ноги в шахті залишив, а ти мене за це – по зубах...

Климко випустив плащ-палатку, вчепився дівчині в другу руку і закричав:

– Пустіть її! Це моя сестра! Сестра моя, чуєте? Вона мені за матір!

– Та облиш ти цих старців, Стюпа... – сказав третій поліцей, позиркуючи на людей, які покидали свої тачки і підійшли ближче. – Ходімо. Без одної Химки ярмарок буде.

Дівчина стояла навколішки й оніміло дивилася в хустку, що розіслалася на землі. А Климко міцно тримав її за руку, побілілими пальцями, і кашляв, і тремтів од кашлю.

Повз них тягла тачку якась жінка у довгому синьому плащі і в калошах на босоніж.

Швець озвався до неї:

– Ти, молодице, хотіла балетки за сіль. То бери.

– Та хотіла, – сказала жінка і зупинилася з тачкою

Тут ось хлопчик, – швець кивнув на Климка, – земляк мій, забився аж із Донбасу. Двісті кілометрів пройшов, щоб солі достати. А де ж її тут зараз найдеш?

Жінка швидко зиркнула на Климка.

– Роздала ж бо я, хазяїне, сіль. Те просить, те: «Дайте, тітонько, хоч у носовичок, хоч зо жменю». Жалко дивитися. Склянок, мо', з десяток осталося.

«Десять склянок!» – подумав Климко і уявив купку солі, величеньку таку. І зашпортався мерщій у кишені, добуваючи гроші.

– Дома в мене то ще є, та й багатенько. З Солі привезла два мішечки, як війна почалася. А тут – ось, тільки на денці... – Жінка дістала з тачки жовтий сировий клуночок.

– Давайте, скільки є, – сказав швець, – та вибирайте собі взувачку, яка на вас дивиться. – Тоді подумав і додав: – А може, хлопчик поміг би вам тачку додому правити, а ви йому дома вже солі досипали б іще, га?

– Я вам, тітонько, води наношу, дров нарубаю чи ще щось зроблю, що скажете. Чесне слово! – Климко похапцем розкрутив, дротинку на кишені і простяг жінці всі гроші, дивлячись на неї вгору хворими очима.

Жінка зажурено подивилася на нього:

– Не треба мені грошей, хлопчику. Я тобі й так насиплю з півпуда, а то й більше, скільки донесеш.

Розділ V

– А може б, ти, синочку, в мене зостався, га? – спитала вона невпевнено. – Назовсім. До кого ж тобі туди йти? Це я ще дорогою подумала, та зразу не сказала: бачу ж – хворе хлопчєня... А вчителька з дитинкою якось переб'ється, серед людей же... Я тебе вдягла б як слід і взула. Їсти в мене, хвалити бога, є що – німці до нас тільки вряди-годи заскакують, то ще й не обібрали, глуша в нас тут. А прийде дядько Петро, чоловік мій, з війни – хай там його, козака, смерть обминає – житимемо втрюх, будеш нам за рідного сина... В школу тебе оддамо... Га? – В очах у неї світилася надія і ще щось таке ласкаве, чого Климко не міг збагнути. Йому тільки дуже шкода стало тітки, і він сказав:

– Я прийду до вас, тітонько Марино. Як тільки не стане в нас голоду, так і прийду або приїду. А зараз треба мені назад, мене там ждуть...

Було вже поночі. На станції ані вогника, ані голосу людського. Тільки паровоз, видно, старенький уже, хрипко дише та кидає негусті іскри в захмарене небо.

З кінця ешелону почулося тоненьке видзвонювання молоточка. Воно ближчало. А коли порівнялося з будкою, де сидів Климко, стихло, зарипіла черепашка під ногами, і Климко почув шепіт тітки Марини:

– А порожні вагони є, Гнатовичу?

– Вони всі порожні, – одказав їй хрипкий старечий голос. – Веди свого пасажира до другого з кінця, там уже є люди. Та й чисто: з-під лісу вагон. Тільки двері тихо одчиняйте.

Климко побачив маленьку чорну тїнь обходчика з довгоносою мастильницею в руці – і знову задзвенів по колесах молоточок.

Підійшла тітка Марина, теж, як тїнь, з ночі виринула, зашепотіла:

– Ходімо, синочку. Повезло нам, дякувати добрих людей.

Вона легко закинула клунок на плечі і взяла Климка за руку.

– Осюдою, поза вокзальчиком ходімо, бо ще наскочимо на того виродка... Начальник станції тут об'явився новий.

Біля передостаннього вагона вони постояли, прислухаючись, потім тітка Марина легенько постукала в двері і сказала неголосно:

– Свої, не бійтеся...

Двері тихо відкотилися, утворивши чорну щілину.

– Може, підсобити? – озвався зсередини чоловічий голос, і простяглася рука.

Тітка Марина подала клунок, заплакала тихо, поцілувала Климка, зросивши слізьми йому щоки, і зашепотіла гаряче:

– Прощай, синочку... Так хотілося мені тебе зоставити в себе, такий ти мені любий став, як ішли тоді з города, як хворів, – серця б тобі увірвала... Приїжджай... Пішки не йди – далеко... А приїжджай...

– Я не забуду вас, тьотю Марино, – надломленим голосом сказав Климко. – Я... спасибі вам... я приїду... Чесне слово!

Він прокинувся від гучного гуркоту дверей. І не зразу розгледів на тлі сірого дощового неба німця у вагоні, що стояв простоволосий, без зброї, у довгих, по самі лікті, шкіряних рукавицях. Німець обвів ліхтариком усі кутки, помовчав, розставивши ноги і згасивши ліхтарик, і раптом крикнув, як вистрелив:

– Гераус!!!

Першим пішов до дверей дядько, що все кутив. В руках у нього був кошик і невеличкий вузлик. Німець ждав його, стежачи за ним зосереджено, спідлоба. Коли дядько підійшов близько, німець відкинувся плечима назад, обкрутнувся на одній нозі, а другою з усього маху вдарив старого вище колін. Дядько охнув і сторчма випав з вагона. Німець знову став у попередню позу і ждав жінок. Климко поспробував одчинити свої двері, але вони не подавалися, видно, намокли за ніч під дощем. Зойкнула жінка, закричала друга, третя... Німець бив їх так само, як і старого, – мовчки, із усього маху. Климко на превелику силу встав з клунком за плечима і пішов до дверей. Він помітив, що німець б'є лише правою ногою, і хотів проскочити зліва від нього. Німець скося стежив за Климком. Климко теж не зводив з нього очей. Не дійшовши до дверей кроків три, він зігнувся калачиком, аж клунок посунувся на голову, подався ще трохи вліво од німця і разом з клунком полетів з вагона, перекинувся в повітрі й посунувся сторч головою по крутому мокрому насипу просто в калюжу, а клунок боляче придавив шию. Німець таки достав його вже на льоту кулаком у груди... Климко спробував підвестися, але в грудях і в коліні так заболіло, що він застогнав і поповзом, ковзаючи ліктем по грязюці й тягнучи за собою клунок, вибрався з калюжі. Скоро поїзд рушив.

Тепер йому лишалося пройти кілометрів шістдесят. Климко повернув за акацієву посадку і побачив неподалік у степу старого з кошиком та жінок з мішками за плечима. Вони посувалися помалу і дуже горбилися. Климко пішов слідом за ними.

А мокрий степ гірко пах полином і тихо шумів од вітру. Низько над ними сунули хмари.

Розділ VI

Другого дня Климко підходив до своєї станції. Було ясне після дощу надвечір'я. Дощова роса м'яко блищала на пожухлих придорожніх травах, і сонце, що вже ледь торкалося найдальшого пагорка, малиново яскріло у кожній росині.

Климко йшов помалу, бо вкрай зморився зі своєю ношею.

Мішок із сіллю та харчами (була серед них і пляшка молока, що якимось дивом не розбилася, як упав з вагона) він перев'язав пополам і ніс по черзі то на одному, то на другому плечі. В дощ він не зупинявся, щоб десь його переждати, а йшов і йшов, напнувшись надірваною плащ-палаткою, доки несли ноги.

І тут Климко побачив, що від переїзду назустріч йому біжить якийсь чоловік – босий, у солдатському галіфе з розв'язаними поворозками і в гімнастерці без реміння. Він біг і весь час оглядався. На переїзд вискочило ще двоє, у чорному.

Один з них припав на коліно і вистрілив. Той, що біг, вильнув убік.

І тоді Климко все зрозумів.

– Туди, дядю, біжіть! – закричав він, показуючи рукою праворуч від себе. – Туди! Там балка!..

Від переїзду вдарила довга автоматна черга. Климка штовхнуло в груди і обпекло так боляче, гостро, що в очах йому попливли червоногарячі плями.

Він уп'явся пальцями в діжурку на грудях, тихо ойкнув і впав.

А з пробитого мішка тоненькою білою цівкою потекла на дорогу сіль...

– Климка-а-а! Кли-и-мка-а! – почув Климко з гарячої п'їтьми і нічого вже більше не чув.

Від переїзду, піднявши руки, спотикаючись і падаючи, біг до Климка Зульфат.

(1976)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які риси характеру Климка розкриваються вже з перших сторінок повісті?
- 2 Чому загинув Климко? Якими почуттями і мотивами продиктований його останній вчинок?
- 3 Назви головних і другорядних героїв твору. Хто з них у тебе викликає симпатію? Схарактеризуй персонажі за їхніми людськими якостями. Використай різні самостійні частини мови.
- 4 Які стосунки пов'язували Климка із Зульфатом?
- 5 У яких епізодах автор розкриває характер Климка?
- 6 Яким ти уявляєш собі Зульфата? Опиши його, добираючи прикметники і дієприкметники та коментуючи свої враження.
- 7 Поміркуй, якими засобами автор розкриває образ Климка. З'ясуй авторське ставлення до хлопчика.
- 8 Як ти гадаєш, що давало знесиленому хлопчику сили йти вперед?
- 9 Чи можна назвати Климка героєм? Аргументуй свою думку. Напиши листа Климкові. Склади свої запитання та поради, вживаючи різні службові частини мови.
- 10 На основі яких подій твору можна зробити висновок про доброту і чуйність багатьох людей у воєнні часи?

Ти – творча особистість!

- 1 Як письменник описує природу? Що саме він підкреслює? А що б описав (ла) ти?
- 2 Перекажи сюжет повісті від імені різних персонажів: Зульфата, Наталі Миколаївни, тітки Марини. Визнач, що спільного в розповідях усіх цих героїв про Климка.
- 3 Із сусідом/сусідкою по парті складіть і запишіть діалог (5-7 реплік) між пораненим Климком і Зульфатом, який підбіг до нього.
- 4 Чи можлива поява такої людини, як Климко, у нашому з вами нинішньому житті? Яких ситуацій нашого з вами життя він не сприйматиме? Що вразить його до глибини душі? Аргументуй свою думку.

Твої літературні проєкти

- 1 Яким ти уявляєш собі Климка? Опиши його коротко.
- 2 Стань співавтором/співавторкою Григора Тютюнника. Склади (усно) ще один коротенький заключний розділ повісті так, щоб сюжетна лінія головного героя мала щасливу розв'язку.

Образ оповідача в епічному творі

Оповідач (рум. *narator*, рос. *рассказчик*) – особа, від імені якої в епічному творі ведеться розповідь про події та дійових осіб; літературна постать, яка водночас є і автором, і персонажем.

Перевір свої знання!

I Прочитай текст.

Старий Майстер звів кам'яний будинок. Став осторонь і милується. «Завтра в ньому оселяться люди», – думає з гордістю. А в цей час біля будинку грався Хлопчик. Він стрибнув на сходинку й залишив слід своєї маленької ніжки на цементі, який ще не затвердів.

– Для чого ти псуєш мою роботу? – сказав з докором Майстер.

Хлопчик подивився на відбиток ноги, засміявся й побіг собі.

Минуло багато років, Хлопчик став дорослим Чоловіком. Життя його склалось так, що він часто переїздив з міста до міста, ніде довго не затримувався, ні до чого не прихилився – ні руками, ні душею.

Прийшла старість. Згадав старий Чоловік своє рідне село на березі Дніпра. Захотілось йому побувати там. Приїхав на батьківщину, зустрічається з людьми, називає своє прізвище, але всі здвигують плечима – ніхто не пам'ятає такого Чоловіка.

– Що ж ти залишив після себе? – питає у старого Чоловіка один дід. – Є в тебе син чи дочка?

– Немає у мене ні сина, ні дочки.

– Може, ти дуба посадив?

– Ні, не посадив я дуба...

– Може, ти поле випестував?

– Ні, не випестував я поля...

– Так, мабуть, ти пісню склав?

– Ні, й пісні я не склав.

– Так хто ж ти такий? Що ж ти робив усе своє життя? – здивувався дід.

Нічого не міг відповісти старий Чоловік. Згадалась йому та мить, коли він залишив слід на сходинці. Пішов до будинку. Стоїть той наче вчора збудований, а на найнижчій сходинці – закам'янілий відбиток Хлопчикової ніжки.

«Ось і все, що залишилось після мене на землі, – з болем подумав старий Чоловік. – Але цього ж мало, дуже мало... Не так треба було жити...»

(В. Сухомлинський)

II Виконай завдання.

1. Визнач тему тексту. Добери заголовок до тексту.
2. Про який слід йдеться в оповіданні В. Сухомлинського?
3. Добери синоніми до слів *майстер*, *слід*.
4. Випиши з тексту 5 прикметників, 5 сполучників, частку і вигук.
5. Переклади словосполучення українською мовою. Запиши. Підкресли прикметники.
Подойти к родному дому, рассказать об успехе, посадить дуб.
6. Знайди рядок, в якому записано тільки частки: а) *навіть, нехай, немов, погід;* б) *майже, не, невже, лише;* в) *посеред, або, хай, ні.*
7. Дай пораду хлопчику, старому Чоловікові. Сформулюй реченням із сполучниками.
8. Склади твір-роздум (5-10 речень) на тему «Ти – творець власної долі».

Під небом рідної Молдови

Література рідного краю

Костянтин ПОПОВИЧ

(1924-2010)

Костянтин Федорович Попович – молдовський та український літературознавець і прозаїк.

Народився 21 травня 1924 року в селі Романківці Чернівецької області в Україні.

Доктор філологічних наук, професор Академії наук Республіки Молдова, академік Академії наук Вищої Школи України, заслужений діяч науки Республіки Молдова, учасник Другої світової війни.

Член Спілки письменників Молдови і Національної спілки письменників України, автор монографічних досліджень: «Соціальні мотиви у поезії Емінеску» (російською мовою, 1963), «М. Емінеску. Життя і творчість» (1963). К. Попович брав участь у написанні та редагуванні чотирьох видань «Історії молдовської літератури», «Історії Молдови», «Історії Румунії» й ін.

К. Попович – автор перших у Молдові романів українською мовою – «Бентежний світанок» (1983), «Скривджені долі» (2001).

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Бентежний світанок

(Уривок)

VIII

Весь травень був дощовим. Тільки в останні дні небесна височінь заголубіла, засяяла. З приходом ясних днів поля густо зарябіли білими жицькими сорочками і жіночими хустками. Селяни, мов ті шукачі скарбів, цілими днями копалися в землі.

Вже починала колоситися пшениця, потяглася вгору кукурудза, у долинах лягав у покоси шорсткий рогіз. Ось вже який день працювали всією хатою і Хорошенюки.

Закінчивши полоти зарослу бур'янами пшеницю на Чавунці, вони перейшли під ліс прашувати кукурудзу. В останній день на поле прийшов тільки Іван із старшою сестрою Улітою. Поки вона прашувала останні рядки, Іван взявся косити траву.

У кущах, вздовж межі, справляли прихід літа лісові птахи. Вони виспівували, перебиваючи один одного. В тон їм насвистувала коса, яку Іван звагом запускав у траву. Безтурботні пташині співи, духмяні пахощі скошеної трави і легкий вітерець, який то причаїться десь у корчах, то розбіжиться, щоб знов кудись зникнути, навівали на Івана якийсь нестерпний сум.

Ось уже скоро два місяці, як ліг йому на серце важкий камінь, два місяці, як він не може знайти собі місця, заспокоїти розболену душу...

Паладія давно помітила неладне, але помовчувала. Та й Антон спостеріг якусь переміну в хлопцеві, але теж не допитувався, а тільки покрикував, коли Іван, носячись у своїх думках, не чув, що йому говорять.

– Ти, мой, хлопче, вже скоро сам собі на ноги почнеш наступати, – сердився Антон. – Чого заворонився та не слухаєш, що тобі кажуть? За батогом забанував?

Іван не перечив, мовчки відходив і робив своє діло. Сьогодні батька в полі не було, Іван дав волю важким думкам...

Клепав Іван косу без охоти, та й косив опісля – лиш би день до вечора. Вже сонце не так припікало, тіні ставали довшими, коли на прогалині за корчами промайнуло кілька жіночих хустин. Іван стрепенувся, кинув косу і перестрибнув через рівчак. Вийшовши з корчів, він загнув кінець сорочки і почав шукати гриби. Дивлячись під ноги, він ішов жінкам назустріч. Коли поміж густим гіллям майнуло обличчя Тасії, Іван здригнувся. Серце забилося швидко-швидко, і він зупинився як вкопаний. За кілька кроків від нього завмерла Тасія. Ксеня з жінками пішла вперед. Іван ступив до Тасії.

– Добрий день, Тасю, – промовив він.

Тасія розгубилася, густо почервоніла, підвела повні здивування очі й відповіла:

– Дай, Боже, здоров'я.

Розмова не клеїлася. Вони дивилися один на одного й мовчали.

– Кажуть, у тебе скоро весілля.

– Атож.

Іван розгубився і, не знаючи, що сказати, замовк, переминаючись з ноги на ногу. Тасія, потупивши очі, теребила якусь лісову квітку. Вони мовчали, аж поки зовсім близько не закувала зозуля. Мов навмисне, вона тільки дала про себе знати й одразу знялася і зчезла в глибині лісу...

– Чому ж зі мною не пішла в танець?

– Хіба ти не знаєш?

– Звідки мені знати?..

– Ти що, нічого не чув і нічого не знаєш?

– А що?

– Таж тато гадають, що твій підпалив нас!..

– Чому ж це твій батько думає, що мій тато підпалив вас?

– Ой, не питай, Іване. Тато кажуть, що всі біди в селі від твого батька і що, коли б не він, в селі був би спокій...

– У селі кажуть, що пожежа сталася тому, що ви попіл разом із жаром висипали під шопу.

– Не знаю, хто що каже, але мені батько заборонили з тобою танцювати і сказали, щоб твоєї ноги в нашій хаті не було.

– А ти й рада?

– Що ти таке говориш? Знав би, скільки я наплакалася. Тато казали: власними руками задують мене, як дізнаються, що я десь з тобою стала на розмову...

Сонце сідало до обрію, різкі тіні зникли, а замість них крізь гущавину почали просочуватися сутінки. У повітрі повіяло лісовою вологістю, терпкуватими пахощами трав...

Повертався Іван, не чуючи під ногами землі. Уже виходячи з лісу, він глянув у вічі величезному багряному сонцю, яке, повільно опускаючись за горб, розкидало м'яке золото променів. Біля межі на пеньку сиділа Улита, неподалік пасся їх стрижений кінь...

Іван сів поряд з Улитою і почав спостерігати, як день дає дорогу сутінкам, як хвилюється під вечірнім вітром озима пшениця, шелестить кукурудза, як серед ниви нахилиється батько, придивляючись до кукурудзи.

Повернувшись до межі, Антон таки не промовчав:

– Ну й косар! Кілька нещасних покосів і тих не зміг протягнути. Як же ти збираєшся жити, синку? Думаєш, весь вік батько на тебе буде горба гнути?

– Ранком докошу, не журіться.

– Та тут на тиждень вистачить, якщо якась нечиста сила буде тебе по лісі носити.

– То що, вже й до лісу не можна заглянути?

– Перше діло своє зроби, а тоді йди, куди забажиться.

– Кажу ж – завтра.

– На завтра знайдеться інша робота. Лишай косу і йдіть з Улитою додому. Я тут ночуватиму. Нехай кінь напасеться добре.

Доки Іван з Улитою спускалися у долину, що вела до Чорного моста, Антон взявся докошувати. Сутінки гусли, вrostали у темряву дерева. На полі не було нікого. Тільки проїхала підвода, навантажена травою, та попід готар проскакав хтось верхи. Птахи в лісі теж утихомирилися, лише невгомні солов'ї з настанням сутінків ще дужче розспівалися: то тьохкали, то дрібними переливами будили тишу, то заливалися протяжним свистом...

Антон закинув косу на молодий явір, що простягнув свої гілки над ровом, і пішов поміж рядами кукурудзи збирати бур'яни. Коли зовсім стемніло, перевірів пута на коневі і пустив його пастися. Зібрану траву кинув на воза, накрив вереткою, поклав під голову опалку з соломою і накрився чугайною. Довго лежав горілиць, прислухався, як недалеко пофиркував кінь, як безупинно сюрчать коники. Темінь важчала, ніч огортала безкраї поля. Небо було густо вкрите сизими кучерявими хмарами. Місяць раз від разу поринав у хмари, і тільки ясна пляма маячила у недосяжній холодній височині.

Слідкуючи за дорогою, яку прокладав собі місяць, Антон довго не міг заснути. Важкі, як і його життя, думи приходили одна за одною. Він, власне, й залишився на полі не стільки тому, щоб напасти коня та докосити, скільки задля того, щоб розібратися у своїх думках. З того часу, як настала свобода, з голови не виходила земля. «У хаті стільки ротів, а чим їх годувати? З м'ясиць хоч зуби складай на банти. Чи дадуть хоч трохи панської землі, – гадав Антон, – скільки часу минуло, як скинули царя, а що з того? Про землю ніхто нічого не каже. Підождіть, мовляв, прийде час. Але чи до терпіння тому, в кого кишки грають марш?»

Ці думки не давали Антонові спокою. З кожним днем він ставав якимсь злішим, за всяку дрібницю міг наговорити Бог знає що. Антон змушений був зізнатися, що надто часто почав прикикувати на своїх домашніх. «Ось хоч би на хлопця чого так гримати? – подумав він. – Чого доброго зазнав він у житті, та й чи доведеться йому, бідолашному, ще з щастям зустрітись?» Антонові хотілося з

коренем вирвати з серця лють, але чи від нього залежало це, чи міг він наказати самому собі? Нерадісні думки роїлися в голові, хилило до сну.

Збагацуй власне мовлення!

Забанувáти – тут: засумувати

Опáлка – мішок

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Коли відбуваються події, описані в уривку? Що ти знаєш про ці часи?
- 2 Назви головних персонажів уривка. Які почуття вони викликають у тебе?
- 3 Розкажи про життя і мрії Антона Хорошенюка.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Зінаїда ГУРСЬКА

(1954)

Зінаїда Олександрівна Гурська народилася в Україні, у Львові. Вищу журналістську освіту здобула в ушавленому Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка. Працювала заступником редактора в газеті міста Прип'ять. Після аварії на Чорнобильській АЕС, коли усіх городян переселили, приїхала в Молдову. Зараз мешкає в Кишиневі. Тут вийшли її збірки «Колокол души», «Это жизнь» з поезіями та оповіданнями українською і російською мовами.

Кришталева чара

Якось раз Бог подарував Людині дивовижну чарівну Чару. Кришталеву чару... Людина ніколи раніше не бачила такої дивовижної багатогранної чарівної Чари. Варто було Людині доторкнутися кришталю, як він відгукувався неповторною мелодією, яка наповнювала серце Людини невимовним теплом і ще чимось, що не мало назви...

Довгий час Людина слухала ту мелодію вранці й увечері, потім лише ввечері, а згодом все рідше і рідше згадувала про чарівну Чару. Людина звикла до її присутності і перестала звертати увагу на чарівний перелив граней і слухати дивовижну мелодію. А потім... Потім Людина почала поводитись з кришталевою Чарою навіть не як з фарфоровою, а з глиняною чашею. Черпала нею воду, коли її мучила спрага, поливала з неї квіти...

І ось одного разу необережним дотиком руки Людина зронила чарівну Чару, яка з болючим дзвоном розлетілася на безліч скалок. І тільки від незвичайного дзвону дивовижного кришталю Людина зрозуміла, яким рідкісним, дорогоцінним скарбом вона володіла. Та було пізно... Як відсвічували окремі грані Чари... Та то були лише скалки... І як не намагалася Людина склеїти грані чарівної Чари, вона вже не відгукувалася тим неповторним мелодійним дзвоном, який тішив серце Людини, а лише глухо стогнала...

Людина обійшла всі магазини в пошуках такої ж Чари, та жодна з побачених не співала так мелодійно, як подарована Богом. Від горя Людина втратила слух, і лише очі її були прикуті до чарівної Чари, зібраної зі скалок. На вигляд вона була така сама, лише не чути було дивовижної мелодії... Чара не могла звучати, як раніше, а Людина не хотіла іншої мелодії.

Приголомшливий дзвін розбитого щастя, особливо, коли його не повернути...

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яке враження справив на тебе текст?
- 2 Про що в ньому розповідається?
- 3 Що таке щастя? Яким бачиться тобі твоє щастя?

Туга

Я хочу додому,	До синього неба,
До рідних Карпат,	До поля з хлібами.
До біло-підсинених	І серце так стогне,
Різьблених хат...	Так хоче до мамі...

Поміркуй і дай відповідь!

Чи поділяєш ти думку автора про те, що щасливою людина себе відчуває тільки в рідному краї?

Родині

Долаючи часопис всіх доріг,
Так прагне серце рідного порога.
Вклонюся татові до самих ніг,
Попрошу мамі довгих літ у Бога.
І з першим променем
Води із джерела
На полонині квартирою нап'юся,

З косами верб я до землі схилюся,
Яка через дитинство пролягла.
Торкнуся долонями я вишні за вікном,
Росу зібравши з листя, як сльозину.
Мелодія душі до неба лине,
І Всесвітом стає моє село.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які думки охоплюють поетесу при згадці про рідне село?
- 2 Про які «святині» згадується в поезії?

Твір розповідного характеру про улюблену справу в художньому стилі

1 Прочитай виразно поезію Г. Рогової «Молдова».

Галина РОГОВА
(1948)

Поет, науковиця (доктор філософії, співробітник АН Молдови), авторка і ведуча програми «Світанок», журналістка. Галина Миколаївна родом з Луганщини. У Молдову приїхала зовсім юною. Тут зустріла свою долю і знайшла своє призначення. І Молдова стала не «другою батьківщиною», а просто Батьківщиною.

Молдова

На цій землі, як ясний сад,
І я – не зайва.
Під небо – вмига бірюза –
Не зайда.
Моє коріння тут вросло
З Яцька-прадіда,
Якого Драгош-воєвод
На гонах стрітив.
Був пасічником прадід мій,
Брав мед в цих росах
І титул гримкий «гречкосій»
Ми з нього носим.
В сусідстві пращури мої
І молдовани
З одної чорної ріллі
Хліб здобували.
У лавах Штефана брати
Одної віри
Ішли цю землю захистить
Від бузувіра.
Мій рід – селян і вояків,
Рід будівничих –
Охоче брав у свояки

Старий Орхей

Сусід одвічних.
Одні в нас сонце й небеса,
Земля і роси,
І спільна тут зроста лоза –
З моєю бростю.

(Г. Рогова)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему та ідею поезії.
- 2 До якого стилю належить поезія?

- 2 Поміркуй, який процес праці приносить тобі задоволення й радість. Чи доводилося тобі спостерігати за тим, як хтось виконує роботу? Добери синоніми до слова *праця*.
- 3 Скажи, чи доводилося тобі виробляти щось власними руками? Які емоції ти відчував / відчувала, якщо твій виріб подобався людям? Що тобі хотілося б навчитися виготовляти? Чи допомагаєш ти вдома своїм рідним? Що найкраще тобі вдається зробити?

Мета **художнього опису процесу праці** – викликати певне ставлення до праці, до її виконавця, до продукту праці.

Ознаки художнього опису процесу праці:

- Образність, емоційність;
- Використання художніх засобів: епітетів, порівнянь, метафор.

- 4 Поясни фразеологізми, які характеризують виконання дії. Які з них стосуються безпосередньо дії, а які – її результату? Поясни значення фразеологізмів. У разі потреби скористайся довідкою.

Не покладаючи рук; як з голочки; уганяти коло роботи; ганяти як солоного зайця; за гаряче й студене хапати; крутитися як білка в колесі; трудитися в поті чола.

Довідка:

старанно працювати; працювати із завзяттям, із запалом; новий, щойно добротного зроблений; мати багато роботи, бути постійно заклопотаним; працювати легко, без ускладнень; без перепочинку, весь час; усе робити, ні від якої роботи не відмовлятися.

- 5 Прочитай твір. Визнач його основну думку й тип мовлення.

Пасічник

– Бачив, Сашко, диво-терери, в яких мешкають бджоли? – запитав мене якийсь дядько Василь. Він приїхав погостювати до нас з Писарівки, де повітря духмяне, а майже біля кожного будинку своя криниця з крижаною, якоюсь навіть хрусткою водою. На дахах хати – вигадливі коники, вікна, веранди і альтанки прикрашені дерев'яним мереживом місцевих умільців. Я подумки уявив собі найкрасивішу будівлю на сільській вулиці, де замість людей хазяйнують бджоли.

– Такого не може бути! – засміявся я у відповідь на слова дядька Василя.

– А ти не смійся, – сказав він. – Приїдеш до нас улітку на канікули, сам побачиш. Улітку я приїхав у Писарівку.

– Де ж вони, диво-терери з незвичайними мешканцями? – поцікавився я у дядька.

– Зараз все побачиш на власні очі. Виявилося, що у казкові диво-терери оселив бджіл сільський пасічник Михайло. Деякі виготовлені ним вулики являють собою

зменшені копії найпримітивніших будівель старовинної Писарівки.

– Бджоли у таких теремах дають мед як у звичайних вуликах, – зазначив пасічник. – А людині – радість. Зараз я буду черговий вулик. Якщо бажаєш, можеш мені допомогти, а якщо ні – просто подивишся.

Майстерня виявилася невеличким будиночком на краю села.

– Вулики виробляють із сосни, смереки, липи, – розповідав пасічник. – Вони мають бути сухими і утримувати тепло. Михайло узяв дошку, поклав її на довгий стіл і почав неквапливо і впевнено позначати розміри олівцем. Стінки вулика повинні бути завтовшки сорок п'ять міліметрів, висота – чотириста п'ятдесят міліметрів. Після розмітки Михайло розпиляв дошку, одержав потрібні заготовки. Потім за допомогою рубанка й інших столярних інструментів спритно перетворив їх на деталі. Взяв іншу дошку. З неї виготовив дно, кришку, гніздові рамки. В одній з деталей він зробив пічку – отвір, через яке бджоли влітатимуть і вилітатимуть. На цьому Михайло свою роботу припинив, тому що треба було йти на пасіку до бджіл.

Наступного дня я знову був у майстерні Михайла і бачив, як із соснових деталей вмілі руки пасічника збирають вулик: швидко, натхненно, весело. Я зрозумів, що праця пасічника вже сама по собі дивовижна. Мабуть, пасічник і має бути таким, як Михайло: добрим, уважним, майстром до всього здатним, закоханим у красу.

(З посібника)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 До якого стилю належить текст? Свою відповідь аргументуй.
- 2 Знайди у тексті опис дій.
- 3 Поміркуй, наскільки корисно уміти щось зробити власноруч?
- 4 Як ти розумієш висловлення *бути закоханим у красу*?

Це цікаво!

Неподалік Кишинева розташовано мальовниче село Кондриця. Тут знаходиться давній монастир і унікальний, єдиний у Європі, музей меду.

Історія цього музею почалася понад 20 років тому, коли спадковий бджоляр Андрій Загаряну вирішив зробити народним надбанням свою улюблену справу і увічнити мед. Відкриття музею відбулося у 2000 році.

У цьому унікальному місці абсолютно все присвячено бджолам – і величезна бджола на стіні будинку, і власноруч зроблені господарем вулики (деякі з них з обличчями). Під дахом зібране начиння, необхідне на пасіці. Деяким предметам понад 200 років.

Серед експонатів – унікальні вулики, зроблені з липової колоди чи сплетені з вербових прутів, барила для зберігання меду, чавунна товка з чаном для подрібнення цукру (для підгодівлі бджіл), самовари, книги з бджільництва та інше. На полицях стоять зразки меду та воскові свічки, зроблені за особисто виробленою технологією майстра.

Як писати твір-опис процесу праці за власним спостереженням

1. Добре продумай тему й основну думку твору. Вибери для опису трудовий процес, який ти добре знаєш.
2. Виділи основні етапи процесу праці, послідовно опиши їх.
3. Уживай слова на позначення послідовності дій.
4. Описуючи трудовий процес, намагайся розкрити характер людини.
5. Використовуй у творі інші види описів – опис предмета, людини, природи, інтер'єру.

6

Склади твір-опис процесу праці в художньому стилі за власним спостереженням. Добери заголовок до твору.

Допоміжний матеріал для твору-опису процесу праці

Слова для позначення послідовності дій: спочатку, передусім, перш за все; потім, далі, пізніше, затим, опісля, після цього, згодом, тепер, зараз; нарешті, у кінці, насамкінець.

Слова, що аналізують виконувані дії: працювати швидко, легко, серйозно, спокійно, творчо, цікаво, зосереджено, вправно; праця успішна, благородна, відповідальна, напружена, плідна, радісна, якісна, сумлінна.

Узагальнення і систематизація вивченого за рік

I Прочитай текст.

Нашого цвіту по всьому світу

Національний палац імені Ніколає Сулака

Українці мешкають не тільки в Україні, а й за її межами. За чисельністю українці посідають третє місце в Європі. Відомі у світі і молдовани: вони посідають восьме місце за списком найчесніших країн.

Наші землі щедри на таланти. У всьому світі відомі українські та молдовські вчені: фізики, авіаконструктори, лікарі, історики. Серед перших людей, які побували в космосі, був українець з Київщини Павло Попович. Багато років генеральним конструктором космічних ракет був також українець, житомирянин, випускник Київського політехнічного інституту Сергій Корольов. Тома Чорбэ – видатний лікар із Бессарабії, випускник медичного факультету Київського університету імені Святого Володимира. Був ініціатором проекту створення інфекційної лікарні, якою керував понад 30 років.

Молдова та Україна славяться поетами та письменниками, танцюристами, художниками, співаками, гончарами, різьбярами тощо. Світової слави набули наші митці. Так, кінофільм українського кінорежисера Олександра Довженка «Земля» увійшов до десятки кращих фільмів усіх часів і народів. Всесвітню славу отримав кінофільм відомого молдовського кінорежисера Еміля Лотяну «Табір уходить в небо». Справжню гордість відчувають молдовани за свого земляка – всесвітньо відомого композитора Еуджена Доги, автора вальсу із кінофільму «Мій ласкавий та ніжний звір», що визнаний ЮНЕСКО одним із чотирьох музичних шедеврів XX століття.

Виконай завдання.

1. Визнач стиль мовлення та тип тексту. Доведи.
2. Сформулюй за змістом прочитаного тексту два запитання, використавши прислівники та прикметники.
3. Уклади оголошення про концерт Еуджена Доги, який відбудеться 1 червня у Національному палаці імені Ніколає Сулака у Кишиневі.
4. Випиши з тексту 5 дієслів. Визнач їх граматичні ознаки: вид, спосіб, дієвідміну, час, особу, число, рід (якщо це можливо).
5. Утвори від виписаних дієслів прикметники та дієприкметники.
6. Випиши з 1 абзацу тексту службові частини мови. Назви їх та схарактеризуй.
7. Розстав у реченнях пропущені розділові знаки. Підкресли дієприслівникові звороти як члени речення.

Національний палац Республіки Молдова носить ім'я Ніколає Сулака, молдовського естрадного співака та виконавця народних пісень. Н. Сулак захопився молдовською піснею перебуваючи у дитячому будинку на півночі нашої Молдови. Не маючи музичної освіти він став солістом хорової капели «Дойна» Молдовської філармонії. Записавши чимало власних пісень виступав на концертах у багатьох країнах світу.

8. Прочитай виразно поезію.
 - Поміркуй над назвою поезії. Про яких сусідів у ній йдеться?
 - Визнач тропи та з'ясуй їх роль у тексті.
 - Що ти знаєш про автора цієї поезії?

Сусіди

Дністер лине
В море синє,
Береги минає,
На них зроду
Два народи
З давнини єднає...
Де Всевишній
Дав їм вишні,
Пісень вподобання,
Ще до ладу
Винограду,
Бусла клекотання.
(Євген Осередчук)

9. Напиши твір-роздум (8-10 речень) на тему «Відома людина мого краю».

ДОВІДКОВЕ БЮРО

Тлумачний словничок

Аватар (санскр.) – невеликий малюнок або фотографія, яку використовують як зображення користувача мережі Інтернет, зокрема в соціальних спільнотах.

Автопортрет (грец.) – портрет художника, скульптора, виконаний ним самим.

Акцѐнт (лат.) – своєрідна вимова, властива тій або іншій мові (діалектові), особі; перен. особлива увага до чогось; підкреслення.

Атрибу́т (лат.) – предмет або істотна ознака, які становлять характерну прикмету кого-, чого-небудь.

Бренд (англ.) – торговельна марка компанії, товару або продукту; перен. щось унікальне, особливе.

Ві́лиця – опукла кістка черепа між оком і верхньою щелепою.

Ву́гіль – 1. збірн. Те саме, що вугілля. 2. Недопалене дерево, яким художники створюють ескізи та підмальовки живописних творів.

Гармо́нія (грец.) – 1. муз. Закономірне поєднання тонів в одночасному звучанні; співзвуччя. 2. Поєднання, злагодженість, взаємна відповідність якостей (предметів, явищ, частин цілого).

Глоса́рій (лат.) – список понять у певній галузі знання з їх визначеннями.

Га́зда (діал.) – господар, хазяїн.

Деграда́ція (лат.) – поступове погіршення, втрата якихось якостей, властивостей; занепад, виродження.

Де́ко – частина корпусу струнних та інших музичних інструментів, що відбиває і посилює звук.

Дерн – поверхневий шар ґрунту, вкритий травою і трав'янистими рослинами, густо пронизаний та скріплений їх коренями, а також вирізані із цього шару пласти.

Джінжик (діал.) – комар.

Джоло́бати (діал.) – колупати.

Диза́йнер (англ.) – фахівець з оформлення інтер'єру; художнього проектування естетичного вигляду промислових виробів.

Дух – свідомість, мислення; внутрішній стан, моральна сила людини (колективу).

Духовний – 1. Пов'язаний із внутрішнім психічним життям людини, її моральним світом. Антонім: матеріальний. 2. Нематеріальний, нетілесний. 3. Такий, що стосується релігії, церкви, належний їм: світський.

Духовність – властивість вдачі, що полягає в переважанні духовних, моральних та інтелектуальних інтересів над матеріальними, фізичними.

Душа – 1. Внутрішній психічний стан людини з її настроями, переживаннями та почуттями. 2. Сукупність рис, якостей, властивих певній особі. // Людина як носій тих чи інших рис, якостей.

Душевність – щирість, відвертість, сердечність, доброта, чуйність.

Емоційність (лат.) – властивість виражати емоції – душевні переживання, почуття людини: радість, захоплення, горе, страх та ін.

Етнографічний – такий, що відображає особливості побуту, звичаїв, культури певного народу.

Затірка – страва, зварена на воді або молоці з розтертого в дрібні кульки борошна з водою.

Звичай – 1. Загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті народу, колективу і т. ін. 2. Традиційний порядок відзначення певних свят, подій і т. ін., пов'язаний із виконанням певних дій і використанням атрибутів, предметів тощо.

Імідж (англ.) – 1. Громадська думка, уявлення про когось, щось; репутація, образ. 2. Навмисно створюваний образ особи (зокрема, її вигляд і манера поведінки), спрямований на формування громадської думки чи уявлення про неї.

Індивідуальний – властивий певній особі: окремий, особливий.

Інтелект (лат.) – розум, здатність людини думати, мислити.

Інтелектуальний – наділений інтелектом; розумовий, духовний.

Кіфа́ра (грец.) – давньогрецький струнний щипковий музичний інструмент, подібний до ліри.

Класи́к (лат.) – видатний, загальновизнаний письменник, діяч науки чи мистецтва, творчість якого є взірцевою.

Класи́ка (лат.) – явище, перевірене часом, висока якість якого є загальновизнаною.

Кобеня́к (заст.) – суконний довгий і широкий чоловічий верхній одяг; кирея, сіряк.

Креативний (англ.) – здатний до вироблення нових, оригінальних ідей та їх утілення, спрямований на творчість; творчий; оригінальний.

Культу́ра (лат.) – сукупність матеріальних і духовних цінностей, а також способи їх створення, уміння використовувати для людського прогресу, передавати з покоління в покоління.

Кутю́р'є (франц.) – творець високої моди, художник-модельєр, що створює напрями у світовій моді.

Ламіна́т (англ.) – 1. Синтетична плівка, котрою вкривають обкладинки книжок, аркуші документів і т. ін. 2. Міцні пластини для покриття підлоги в приміщеннях; покриття з таких пластин.

Лексико́граф – фахівець з лексикографії – теорії і практики укладання словників.

Ли́цар (нім.) – 1. іст. Західноєвропейський середньовічний феодал, який належав до військово-дворянського стану. 2. перен. Самовідданий, благородний захисник кого-, чого-небудь.

Містици́зм (від грец.) – визнання надприродної сутності явищ природи; віра в існування надприродних сил та їхній вплив на життя людей.

Мольбе́рт (нім.) – підставка, на якій художник установлює підрамник із полотном, картон і т. ін. для малювання.

Мораль – 1. Система норм і принципів поведінки людей у ставленні одне до одного та до суспільства; етика. 2. Повчальний висновок із чогось (байки, казки та ін.).

Нація (лат.) – історична форма спільності людей, об'єднаних єдиною мовою та територією, глибокими внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури й характеру.

Недолугий – 1. Безсилий, фізично слабкий, кволий. 2. Такий, що не відповідає своєму місцю, призначенню. 3. Слабкий щодо сили свого впливу. 4. Незначний щодо обсягу, розміру, значення і т. ін.

Олія – 1. Рідка жирова речовина, яку добувають з деяких рослин. 2. Олійна фарба. 3. Мастило.

Оригінальний – 1. Який не є копією або підробкою чого-небудь; справжній. 2. Який привертає до себе увагу своєю незвичайністю, своєрідністю.

Опал (грец.) – прозорий камінь, деякі різновиди якого вважають коштовними.

Пафосний (грец.) – пройнятий пафосом – почуттям пристрасного запалу, піднесеності, натхнення.

Підмалювок – здійснювана художником підготовча робота – покриття полотна тонким шаром фарби, на який пізніше накладають інші фарби.

Поліграфія – виготовлення друкованої продукції.

Постер (англ.) – художньо оформлений плакат, створений з метою реклами або для оздоблення приміщення.

Самореалізація – виявлення і розвиток людиною власних уроджених можливостей за допомогою власних зусиль і творчості.

Симпатія (грец.) – почуття приязні, прихильності, доброзичливості до когось, чогось.

Слоган (англ.) – рекламне гасло у формі короткого речення, яке легко запам'ятовується.

Стилізований – такий, якому надано характерних рис певного стилю; який за формою є наслідуванням певного стилю.

Суржик – 1. Суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю тощо; борошно такої суміші. 2. Перен. Елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови.

Творчість – 1. Діяльність, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей. 2. Діяльність, перейнята елементами нового, яка має ознаки вдосконалення, розвитку.

Темперамент (лат.) – 1. Сукупність психічних особливостей людини, що виявляються в її поведінці, мірі її життєвої активності. 2. Життєва активність, здатність до внутрішнього піднесення.

Темпераментний – дуже запальний, пристрасний.

Технологія (грец.) – сукупність знань, відомостей про послідовність окремих трудових операцій у процесі виробництва чого-небудь.

Традіція (лат.) – 1. Досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки та ін., що склалися історично й передаються з покоління в покоління. 2. Усталена норма, манера поведінки, погляд, переконання.

Файний (діал.) – гарний.

Хронофак (грец. дослівно – пожирач часу) – особа, предмет, пристрій, які відволікають від діяльності (роботи та ін.), заважають.

Чеснота – позитивна моральна риса (властивість) людини, яка є основою її добропорядності; основа моральності, етичності, принципів і цінностей особистості. Антонім – вада.

Щирий – 1. Відвертий, чесний, такий, що щиро виражає свої почуття та думки; правдивий. 2. Справжній, дійсний.

Словничок синонімів

Абсолютний, необмежений, цілковитий, повний.

Безглуздий, нісенітний, неподобний, беззмістовний, нерозумний, абсурдний, алогічний, недоцільний, нераціональний.

Благати, заклипати, молити, упрошувати.

Бряжчати, брязкати, брязкотати, бриньчати.

Варта, охорона, чати, конвой, ескорт.

Вибір, вибирання, обрання, відбір, відбирання, добір.

Вимагати, домагатися, веліти, зобов'язувати, наказувати, потребувати.

Висота, височина, височінь, вишина, високість, підхмар'я, піднебесся.

Віддзеркалювати, відбивати, відсвічувати, відображати.

Відступництво, зрада, зрадництво, зречення, відречення.

Відтінок, відлив, півтон, перелив, полиск, нюанс.

Всесвітній, світовий, планетарний.

Героїчний, геройський, звитяжний, доблесний.

Грамота, письменність, грамотність, письмо, освіта.

Довід, доказ, підтвердження, свідчення, аргумент, резон.

Доречний, слушний, придатний, путящий (розм.), своєчасний.

Завіса, запона, заслона, запиало, полог, опона.

Запашний, духмянний, ароматний, пахучий, пахкий.

Затамований, стриманий, приглушений, причасний, здержаний.

Захищати, обороняти, боронити, убезпечувати, уберегати, відстоювати, (погляди) обстоювати, (за кого) вступатися.

Звивистий (який має вигини, непрямий, нерівний), покручений, кручений, виткий, витий, в'юнкий, в'юнистий, хвилястий, заломистий, зигзагоподібний.

Знатний, аристократичний, високий, благородний, родовитий, іменитий, титулований; можновладний; дворянський, шляхетний.

Каліграфія, краснопис, чистописання.

Кипіти, клекотіти, вирувати, нуртувати, бурхати, шаленіти.

Клеймо, марка, маркування; тавро.

Лягодити, ладнати, залагоджувати, справляти, поправляти, правити, (механізми) ремонтувати, (отвори) залатувати.

Лічити, пасувати, підходити, (бути) до лиця, приставати, іти, припадати, приходиться; гармонувати.

Ляскання (видавання коротких різких звуків при ударі, падінні тощо), ляск, ляскіт, виляскування, цьвохкання.

Мінливий, змінний, перемінний, непостійний; несталий, нестійкий; переливчастий.

Мовчазний (який не любить багато говорити) мовчазливий, неговіркий, малоговіркий, небагатослівний, небалакучий.

Мріяти, марити, снити, фантазувати (книжн.).

Муркотання (муркотіння), мурчання, муркання, воркотання, вуркотання, вуркіт.

Надійний, певний, вірний; випробуваний, перевірений, вивірений; безпечний.

Не́бо, небеса, небозвід, небокрай, небосхил, небовид.

Необізнаний, незнайомий, некомпетентний, неносвячений, невтаємничений, непоінформований.

Несказáнний, надзвичайний, неперевершений, невимовний.

Нововв́едення, новина, новинка, новація, новаторство.

Оберіга́ти (захищати когось), берегти, охороняти, захищати, пильнувати.

Об'є́днуватися, гуртуватися, організовуватися, згуртовуватися, єднатися, блокуватися.

Обтру́шуватися, обтріпуватися, обтрясатися, отрясатися.

Оповива́тися (з усіх боків укриватися димом, туманом, хмарами тощо), огортатися, обволікатися, заволікатися, затягатися, затягуватися, повиватися, обвиватися, укриватися, покриватися, застилатися, обкутуватися, вгортатися, одягатися.

Остеріга́тися, берегтися, оберігатися, уважати, уникати, пильнуватися.

Пере́біг (про хід часу), біг, плин, хід, течія.

Переплéтєння, переплетіння, сплетення, плетення, плетіння, сплетіння, плетиво; плутанина, плутанка; плетениця; хитросплетіння.

Півмі́сяць (неповний місячний диск), молодик, серп.

Пла́новий, планомірний, цілеспрямований, спрямований.

Поважа́ти, шанувати, ушановувати, цінити, цінувати, поклонятися, схилятися, обожнювати.

Пожи́вний (який містить необхідні для живлення організму речовини; цілком придатний для їжі); живильний; калорійний; ситний.

Порівня́ння, зіставлення, паралель, уподібнення.

Правосúддя, юстиція, суд.

Принципо́вий, непохитний, безкомпромісний, непримиренний.

Раді́ти, радуватися, утішатися, тішитися, потішатися, торжествувати, тріумфувати.

Розпíтувати, питати, питатися, розпитуватися, допитувати, допитуватися.

Рухлі́вий, швидкий, меткий, жвавий, моторний, проворний (занадто), верткий, вертлявий (нестримний у своїй діяльності), динамічний (може швидко все зробити), спритний.

Ряд (сукупність однорідних предметів, явищ або істот, розташованих одне поруч з одним, одне за одним), низка, ланцюг, лінія, ярус, галерея, вервечка.

Сíмвол, емблема, знак.

Смі́шний, кумедний, сміховинний, комічний, курйозний, анекдотичний, забавний, потішний.

Спереча́тися, дискутувати, полемізувати, дебатовати, диспутовати.

Спокі́йний, тихий, супокійний, погідливий, смирний, мирний, ідилічний, безтурботний.

Сприя́тливий (найбільш вигідний кому-небудь за певних обставин), слухний, зручний, придатний, підхожий, підходящий.

Сúдно, корабель, лайнер, пароплав, теплохід, човен, катер.

Сутте́вий, істотний, визначальний, присутній.

Тото́жний, рівнозначний, рівноцінний, адекватний, ідентичний, достеменний (розм.).

Тре́мтіти, дрижати, здригатися, труситися, тріпотати (про звук), деренчати, вібрувати.

Трон, престол, корона.

Тьмяні́ти (ставати тьмяним), затьмарюватися, блякнути, меркнути, мерхнути, бліднути, гаснути, тьмянішати (про блиск), туманіти.

Уда́ваний, неширий, штучний, роблений, фальшивий, лицемірний, облудний, неприродний.

Улюбленець, любимець, укоханець, обранець, фаворит, протеже.

Уникати (намагатися не зустрічатися, не спілкуватися з кимсь), обминати, обходити, сторонитися, відвертатися, минати.

Упертий, затятий, непоступливий, невіддатливий, незгідливий, незгідний, запеклий, неровистий.

Уявний, уявлюваний, позірний, гаданий, примарний, мислений, несправжній.

Фахівець, спеціаліст; професіонал; майстер.

Хвалити, вихвалити, виславляти, прославляти.

Хвалькуватий, хвальковитий, нескромний, задавакуватий, хвастовитий, хвастливий.

Хист, уміння, здібності, дар, обдаровання, талант, потяг, нахил.

Художник, живописець, маляр.

Хуртовина, метелиця, завірюха, заметіль, хуга.

Цікавий (який виявляє інтерес до чогось), допитливий, зацікавлений (який чимсь привертає увагу), оригінальний, інтересний, привабливий.

Цікавитися, зацікавлюватися; придивлятися, приглядатися.

Чемний, ввічливий, увічливий, грічний, привітний, приязний, поштивий (розм.).

Чепурний, охайний, ошатний, елегантний.

Шанувати, ушановувати, поважати, цінувати, обожнювати, боготворити (книжн.).

Широкій, розлогий, просторий, вільний, привільний, обширний, (про рух) розмашистий, (про дерево) розлогий, розкидистий.

Шумний, шумливий, гомінкий, гомінливий.

Щірий, сердечний, правдивий, щиросердий, щистосердечний, невдаваний, нелукавий, відвертий, відкритий, привітний.

Юнацтво, молодь, парубоцтво.

Ясний, прозорий, яскравий, безхмарний, сонячний, погідливий, погожий, світлий.

Словничок антонімів

Активно – пасивно

Акуратний – неохайний

Багато – мало

Безглуздий – слухний

Бездарність – талант

Близький – далекий

Брудно – чисто

Ваблячи – відштовхуючи

Велелюддя – безлюддя

Великий – малий

Віра – безвір'я

Вправно – незграбно

Втомлений – бадьорий

Говорити – мовчати

Гуманно – жорстоко
Густо – рідко
Даючи – забираючи
Делікатно – грубо
Долі – нагорі
Духовний – матеріальний
Жартома – усерйоз
Жвавий – повільний, кволий
Забагато – замало
Захищати – нападати
Зблизька – здалека
Змінний – постійний
Зруйнувавши – збудувавши
Ігнорувати – цікавитися
Індивідуально – колективно
Кінець – початок
Корисно – шкідливо
Короткий – довгий, тривалий (про час)
Лагідно – суворо
Легковажний – серйозний
Ліпшати – гіршати
Мелодія – какофонія
Мінливий – постійний, сталий
М'якше – жорсткіше
Наприкінці – на початку
Невдача – успіх
Новий – старий
Образливо – тактовно
Опівдні – опівночі
Опускати – піднімати
Пам'ятати – забувати
Піти – прийти
Повний – порожній
Подумки – у голос
Поодинці – разом
Прозорий – тъмняний
Просто – складно
Раніше – пізніше
Рідшати – густішати
Розв'язати – зав'язати
Рухливо – мляво

Сварячись – мирячись
Святково – буденно
Сплетений – розплетений
Тихо – голосно
Тонкий – товстий, грубий
Тямущий – нерозумний
Удень – уночі
Урізноманітнювати – збіднювати
Фахівець – дилетант
Ховати – знаходити
Швидко – повільно
Широко – тісно, вузько
Максимально – мінімально
Щезати – появлятися
Щодуху – помалу

Словничок прислівників

Аби́ (не чути) аби тільки, аби-но, тільки б, якби тільки; (дати дорогу) щоб, щоби, для того, щоб.

Або́ чи, чи то, д. альбо, (інакше) тобто, інакше кажучи.

Авже́ж, аякже, звичайно, певно, певна річ, ясна річ, звісно, безперечно, безумовно, нема слова /сумніву/, годі й казати, а так, а так, що правда, то правда; (частка) так, еге, ага, атож; якраз! отож!

Але́ та, проте, однак, одначе, а, а втім, а проте, але ж, аж, тільки, коли ж.

Бага́то, чимало, немало, повно, видимо-невидимо, багацько (розм.).

Бі́ля, прийм, побіля, край, коло, близько, поблизу, недалеко, неподалік.

Блі́зько, недалеко, поблизу, неподалік, під носом, рукою подати, не за горами.

Будь-колі́ (у будь-який час), абиколі, повсякчас, хоч коли (розм.), колибудь (розм.).

Вдо́сві́та, на світанку, рано-вранці, рано, ранесенько, на світанні, світанком, рано-раненько, рано-пораненьку, на зорі.

Відве́рто, відкрито, неприховано, незамасковано, явно, виразно, наочно.

Відрáзу (у той же час), зразу, зараз, зараз же, моментально, негайно, прожогом, прямо, нараз, в один раз, тут же, притьмом (розм.).

Вча́сно, своєчасно, впору, якраз, саме враз, до речі.

Даре́мно (без сподіваних наслідків), дарма, марно, безплідно, безрезультатно, безуспішно, даром (розм.), задарма (розм.).

Деда́лі (з бігом часу, через певні проміжки часу), чимдалі, щодалі, чимраз, щораз.

Ді́вно, чудно, дивовижно, навдивовижу, чудернацько, незвично, на диво.

До́бре (так, як слід), хороше, гарно, славно, гаразд, гоже, вдало, по-людськи, до ладу.

До́сить (стільки, скільки треба; великою мірою), доволі, достатньо, вдосталь, доскоchu.

Дуже́ (великою мірою), немало, значно, чимало, вельми, істотно, досить, надзвичайно, незвичайно, вкрай, безмежно, безмірно.

Завдо́вжки, довжиною, вдовжки.

Завгли́бшки, глибиною, вглибшки.

Заздалегі́дь, завчасно, наперед, попереду, авансом (розм.).

Зда́вна (з давніх часів), віддавна, спрадавна, з давніх-давен, зроду-віку, зроду (розм.).

Зрі́дка (в окремих місцях), де-не-де, деінде, місцями, подекуди.

Іноді, інколи, часом, зрідка, час від часу, коли-не-коли, деколи, вряди-годи (розм.), подеколи (розм.).

Ква́пливо, поквапно, поспішно, похапцем (розм.), хапаючись.

Коли-не́будь (у який-небудь час), колись, коли.

Куди-не́будь (у якеś невизначене або байдуже яке місце), кудись, де-не-будь, де-інде (розм.).

Ле́гко (без труднощів), просто, вільно, дешево, гладко, ніпочому, задарма (розм.), заіграшки (розм.).

Ле́две, ледь, насили, з трудом, ледве-ледве, ледь-ледь, так-сяк.

Ліво́руч, наліво, вліво, зліва, по (на) ліву руку.

Лю́бо, ніжно, приємно, мило, люб'язно, ласкаво, гарно.

Ма́буть, либонь, напевно, очевидно, можливо.

Ма́ло, небагато, недостатньо, замало, не густо, як кіт наплакав, на заячий скік, крапля в морі.

Мимово́лі, мимовільно, невільно, мимохіть, самохіть, несвідомо, підсвідомо, інтуїтивно, хоч-не-хоч, нехотя.

Навко́ло (прислівник і прийменник), довкола, кругом, навкруг, навкруги.

На́дто, надміру, занадто, через міру.

Наза́вжди, навіки, навічно, навіки віків, на віки вічні, на вічність.

Нао́динці, сам на сам, віч-на-віч, тет-а-тет.

Нао́сліп, всліпу, навмання, наздогад (не знаючи напрямку), будь-куди.

Наприкі́нці, наостанку, наостанок, під кінець, насамкінець.

Напро́чуд, надзвичайно, наддивовижу, дивовижно, неповторно.

Нара́з, враз, раптом, несподівано, зненацька.

Наспра́вді, справді, дійсно, у дійсності, фактично, практично, наяву.

Незважа́ючи, на попри (із Зн.в.), при (з М.в.), всупереч (з Д.в.), наперекір (з Д.в.).

Непоря́дно, недостойно, негідно, негарно, недобре, непристойно, погано, негоже, нехороше, нечесно, низько.

Ні́би, мов, наче, неначе, немов, буцім, нібито, начеб, начебто, немовбито.

Одноча́сно, водночас, разом, синхронно, рівночасно, (гуртом) спільно, нараз.

Охо́че, радо, залюбки.

Передча́сно, завчасно, дочасно, перед часом, рано, зарано, зарання.

Пові́льно, поволі, звільна, нешвидко, неспішно, потихеньку, неквапно, спокійно, стиха, помалу, повагом, неквапом (розм.), поволеньки (розм.).

Погáно (не так, як треба), негаразд, недобре, незадовільно, негарно, негоже, зле, нехороше, неладно, жакливо, неважно, кепсько (розм.), абияк (розм.), казна-як (розм.), так-сяк (розм.).

По́тай, потаємно, таємно, таємничо, стиха, нишком, назирці, по-змовницьки.

По́тім, після, далі, відтак, вслід, потому (розм.), опісля (розм.), затим (розм.).

Почáсти, частково, не цілком; до певної міри.

Право́руч (з правого боку), справа, по праву руку, вправо (розм.).

Ра́зом, вкупі, гуртом, громадою, спільно, сукупно.

Ра́птом, раптово, несподівано, зненацька, враз, відразу, нараз, разом, неждано, негадано, неждано-негадано.

Розу́мно, розсудливо, мудро, розважливо.

Се́ред, посеред, між, поміж, помежи (розм.).

Си́льно, міцно, дуже, потужно.

Скрі́зь, всюди, повсюди, повсюдно, кругом, поспіль.

Спе́ршу, перше, насамперед, спочатку, наперед.

Спи́шно, негайно, терміново, нагально, невідкладно, пильно.

Споконві́ку (з найдавніших часів), споконвіків, відвіку, звіку, справіку, спрадавна, спрада-вен, з віку-правіку.

Ти́хо, слабко, неголосно, негучно, глухо, нишком, тишком-нишком (розм.), стиха, напівго-лосно, потихесеньку (розм.).

Тепе́р, зараз, сьогодні, нині.

Триво́жно, неспокійно, моторошно.

Ці́лком (до кінця; повною мірою), повністю, абсолютно, зовсім, цілковито, остаточно, спов-на, точно, поспіль, геть-чисто (розм.); дощенту, дотла, дочиста (розм.).

Частко́во (не повністю), почасти, певною мірою, більш-менш.

Чима́ло (у значній кількості), досить.

Чому́сь, чогось, навіщо́сь, нащо́сь.

Шви́дко (з великою швидкістю), стрімко, стрімливо, хутко, бистро, прудко, мерщій, стрі-лою, вихорем, шалено, прожогом, стрімголов.

Щі́льно, міцно, тісно, туго, цупко (про щось зачинене), наглухо.

Що́сь, що-небудь, дещо.

Який-не́будь (один із кількох), котрий-небудь, який, жоден, жодний, інший, котрий.

Яко́сь, як-небудь, абияк, сяк-так, колись, раз, одного разу.

АЛЛА НІКІТЧЕНКО
ДІАНА ІГНАТЕНКО
ОЛЬГА КУРЛЯНЦЕВА
СВІТЛАНА ПОДЛЕСНАЯ

Українська мова і література

Підручник для 7 класу

